

1900

ԹԻԻ Բ. ՓԵՏՐՈՒԱՐ

ՄԱՐԿՈՍ

ՏՊ. ՄԱՅՐ ԱՌՈՒՈՅ Ս. ԷԶՄԻԼԺՆԻ.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ.

ՊԵՏՏՈՆԱԿՆ

1. Քաղուածք կոնդակաց Վեհ. Հայրապետի 51
2. Քաղուածք Սինոդի օրագրութիւններէն 51

ԿՐՈՆԱԿՆ

3. Նախանձի դէմ. Բենիկ վարդապետ 52
4. Մորեխի կերած անցեալը (Թարգմ.) Ս. Մ. 55

ՕՏԱՐ ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐ

5. Օրթոդոքս, Կաթողիկէ և Բող. եկեղ. 60—64

ԵԿԵՂԵՑԻ ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ.

6. Անշտիահատները ամուսնութիւն Գ. Վ. Յովսէփեան 64

ԵՐԵՒԱՆԻ ԹԵՄ

7. Երևանի Հայոց Հոգևոր Դպրանոցը. Հ. Յովակիմեանց. 68

8. ՏԱՃԿԱՀԱՅՔ 70

9. Հացահատիկները և ցանքը (կը շարունակուի) Գ. Ղ. 71

10. Քննութիւն Ղարաբաղի բարբառի (Հարունակելի). Հ. Յ. Աճառեան 73

12. Հայագիտական տեղեկութիւններ Գ. Վ. Յովսէփեան 76

13. Աղէքսանդր Աննիսի Յ. Մ. 85

14. Հայ ժողովրդական առասպելները (Հարունակելի). Մ. Արեղեան 32

ԱՅԼԵՒԱՅԼՔ.

15. Առողջապահական գիտելիքներ (Հար.) 39

16. Մանրալուրդ 41

17. «Լումայ» Հանդիսի Մատենախօսական յօդուածի առթիւ Բարդ. Վ. Գէորգեան 96

ՅԱՅԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.

ՄԱՏՆԱԴԱՐԱՆ ՄԱՅՐ ԱԹՈՌՈՅ

- 1) Ստացել ենք շնորհակալութեամբ Թիֆլիսի հայոց հրատարակչական ընկերութիւնից 25 հատոր գիրք. Այս ընկերութիւննայս գովելի սովորութիւնն ունի որ իւրաքանչիւր տարի անընդհատ Մ. Աթոռի մատենադարանի համար ուղարկում է իւր հրատարակած գրքերից մի մի օրինակ:

- 2) Պ. Մ. Մ. Մարգարեանից իւր կազմած գրքոյկը. Ատամներ և նոցա առողջապահութիւնը. 1899. Երևան

- 3) Տոբթ. Ն. Տաղաւարեանից-Բառացուցակ ախտանուանց և դեղօրէից յատկութեանց Փրանսերենէ ի հայ. Կ. Պօլիս 1900

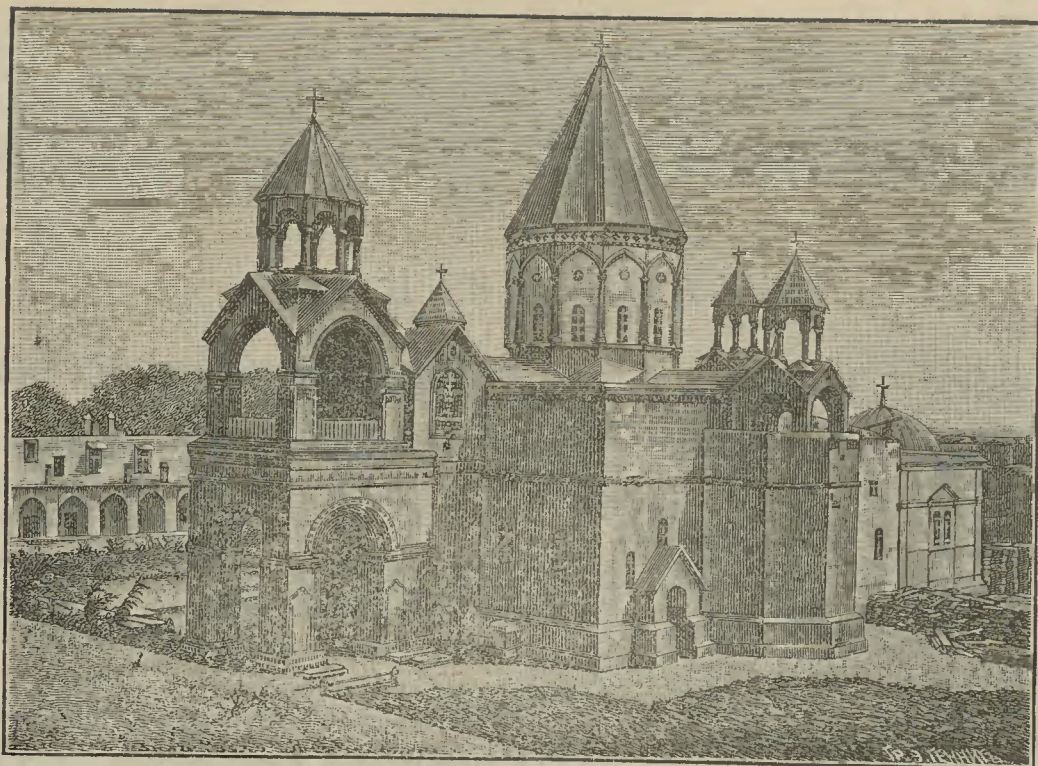
- 4) Արժ. Բարդուղիմէոս վրդ. Գէորգեանից իւր «Խորենացին Խորենացով պէտք է հասկանալ» աշխատութիւնը. Վաղարշապատ 1899

ՄԱՏՆՈՒԹ ԳՐԷՐ

1. Հ. Ս. Էֆրիկեան — պատկերազարդ բնաշխարհիկ բառարան պրակ առաջին Վենետիկ. ս. Ղազար. 1900
2. Եարութիւն Թումանեանց—Մելիք Բէզլար, պատմական պօէմա. Թիֆլիս 1900
- 3 Տոբթ. Ն. Տաղաւարեան - Բառացուցակ ախտանուանց և դեղօրէից յատկութեանց Փրանսերենէ ի հայ. Կ. Պօլիս 1900.
4. «Լումայ» գրական Հանդէս 1900 գիրք Ա.

ԲԱՆԱՍԷՐ. — եռամսեայ բանասիրական հանդես:

Գինն է 20 ֆր.—Հասցէ՝ M. Basmadjian.
(112. B.-d. Rochechouart)
Paris

Ա Ր Ա Ր Ա Տ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ԲՄՍԱԳԻՐ ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԱԹՈՌՈՅ

Ս. Է. ԶՄԻԱԾՆԻ.

ՌՅԻՐ. ԼԳ. ՏԱՐԻ

ՀԱՄԱՐ ԵՐԿՐՈՐԴ

ՓԵՏՐՈՒՐ. 1900 Թ.

ՏԲԱՄԱՆԵՐ

Տ. Տ. ՄԿՐՏՉԻ Ա.

ՎԵՀԱՓԱՌ ԵՒ ՍՐԲԱԶՆԱԳՈՅՆ ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍԻ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

ՎԱՂԱՐՇԱՊԱՏ

ՏՊԱՐԱՆ ՄԱՅՐ ԱԹՈՌՈՑ ՍՐՐՈՑ ԷԶՄԻԱԾՆԻ

1900

2 1 1 1 1 1

Дозволено цензурою 17 Февраля 1900 г. г. Тифлисъ.

1900

Պ Ա Շ Տ Օ Ն Ա Կ Ա Ն

ՔԱՂՈՒԱԾՔ Ի ԿՈՆԿԱԿՈՅ ՎԵՀՓՈՒԹ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ.

Կոնդակ յանուն Տ. Ղևոնդ վրդ.-ի որով կարգեցաւ յաւագ յուսարար Մայր Տաճարի Ս. Էջմիածնի. թ. 1:

— Եանուն վարչութեան հոգեւոր ծեմարանի Մ. Աթոռոյ, որով կարգեցաւ պր. Եովն. Եովհաննիսեան օգնական տեսչի Գ. հոգ. ծեմարանի. թ. 27:

— Եանուն փոխանորդին Գանձակայ Տ. Բագրատ վրդ.-ի, յաղագս զնալոյ ի քննութիւն ի գաւառն Ջիւանշիրու կամ ինքն և կամ մին ի քահանայից Գանձակայ. թ. 47:

— Եանուն հոգարարութեան Թեմ. դպրանոցին Արցախու, որով պատուիրի շարունակել զտուութիւն ռոճկի ուսուցիչ Ասամանեանի մի հարիւր ո. թ. 48:

— Եանուն համայն ժողովրդեան Հնդկաստանի, յաղագս նպաստելոյ նիւթապէս Գեր. Առաջնորդին իւրեանց Մաղաքիա եպս.-ի ի բացումն նորոգ Հոգ. դպրանոցին. թ. 69:

— Եանուն ժողովրդեան Շամախույ զկարգմանէ Եսայի արքեպիսկոպոսի յառաջնորդութիւն նոյն թեմին. թ. 90:

— Եանուն թեմակալին Վրաստ. և Իմերէթի, որով թոյլատրեցաւ նմա կատարել զհոգարարական ընտրութիւն Մարիամեան Եովնանեան դպրոցի. թ. 94:

— Եանուն վարչութեան Տպարանի յաղագս վճարելոյ Միարան Գալուստ Տ. Մկրտչեանի ի տարին երեք հարիւր ո. ի տպարանէ, որպէս մշտական աշխատակցի Արարատ ամսագրի. թ. 97:

Հայրապետական օրհնութիւն եւ զոհունակութիւն

Կոնդակ օրհնութեան յանուն ընկերութեան հայ—լսարան ընթերցարանի Հայոց որ ի Գահիրէ Եգիպտոսի. թ. 60:

— Օրհնութեան և զօհունակութեան յանուն պր. Գրիգորի Մեչու մեան Երեւանցոյ, յաղագս արարեալ նորոգութեանց վանուց Գեղարդայ. թ. 84:

— Օրհնութեան և զօհունակութեան յանուն Եովսէփայ Աւետիքեան Հախվերտեանց յաղագս նուիրարեցութեան նորա ծեմարանին երկուց մոզական լապտերաց. թ. 117:

Հայրապետական պարզեւր

Կոնդակ վարդապետական լանջախաչի յանուն Կովտաս վարդապետի. թ. 26:

— Եանուն Մարտիրոս քահանայի Զատիկեան, որով շնորհեցաւ նմա իրաւունս կրելոյ լանջախաչ քահանայական. թ. 23:

ՔԱՂՈՒԱԾՔ ՍԻՆՈՂԻ ՕՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻՑ

3 Նոյ.— Սինօղը շրջաբերական հրաման ուղարկեց Ռուսաստանի Հայոց բոլոր կոնսիստորեաներին և նրանց միջոցով էլ նոցա ստորագրեալ բոլոր հոգեւոր իշխանութիւններին, որպէս զի նոյեմ. 22-ին տօնեն Նոյին կայս. մեծութեան Թագաժառանգի Մեծ իշխան Միխայէլ Ալէքսանդրովիչի ծնունդն և անուանակոչութիւնը:

29 Նոյ.— Տանազիրմազ գիւղի բնակիչներից Մկրտիչ Տ. Սահակեան բողոքած լինելով Տ. Եպրութիւն քհ. Տէր Թէոդորոսեանի երկու չհաս պսակներ կատարած լինելու մասին, Սինօղը գրեց Երեւանի կոնսիստորիային հարկաւոր քննութիւնն անելու համար:

1 Դեկտ.— Սինօղը ընդունած լինելով Նոր Նախիջևանի բնակիչ Մարգարիտ Մկրտչեան Չերնեանցի 100 ո. նուէրը Էջմիածնի

վանքի համար խնդրեց Վեհ. Հայրապետից օրհնութեան կոնդակ շնորհել նուիրատուին:

1 Դեկտ. — Վարդաշապատի բնակիչ Զաֆար Ղուլի Միրզա Մահամմադ Օղլի փափագ յայտնած լինելով մանել Հայաստանեայց Ս. Եկեղեցու ծոցը՝ Սինօղը հրամայեց Վարդաշապատի գործակալին այս մասին հարկաւոր վկայականը և կառավարչական հաստատութիւնը մատուցանել Սինօղին:

17. Դեկտ. — Սինօղը հրամայեց Երեւանի Հայոց Կոնսիստորիային, որ Ալեքսանդրապօլի Տ. Մեսրոբ քհ. Գիւլումեանցին ուղարկէ Սիբիր՝ հոգեւոր հովուութեան համար, այս մասին ծանուցանելով նաև Աստրախանի թեմի առաջնորդին:

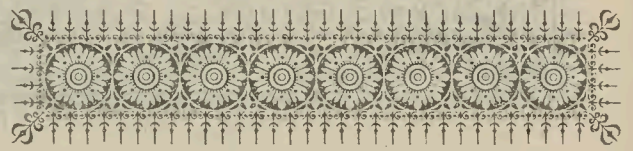
17 Դեկտ. — Տփլիսից Եւգոր Յովսէփեան իր կնոջ Սոփիայի անբարոյական կեանքի պատճառով ամուսնալուծութիւն էր խնդրած, որը Վրաստ. և Իմէրեթի թեմի կոնսիստորիան մերժել էր. Սինօղը յետ քննութեան հրամայեց լուծել նոյն պսակը և թոյլ տալ նորան մտանել ի նոր ամուսնութիւն:

17 Դեկտ. — Կաթողիկոսի օրիորդ Էմմանուէլա Քրէստէնչիա Խոհաննա Սոփիա Գրիգորեան Աքիմեանցը ցանկացած լինելով մանել Հայաստանեայց Ս. Եկեղեցւոյ ծոցը պատուիրեց Վրաստ. և Իմ. վիճ. կոնսիստորիային յարգել նրա խնդիրքը:

22. Դեկտ. — Տաճիկ Քեարբալա Աղդադաղի Մահարամ Օղլի փափագ յայտնած լինելով մկրտուել հայ. Ս. Եկեղեցւոյ ծէսով, Ղարաբաղի կոնսիստորիան զիմած էր Սինօղին. Սինօղը հրամայեց նոյն Կոնսիստորիային ուղարկել յիշեալի խնդրագիրն և մի քանի անձերի վկայութիւնը:

24 Դեկտ. — Ալեքսանդրապօլցի Հմայեակ Գէորգեանի կինը Հեղինէ ապօրինի կենակցութիւն ունենալով ուրիշների հետ Սինօղը հրամայեց լուծել պսակը և թոյլ տալ Հմայեակին կրկին ամուսնանալ:

24 Դեկտ. — Աստրախանի թեմի առաջնորդ Գեր. Արիստակէս արքեպս. քահանայ ձեռնադրած լինելով Բէզկուլեանցին՝ որը զեռչէր աւարած զինուորական ծառայութիւնը, Սինօղը հրաւիրեց նրան ի զգուշութիւն և այս մասին զրեց նաև Սատարպոլի պր. նահանգապետին:

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

Ն Ա Խ Ա Ն Ձ Ի Գ Է Մ

«Ձի ուր հեռ է և անսահման, անդ և անկարգութիւն և ամենայն իրք յարհ. Յակոբ. Գ.

«Գիշերն մերժեցաւ և տիւն մերձեցաւ» ով մարդ, թօթուէ քունը աչքերիցդ, ոտքի ել, դարնան առաւօտ է, աղօթարանը կրակ է կտրել, հնոց դարձել: Վեր կաց, լուսաբացի անուշիկ զեփիւռն թող զայց, շոյէ ճակատդ, վեր բարձրացնէ ծանրացած արտեանունքներդ, բացուին աչքերդ ու տեսնես Ստեղծողի դաստակերը — Բնութիւնը, որ քո օրօրանդ է: Հոգեւդ աչքն էլ բաց, հերկք է ժանգոտած փականքներով կաշկանդես միտքդ. բաց զայն, հրաշալիաց բնութիւնը իւր հովով սթափեցնում է քեզ, եթէէն լուսոյ ճառագայթ զըրկելու իւր կապուտակ ծոցէն, որ սիրադ մանի խոհեր յուզէ այնտեղ և դու լուռ ու մտախոհ անձնատուր լինիս երկնից լապտերի լուսով քննելու բնութիւնն ու քեզ, որպէս զի կտատուի ամէնէն զժուար պատուէրն իմաստունի թէ «ծանիր զքեզ»:

Ծանիր զքեզ. որչափ դժուարին բան, որպիսի խորին գիտութիւն, իբրև մի մատաղ տունկ, իբրև մի անգոր մանուկ աշխարհ ևս զալիս մի քանի տասնեակ տարի ճանապարհորդելու: Ուղեգնացութեանդ մէջ հսկայական գործեր եւ կատարում. փոքրիկ գլխիդ մէջ ժողովում ևս անցած դարերի իմաստութիւնը, երևակայութեանդ մի թռչնով անտեսանելի աշխարհներն և թեւակոխում: Դու հանձար եւս, դու հերոս եւս, դու հրաշալիք: Բայց . . . բայց յանկարծ առջևդ մի փոս է բացուում ու քեզ, նոյնքան անգոր, նոյնքան տկար ու թոյլ հսկայիդ կուլ է տալիս: Այսպէս դու հրաշալիք եւ և դու դատարկում:

Թիւնս դու հսկայ ես և դու իսկ մարմնացեալ անդօրութիւնս դու ամենայն ինչ ես և ոչինչ ես:

Երբ կեանքով լի ու պճնուած՝ արագա-
վաղ կառքով սլանում ես կեանքի անհարթ
ասպարիզում—դու գերազանց զարդն ես բը-
նութեան, երկրի ծաղկունք քեզ են նախան-
ձում, երկնից աստղեր խէթ աչքով նայում:
Իսկ երբ կառքիդ անիւք սռնակից դուրս է
թռչում ու քեզ ջարդոտում—դու նոյնն ես,
ինչ որ ձեռքի մէջ տրորուած վարդը, դու
զեղազուրկ տգեղութիւն մ'ես:

Երբ գիտնականի տոկունութեամբ մրտ-
քիդ լսարանի լուսով մի փոքրիկ ճանճ ես
ուսումնասիրում, համբում ես մէկիկ, մէկիկ
կազմիչ յօդերն, արիւնաբաշխական երակների
ու զարկերակների զարմանալուեւս վտակ-
ների ուղղութիւնն, առատութիւնն եւ չա-
փում կշռում—դու գերազանց հնարագէտ
ճարտարագետ մ'ես: Իսկ երբ փորձում ես
քան մեր աշխարհն առաւել խոշոր աշխարհ-
ները տեսնել ու չափել, անգիտութեան վա-
րագոյրը փակում է հայեացքդ—դու անփորձ
համբակ մ'ես, ենթադրութիւնների բարձր
պարիսպները խարխափող մի կոյր:

Երբ դու մի հատիկ առարկայ մասնիկ-
ների բաժանելով անվերջ ու անտեսանելի քա-
նակութիւն ես գտնում—դու ամենաթափանց
ճառագայթ մ'ես: Իսկ երբ քո ծագման ու
վախճանի վերայ ես մտածում—դու անթա-
փանց խաւար մ'ես:

Տիեզերքում ո՞ր է քո տեղդ, ո՞վ մարդ է
և՛ հրաշալիք ես և՛ ոչնչութիւն. բայց ոչ մէկն
եւ և ոչ միւսը. ո՞ր է քո գահդ արարած-
ների շարքում:

Թողնենք արտաքինն ու մարդու հոգե-
կան աշխարհի կենդրոնները թեւակոխենք.
տեսնենք նոյն զուգադիպութիւնը չէ՞ թագա-
ւորում այստեղ:

Եզրաբք իմ սիրելիք, իմաստութեան ոչ
մի թանգարանում այնքան պայծառ, այնքան
պարզ, այնքան մեկին հանդիսացած չէ՞ մարդը
իւր վիհութեամբն ու ստորութեամբ, իւր
սրբութեամբն ու պղծութեամբ, իւր վե-
հանձնութեամբն ու չարութեամբ, իւր չղջ-
նաղ վայելչութեամբ ու իւր զազիր հակում-

ներով—այո, ոչ մի տեղ, ինչպէս ս. Աւետա-
րանի մէջ, ինչպէս Փրկիչ Աստուծոյ երկրա-
ւոր կեանքի վերջին օրերի հանդիսարանում:
Այսօր այդ օրերի նախագուռն է: Դուք փոքր
իշատէ գիտէք այդ չքնաղ կեանքի նկարագիրը,
վասն զի քրիստոնեայ անունն էք կրում: ուս-
տի ես միայն կհամեմատեմ այստեղ վսեմու-
թիւնն ու անկումը մարդուն:

Յիսուս շրջում է աւերակ սրտերով ցա-
նուած դաշտերն Հրէաստանի բեկորներ ժո-
ղովում սրտեր շինում: Դպիրները խորհում
են և երկնաւոր բրտի մարմինն էլ աւերակ
դարձնել:

Հովուապետն Յիսուս սիրոյ սրնգի ձայ-
նով է առաջնորդում հօաք. օրէնսդէտ փա-
րիսեցիք ատելութեան թոյն են նիւթում
նորա համար:

Թողութեանց բժիշկն երկնաւոր յանձինս
անբարոյ կնոջ մարդ է տեսնում: Թեէն բռ-
նում վեր է հանում: Թերութեանց մէջ թա-
ղուած փարիսեցիք սխալական կնոջ վերայ
կորստեան քարեր են բարձրացնում:

Յիսուսն իբրեւ սրտերի թագաւոր Ե-
րուսաղէմն է մտնում: ամբոխն ովսանայ է
կանչում կարծելով թէ Նոր թագաւորը սը-
րով է աշխարհ գալիս: Յիսուսն ուղղում է
սրտերի աղատութիւն քարոզել, ամբոխն ոյժ
է պահանջում, առանց հասկանալու թէ սրով
խլուածը, սրով կպահուի միայն և սրով էլ
յետ կխլուի:

Յիսուսն անդամալոյծին է բժշկում: ան-
դամալոյծը նորան ապտակ զարնում:

Յիսուսն յաւիտենական կեանք է խոս-
տանում սիրելի Յուդային, Յուդան 30 ար-
ծաթով ծախում է այդ կեանքն ու վարդա-
պետութիւնը:

Յիսուսն իւր հայրենիքի ախտերն սիրոյ
սրբիչ ցօղով է սրսկում: հայրենիքը Նորան
փշով պսակում, ապտակով ձաղկում:

Յիսուսն իւր հայրենի տաճարում զոհ է
բերում իւր սիրտը, ամբոխը տաճարի դրան
լուտանքներ է թափում նորա զխիւն:

Յիսուսն ուղղում է խարխուլ Երուսա-
ղէմը շինել, ամբոխը նորա մարմնաւոր շէնքը
խալի վերայ դարկելով փշրում:

Տեսաք ի՞նչ է մարդը. հրեշտակ և դա-

զան, լոյս և խաւար. մի թափանցիկ պար-
զութիւն, մի անթափանց պղտորութիւն. մի
ծաղկափառ լեռան, մի մթին ձորակ, մի ան-
վերջ անուշոտութիւն, մի մշտական գար-
շահոտութիւն. մի գիրկ վարդ, մի դաշտ փուշ-
կեանք և մահ:

Արդ խորհրդածութեան առնենք. ո՞րն է
այն աղբիւրը մարդու սրտի մէջ, որ թոյն է
ժայթքում ու թունաւորում սէր ու խա-
ղաղութիւն բոլոր աղբերց անուշահամ վը-
տակը: Այդ թունահոս աղբեր անունը նա-
խանձ է:

Բայց ի՞նչ է նախանձ. որոշակի պատաս-
խանել կարող չեմ վասն զի ինչպէս մի փոքրիկ
իր զիշերուայ անթափանց վարագուրի ներքեւ
այնպէս ծածկուած է նախանձի արմատը մար-
դու սրտի խորքում: Սակայն չեմ հրաժարուի
բանալ ձեր մաքի առջև այն, ինչ որ նշմա-
րելի է նախանձի ներքոյ:

Մարդս մէկ անբացատրելի հակումն ունի
ուրիշի երեւակայութեան մէջ ապրելու, մեր-
ձաւորի հիացմունքը շահելու. այդ է պատ-
ճառ որ շատ անգամ մարդիկ կամաւորու-
թեամբ զոհուում են, որ մերձաւորների սրը-
տումն ապրեն: Կենդանի մնալ ու այլոց սրը-
տերումն ապրելու համար շնորհք, շնորհա-
լիութիւն պէտք է ունենալ վասն զի երեւա-
կայութեան մէջ շնորհ է անմահանում, երե-
ւակայութիւնը ոյժին է երկրպագու, իսկ
շնորհքն ոյժ է: մտաւոր ոյժ, բարոյական ոյժ,
գեղարուեստական ոյժ: Այս շնորհներից բա-
ժին ունեցողը անկասկած է, որ այլոց սրտե-
րում պիտի ապրի, ուստի ապրում ու գոր-
ծում է շիտակ առանց կեղծիքի: Այլ կերպ են
վարուում շնորհազուրկ մարդիկ. նոքա այլոց
սրտերում ապրելու համար աշխատում են
խորտակել այն սրտերում շնորհատու գեղե-
ցիկ արձանն և նորա փոխարէն իրենց ան-
տաշ, կոպիտ կոճղը դնել: Ահա անշնորհքու-
թեան այս գիտակցութիւնից ծագում է չա-
րախօսութիւն, զրպարտութիւն և կեղծաո-
րութիւն: Չարախօսում են շնորհքը, որ ան-
շնորհքութիւնը զիրք ունենայ, զրպարտում
են ոյժը, որ անոյժը ոյժով երեւայ, կեղծում են
իրենց սիրտը, որպէս զի այլոց առջև ձեռ-
նան այնպէս, ինչպէս որ չեն իսկապէս: Դի-

տէք դուք մի մեծ մարդ, շնորհքներով լի-
ցուն որ նախանձէր, զրպարտէր, կեղծէր և
չարախօսէր. երբէք. անշնորհքների տկար-
ների, սիւնքորի վահանն են դոքա. իսկ շը-
նորհքն յաղթական է, ինքն է իւր վահանն
ու ասպար. ուստի շնորհալին մաքառում, ընկ-
նում է, բայց չի նախանձում, չի ստորանում:

Այսպէս նախանձը անշնորհքութեան և
անզօրութեան բերքն է, իսկ կեղծիքը, չարա-
խօսութիւնը, զրպարտութիւնը նախանձի
զէնքերն են: Մայեցէք շնորհաց աղբիւր Փըր-
կիչ Յիսուսի վերայ ու տեսէք նորա վսեմու-
թիւն, խորհեցէք փարիսեցոց դպրաց, սիւնը-
քոր ամբոխի, Յուդայի վերայ ու տեսէք ըս-
տորութիւնը մարդու որ անշնորհքութեան է
նշանակ, որ վախկոտ նախանձի է բերք:

Շնորհազուրկ նախանձաւի հոգին հաս-
կանալու համար մի օրինակ պատմեմ: Ար-
ծուին մէկը իւր հզօր թեւերով թռչում սա-
ւառնում էր երկնից այն բարձունքներում,
ուր փայլակներ են ծնանում: Հանգիստ առնե-
լու համար նա թողեց իւր անսահման աս-
պարէզն ու կապուտակ երկնքից դէպի վար
սրացաւ և կանգնեց գիւղի մի տան ցանկապա-
տի վերայ, այնտեղից թռաւ միւս ցանկապա-
տը: Մոյն բակում մի թխամայր հաւ իւր ձա-
գերով հպարտ հպարտ դրօսնում էր, նա տե-
սաւ արծուի մի պատից միւսը թռչելիս և
գառնալով հարեան հաւին ըսաւ հեգնաբար.
«Քա» սանամայր. մի՞թէ արծիւներն արժանի
են այդքան զովասանքի, տես ինչքան ցածր են
թռչում: մի՞թէ մենք հաւերս պակաս ենք
արծիւներից, չէ՞ որ ես էլ կարող եմ մէկ պա-
տից միւսը թռչել»: Հաւի խօսքերը հասան
արծուի ականջին. նա հասկացաւ նախանձո-
տութեան ձայնն ու պատասխան տուեց. «Ի՛հ,
աղէկ» կռկռան հաւիկ, իրաւ է որ արծիւ-
ներն երբեմն մինչև հաւերի ցածրութեան են
իջնում, բայց երբ ես լսել ու տեսել որ հաւե-
րն արծիւների բարձրութեանն հասնէին.
Ահա նախանձ, ահա շնորհքի ուրացութիւն:

Աւա՛յ, որչափ առատ է նախանձի հոգը
մարդկանց սրտերում, որչափ անհուն նորա
ծնունդ զրպարտութիւնը: Մորա քանակու-
թիւնն իմաստուն ժողովուրդն է կշռել. «Դար-
ձայ և արեգակի ներքև տեսայ ամէն տեսակ

զրպարտութիւն, զրպարտութեան արտա-
սուք և ոչ ոք կար նրանց միութարող. իսկ
զրպարտողների ձեռքում եւ միայն բռնութիւն
տեսայ ու երանի տուի այն մեռելներին, ու-
րոնք՝ մեզնից յառաջ հեռացել են այս աշխար-
հից, բայց աւելի երանի տուի նոցա, որոնք
ոչ կենդանի են և ոչ մեռած, այլ աշխարհք
անգամ չեն եկել, որ չեն տեսել չար արարած-
ներին արեգական ներքոյ. և տեսայ մարդ-
կանց աշխատանքն ու կուրութիւնը. մերձա-
ւորների մէջ նախանձ տեսայ, որ ունայնու-
թիւն է և յօժարութիւն հոգւոյ: Եւ տեսայ
թէ ինչպէս անզգամն պոկում էր իւր միսն և
ուտում՝:

Արդ, եղբարք իմ ի Բրիստոս, սիրելիք
և անձկալիք, մարդկային սրտի վերայ հրաւի-
րեցի ձեր ուշադրութիւնը Փրկիչ Յիսուսի
կեանքի օրինակներով ու ցոյց տուի ձեզ այն
օձը՝ նախանձը որ կծիկ է դարձել մարդու
սրտի լաւագոյն անկիւնում: որ և Աստուծոյ
սեղանին է տեղի:

Ո՛վ կտայ ինձ այն թովիչ ձայնը, որ թո-
վէի զայն օձն ու մեր սրտերից դուրս քաշէի:
Մէկ դեղ կայ միայն. դիմել շնորհքների բաշ-
խող Աստուծուն սրտաբուղի աղօթքով և ա-
ղիւսել որ Նա շնորհաց կաթիլներ սրսկէ մեր
սրտերում ու ցամքի չորանայ նախանձի օձն
այնտեղ: Մի կասկածէք թէ անշնորհքն ա-
ղօթելով շնորհք չի առնի. հազարաւոր են օ-
րինակներ ուր նախանձոտ անշնորհքութիւնը
շնորհալի վեհութեան է փոխուել հաւատով
ջերմ աղօթքի միջոցով:

Ս. Յակոբոս առաքեալի խօսքով եմ ա-
սում ձեզ, եղբարք, «զի ուր հեռ և նախանձ,
անդ անկարգութիւն և ամենայն իրք չարք»:

Մարմնացեալն Աստուած պահոց օրերի
շնորհիւ լցնէ մեզ իւր շնորհքով որ մեզ ճա-
նաչենք և հասկանանք թէ նախանձի հողը հե-
րոս չի բերի, նախանձոտ ազգը կեանքի գա-
րուն չունի: Ամէն:

Բենիկ Վարդապետ

ՄՈՐԵՍԻ ԿԵՐԱԾ ԸՆՏԵԱԼ *

«Եւ հասուցից ձեզ փոխանակ աւանցն
յորս եկեր մարախն եւ ջորեակն եւ գրութիւն
եւ խառնիմն»:

Յովկ, Բ. 25:

ՊԺՌՈՒԱՐ է պատկերացնել այն սոսկումը,
որով բռնուեցաւ մի հովուական ժողովուրդ,
որ ապրում էր իւր այգիներն և թղթիներն շքե-
տակ, դաւարագեղ հովիտներում կամ լեռների
լանջերն վերայ, որ զարդարուած էին սիրուն
նշենիներն ծաղիկներով ու ձիթենու արծաթա-
փայլ տերեւներով, երբ որ նա՝ կէսօրուայ խաղող
ժամանակ՝ առաջին անգամ նկատեց մորեխի քեչ
քեչ բազմանալը, որ սկզբում երեւցաւ հեռու
դաշտերում և այգիներում: Մարդիկ անակն-
թարթ և գրեթէ մոլեգնած աչքերով նայում էին
հորեղանի վերայ, և մենք հազիւ կարող ենք երե-
ւակայել նոցա սրտատրոփ յուզումը՝ այն հեռա-
ւոր սեւ ընծը տեսնելիս, որ աւելի և աւելի
սպառնալեօք ստուարանում էր և հետզհետէ
ստանում էր խտացած թուխպ մառախուղի
կերպարանը, որ արագ արագ պատում էր երկին-
քը և մթնացնում էր:

Այս սարսափելի աղէտից խուղած Յովկ
մարգարէն բոլորքէ խօսքերով նկարագրում է
իւր գրքում ժողովրդեան ողբը և նոցա խաւա-
րած դէմքը. նոքա հիմնաւոր պատճառ ունէին
լալու համար. մարախից յետոյ եկաւ սով, աւե-
րակ, կործանումն, յուսահատութիւն: Աւելի և
աւելի խտանում էր մէկի խաւարութիւնը, ամպ
ու մառախուղը պատեց չորս կողմը: Ամէն տե-
ղից լսում էր մի աղմուկ, որ կարծես թէ լեռ-
ների գլուխներին ասպատակող կառքերի շաշիւ-
նը լինէին: Արեգակը մթնացաւ, իսկ օդը դողաց
բազմաթիւ միջատների թռչելի ստանամուկից:
Այն ժամանակ միայն հասկացան մարդիկ, որ իւր-
եանց երկրն վերայ մորեխ է թափուել, և թէ
զգացած աղմուկն ու շարժումները՝ գիւղացու
համար աւելի սոսկալի թեւաւորների արշաւանք
է, քան մահուան հրեշտակի թեւալուծութիւնը:

Բանաստեղծ մարգարէի գրգռուած երեւա-
կայութեամբ մորեխը Տէր Աստուծոյ անընկճելի
մեծ զինուորութիւն է կամ թէ այնպիսի հեծեալ-
ների բազմութիւն, որ կրակի պէս ուտում ճա-
րակում է. Ոչ մի սուր չի կարող խոցել նորան,
ոչ մի պարիսպ կանգուն չի մնայ նորա առաջ:
Այս էր մեծ, արագ, թեւաւոր, անհամար զօրք,
և Աստուծոյ մեծ ձայնը հնչում էր այդ բանակի

* Դարձեալ մի քանի փոփոխութիւն, որի ամբողջ ժո-
ղովածուն շուտով ի յոյս կը հանուի առանձին գրով:

մէջ: Սակայն առանց մոլեգնելու ևս, իրօք որ անշաղի մեծ էր մորեկի առթած վնասը, Կորան բոլոր այգիները, որով ժողովուրդը պարծենում էր, հորաւ հնձի յոյսը. թշուառացաւ ցորենը, ցամաքեցաւ դինին, Արեգակի և անձրեւի տակ ծիծաղող դաշտերն ու ձորերը դօսպան և ագեղացան: Աչքը էլ ոչ մի տեղ չի տեսնում դաշտերին, իսկ ասպատակած թշնամու սատակած և կենդանի մարմինները՝ մարդու ոտի տակ ճարձատում են նորա ամէն մի քայլին:

Թղենու, նռնենու, արմաւենու և խնձորենու ուռը լանցած (մերկացած) էին մնացել: Ունդը արմատով կերել էին իսկ առաջուայ դաշտի դաշտերն այժմ ծածկուած էին վտող դեղերով: Ինչ որ սովալլուի մորեկը չէր կարողացել ուտել, այն էլ վարակեց իւր հոսած աղաւթիւթիւններով, նորա վնասաբեր ընկերը տարածում էին ժանտախտ և սև մահ, նորա զարհուրելի արդատաւոր ծննդականութիւնը ապագայի յոյսն անդամ խալաւ կարում էր: Այն երկրը, որ առաջ դրախտ էր, մորեկից յետոյ տխուր անապատ եղաւ:

Այն, մորեկի դաշտը օրը՝ Տեառն Աստուծոյ այցելութեան օր էր, մութ, մաշկ օր՝ խոր սև ամպերով ծածկուած: Այդ էր մի դառն, սիրտը կտոր կտոր անող թշուառութեան օր, որի յիշատակը անցել է պապերից հեռաւոր սերունդներին: Եւ որովհետև ֆիդիքական աշխարհի ամենայն երեւոյթ իւր համապատասխանող երեւոյթ ունի հոգեկան աշխարհի մէջ, արդեօք մորեկը մի աւելի սոսկալի բանի նշան չէ՞, Այդ այն խորհրդաւոր աղլումն է, որ մեզ միշտ սասանեցնում է, կարծես թէ մթութեան մէջ չար ոգին անցել է մեր կշտով, մի աղղումն, որ հեռաւոր նմանութիւն ունի ամենայն զեղեցիկութիւն թարշամեցնող վէրքին, ամենայն մաշող բորոտութեան, կամ այն անէծքին, որ մարդկային կանաչ դաշտերի վերայ չարադուշակ ծանրանում է, որպէս թռնաւոր ծառի ստուէր:

Այն մարդու համար, որ խղճահարում է մեղք գործելուց, որի մատուր աչքը տեսնում է բարոյական աշխարհի իրականութիւնը, անտուալինը, որ աշխատում է իրերի վերայ նայել Փրկչի աչքերով, որ դատում է ոչ թէ մարդու, այլ Աստուծոյ չափած չափով, նորա համար մորեկի առաջին ասպատակութիւնը գեղածիճաղ արտերի վերայ՝ երեք այնչափ սոսկալի չի կարող լինել, քան չարութեան առաջին փորձարդոյն ամպը, որի ստուերը ընկնում է անմեղ, դեռահատակ կեանքի վերայ, ամէն մի երիտասարդի կենաց վերայ, ինչպէս որ երբեմն դուք էք եղել:

Մեր Երկնային Հօր երեսը տեսնող հրեշտակները տակտակները վերայ գրում են այն

առաջին չար բառը, որ արտաոսնում ենք առանց կարմրելու, այն առաջին երգումը, որով սրբապղծում ենք մեր անսովոր շրթունքները, այն առաջին ստույթիւնը, որ մեզ տեսնել է աղիս ահը՝ որպէս զի ծածկենք սխալը կամ զի ստութեամբ պարտադանցութիւնը: Նորա նշանաւում են նմանապէս և առաջին չար միտքը, որ յղանում ենք մօր դէմ, և առաջին հարուածը, որ պատճառում ենք հօր սրտին: Նորա արձանագրում են զգաստութիւնից և սրատուից առաջին անգամ խոտորումը, չարութեան գիտութեան ծառից ճաշակելու և իրեւ աստուածներ դառնալու ցանկութիւնը, նաև շշուշը, թէ «դու չես մեռնի», «ոչ եթէ մահու մեռանիցիս»: Նորա տեսնում են և առաջին անձնահաճ արարքը, որով մուրդուող ժխտում է ճշմարտութիւնն ու արդարութիւնը և դրեթէ դրօշակ է բարձրացնում Աստուծոյ թշնամիներու շարքերում:

Մենք կարող ենք մոռանալ այդ առաջին զիտակցական չարութիւնը, ինչպէս որ մորեկի առաջին դուժարեւորները մոռացուեցան ուրիշ հազար հազարների երեւելով, ինչպէս որ մոռացուում է չորացած տերեւը բռնկեցնող առաջին կայծը, երբ որ այնուհետեւ բոցով է բռնւում ամբողջ անտառը: Բայց հրեշտակներն այդ բանը չեն մոռանում: Զի մոռանում և Աստուած: Նա, որ տեսնում է դաշտերաւ ծառի ցամաքումը, անշուշտ տեսնում և նշանակում է այն մեղքը, որ տիրանալով մեծ յոյս տուող նորաբողբոջ կեանքին, անոր արմատը դառնացնում է իսկ ծաղիկները փոշու պէս ցրում է: Նա տեսնում է, թէ ինչպէս չարիքն աճում և բողբոջանում է, թէ ապականութեան սերմը մահաբեր պտուղներ է հասցնում, մինչև որ արտը խալաւ անապատանում է, իսկ հոգին, որ Աստուծոյ դրախտ է, խաւարում և պղծում է ինչպէս Հիննամի հովիտը՝ և մահուան հովիտը:

Ո՛հ, եղբարք, մի խաբուիք. Աստուծոյ հետ հանաք անել կարելի չէ: Ես զիտեմ, որ նորաձեռութիւն է դարձել մեղքի մատին շատ մտածելը, բայց այդ միայն խօսքով է: Ես զիտեմ, որ ի մանկութենէ ամէնքը աշխատում ենք հանգիստական հազուստ հագնել, բայց այդ բանը լսի վերնադարդ է, որ վերջը կպչում է մեր մարմնին և մաշում է մեզ, ինչպէս առասպելական «թունաւոր շապիկը», ես զիտեմ թէ ինչպէս համարձակ և հեշտ կերպով ծիծաղում ենք «նախնողներին» վերայ, որոնց որ մենք կեղեքել ենք, «երկչոտներին» վերայ, որոնք որ մեզ հետ անառակութիւն չեն դործում, «ծոյլերին» վերայ, որոնք որ մեզ չեն ստրկանում, «ամբարշտներին»

վերայ, երբ որ հարծում ենք, թէ Աստուած օրհնում է մեր պղծութիւնները, Սիրելիք, ձեր սիրտը քննեցէք, արդեօք վարագուրով չէ ծածկուած այդ սիրտը, արդեօք չէք ընդարմացել աշխարհային դիւրահեցութեան մէջ, հոգեկան մահացունակ պայտերէն մէջ, մեղքին քաջալերելու հանգրստութեան մէջ, որ մեր շատերի կենաց անէծք և նդովք է դարձել:

Եթէ մեր մէջ կան մարդիկ, որոնց Աստուած պատժել է այդպիսի կուրութեամբ և թոյլ տուեց նորա խղճին, որ քնէ, թող էլ չսպասէ մեղանկ քաղցր խօսքեր և սուտ դաշակութիւններէ մարգարէութիւններ:

Երբ որ նորա դատաստանի օրը դայ, և աշխարհային թատրոնում ջահերի լոյսը ընդ միշտ հանդէս և մթնանայ, երբ որ պատրուակաւ ընտուերների փոխարէն նորա առաջ մերկանայ տհաճ խտենական խիութիւնը, — ինքնախաբուծիւնը կը վերջանայ, և խղճի մահացու քունն ընդ միշտ կը խախտուի: Այն ժամանակ ամենայն մեղաւոր կուղենայ, որ Եկեղեցու պաշտօնեաներէ քարոզները լոկ միայն թոյլ, անդոյն պայմանաւոր ճառախօսութիւններ չլինին ուղղափառութեան մասին: Ո՛չ, թող որ քարոզչի ձայնը բարբառէ և հնչէ փողոյ եղջիւրի պէս, որ երբեմն ծխող լեռների գագաթները ստամնեցնում էր:

Ձեզանից շատերը, սիրելիք, էլ երիտասարդ չեն: Մենք արդէն բոլորել ենք մեզ վիճակուած կենաց մեծ մասը, և ժամերի, օրերի, շաբաթների տայը միշտ դարձեալ թաւալում է յառաջ գէպի խաւար գետը, անյայտ երկիրը: Սայլը մեզ տանում է այնպիսի ճանապարհով, որով երկրորդ անգամ անցնել էլ չենք կարողանայ: Լաւ թէ վատ, բայց մեր կենաց մեծադոյն և նշանաւորագոյն մասն արդէն ընդ միշտ ճանապարհորդել ենք: Անցածն արդէն անցել է, ոչ ջնջել, և ոչ դարձնել հնար չկայ:

Մի և նոյն ջրի մէջ մարդ երկու անգամ չի ընկղմում և լողանում, մի և նոյն ժամանակում մարդ երկու անգամ չի ապրում: Անցեալը անյայտացաւ հեռաստանի մառախուղի մէջ. մեզ համար ընդ միշտ անյայտացաւ, լոկ մի թոյլ յիշատակ թողնելով իւր մասին: Բայց Աստուած ընդ միշտ պահել է անցեալը, որով գնացած-եղածը մըշտընկանական անքակտելի իրականութիւն է դարձել: Մենք արդէն ապրել ենք այն վայրկեանները, որ մանուկն իւր մատներով կարող է թուել, և այն յարահուլով մշտանորդ վայրկեաններից մեծագոյն մասը, որ Աստուած մեզ շնորհում է: Մեզանից շատերի համար գիշերը շատ վաղ է հանում: Ի՞նչպէս անցուցինք այդ ժամանակը, Արդեօք անոր մէջ չէն եղել «ամբ» յորս եկեր մա-

րախն»¹ Այս շատ նշանաւոր խնդիր է:

Նոր տարուց յետոյ այս առաջին կերակի օրը դառնանք գէպի յետ և տեսնենք մեր ունեցած կեանքը: Տխուր է այս շրջապէսը, նոյն իսկ մեղանկ լաւագոյններէ մէջ: Մենք արդէն հասել ենք հեռաւոր լեռները, որ մեզ այնպէս կապոյտ և փայլուն էին թուում, և անոնց ցուրտ, լպրծուն և գագաթներից հիասթափ նայում ենք մեր անցած ճանապարհի վերայ: Եղբարք, լաւ խորհեցէք, թէ մեղանկ շատերի համար ինչ է եղել այդ ճանապարհը, Այդ տարիները կարծում էինք, թէ արքայութեան դրախտ պիտի լինին, — բայց արդեօք տխուր անապատին չհանդիպեցա՞նք: «Առաջ նորա հուր ծախիչ, և վերջ նորա բոց բորբոքեալ»²: Իսկ այս բանը պատահեց այն պատճառով, որ մեր մեղաց մորեկային զօրութիւնները թափուեցան գեղեցիկ դաշտերը, որոնք անշուշտ պայծառ և դալար կու մնային, եթէ մեր բարի ցանկութիւնները նման չլինէին առաւօտեան ամպին և կանուխ ցօղին: Մեր մեղաց մորեկի զօրութիւնը մէկի մէկի առած՝ դարգակ բան է, բայց անընկճելի է, երբ որ միասին է ժողոված: Բայց թէ՛ մէկ և թէ՛ միւս գէպքում կորստաբեր և զգուելի է:

Ինչո՞ւ անցեալի շրջապէսը զօրութիւնը շատերի համար այնպէս ցաւալի է: Ինչո՞ւ նոքա պատրաստ են ոչինչ չխնայել, նոյն իսկ կեանքը տալ, միայն թէ կարողանային դարձնել իրանց կորուսած տարիները: Արդեօք ո՞չ այն պատճառով, որ «ետուն ժանդոյ դպրոց իւրեանց, և զվաստակա իւրեանց մարախոյ»³: Քանի անգամ աղօթել ենք, որ աւելի լաւանանք, աւելի սուրբ լինինք և աւելի վսեմ: Քանի անգամ վճռել ենք խուսափել այս ու այն հրապուրից, մարանչել այս ու այն փորձանքի դէմ: Քանի անգամ ցանկացել ենք թողնել չար սովորութիւնները և փոխել մեր անձնապաշտական կենցաղավարութիւնը: Բայց ինչպէս յաճախ անուշադիր թողնելով խղճի խայթը, մոռանալով աղօթքը և խախտելով վրձիւը, մենք կրկին դարձել ենք մեղքերին, ինչպէս շուրջ իւր փոխածին կամ լուացած խողը իւր սիրած ազբին:

Այստեղ անշուշտ կան այնպիսիք, որոնց մեղանշական մտածմունքը արդէն ցանկութեան են փոխուել, իսկ ցանկութիւնները արապայտուել են արաքներով: Վերջապէս բարբերն ևս դարձել են սովորութիւններ, այսինքն գոխքի կողպէքներ և ցանկապատ, որ միայն Աստուած կարող է բանալ, Միայն Աստուած և այդ մար-

¹ Բ. 25.

² » 3.

³ Սաղ. 45. 46.

դու հողին գիտեն, թէ արատը մեղքն ու յան-
ցանքը ինչ խաւար հետքեր են թողել այդ հողու
մէջ, և թէ ինչպէս այն տեղ ոչնչացել է ամե-
նայն դեղեցիութիւն, թուլացել է զօրութիւնը,
թունաւորել է մաքրութիւնը: Գոցա վարկպարա-
զի կենաց մասին կարելի է նոյնն ասել, ինչ որ
ասուած է խորայնացող զաշտերի համար.
«Չմնացորդս խառնճի եկեր մարտի, և զմնա-
ցորդս մարտից եկեր ջորեակի, և զմնացորդս ջո-
րեկի եկեր դրոխճ»: 1

Արարական առաւելաւոր խօսքը, թէ «երե-
տաւարդութեան յիշատակը լոկ հառաչանք է»,
տխուր ճշմարտութիւն է յայտնում. Եւ ասած-
ներից արդէն յայտնի է, որ այդ ուղի է: Տխուր
բան է շրջահայել անցած տարիները և զգալ, որ
մեր գործերից ոչինչ արդէնք չի ծագել կամ՝ որ
աւելի վատթարագոյն է՝ երանի թէ անոնք բնաւ
եղած չլինէին. տխուր բան է գիտենալ, թէ մենք
վատ սերմ ենք ցանել մաշուած հողի մէջ, և թէ
այժմ այդ բանի հունձն ենք հնձում, թէ մենք
զարհուրելի պարագ եք արել, իսկ բնութիւնը
անդու թ պարտաւէր է, թէ մենք մեր գեղեցիկ
երկատապագութեան օրերը դործ ենք ածել ան-
խուտաիւրէ վիշտ և թշուառութիւն պատրաս-
տելու մեր կենաց եկող տարիների համար. Այո՛,
չեմ ծածկի այս ղրտակցութիւնը մեծ թշուա-
ռութիւն է, արտասուալի վիշտ է մեզ համար.
Սակայն թող այդպէս լինի. տարիներն արդէն
անդարձ անցել են: Այս ցաւին էլ դարման չկայ:
Ինչ որ եղաւ, պէտք է լինէր: Այդ պատկանում
է Ասածուն, ոչ մեզ, նոյն իսկ անհուն օդը մըշ-
տապէս պիտի ստանի այս մեր ասած խօսքերից:

Լուսի ճառագայթները եթերի թրթռմամբ
միշտ և շարունակ կը տարածեն մեր արարքների
պատկերը մէկ աշխարհից միւս աշխարհները: Այն
բոլորը անցել է, և մենք ոչինչ լիովին չենք
կարող: Յետ ենք նայում և միշտ հառաչում
ենք, երբ որ յիշում ենք մեր յիմարութիւնը,
չարութիւնը, անզգամութիւնը: Այս մի տխուր
պատկեր է, բայց հնար չկայ ջնջելու, ապա ու-
րեմն ամենամեծ անմասութիւն է անդադար
որոմեջ այդ բանով: Աւելի անշահ և անօգուտ
բան չկայ, քան անդարմանելի վշտակցութիւն
և ցաւակցութիւն: Օգտաւէտ է երբեմն սխալ-
ներով բարդուած անցեալը շրջահայել, բայց կա-
րել չկայ երկար զբաղուիլ այդ բանով, եթէ չենք
ուշաւում մեր հողուն անօգուտ վիշտ և վատագա-
ւոր յուսահատութիւն պատճառել: Եթէ ես շա-
տերիդ մատնացոյց արեցի ձեր անցեալի պղտոր
ամպերի վերայ, այդ այն խորհուրդով եղաւ, որ
ամէնքս կարողանանք նայել այն ծիածանի վե-

րայ, որ Տէր Աստուածը իւր ողորմութեամբ
երեւցնում է մեզ շրջապատող խաւարի մէջ:
Ապա ուրեմն համարձակ սրտով երեսը դարձնենք
անդարմանելի անցեալից և դառնանք ամենայոյս
ապագային:

Ճանապարհից զիշեր ժամանակ մոլորուած
ուղեորը՝ կայծակի վայլատախմամբ՝ յանկարծ
լուսաւորած է անմութ շրջապատող ժայռերն
ու անդունդները և մանաւանդ իրան անմիջա-
պէս սպառնացող վտանգը և զարհուրած մնում է
իւր կեցած տեղը մինչև արշալոյսը: Երբ որ արե-
գալը վարատում է խաւարը և ուղեորը իւր
քայլերի հետքեր է դնում անդունդի բերանի
եզերքում, երբ որ տեսնում է տեղաշարժ եղած
և թուլացած գերանը, որով հեղեղի մի ափից
միւս ափն է անցել, նա խոր հառաչանքով վեր
է կենում, դոհութիւն է մատուցանում Ասա-
ծուն, և դառնորելով առ ստեամբքն, գնում է
վտանգ ճանապարհով, աւելի խոնարհ, սուրբ,
խրատուած, և մտախոհ դարձած: Այոպէս և
մենք, սիրելիք, համարձակ սրտով ծածկենք աչ-
քերը մեր անօգուտ կերպով վատնած բոլոր ան-
ցեալ տարիների վերայ և մաղթելով, որ նոր
դարուն ծագի մեր սրտում և լուսաւորէ մեր
զղջման ճանապարհը, երթանք մեր ունեցած բո-
լոր եռանդով դէպի մեր բարձր կոչման նպա-
տակը:

Թող մեզանից ոչ որ չյուսահատուի, որչափ
որ սատիկ եղած լինին այն տարիներում առ-
պատակած մորեխի բոյլերը, որչափ որ աւերած
լինին նոքա մեր անօգուտ անկարգ մանկութիւ-
նը, մոլի և կատաղի պատանեկութիւնը: Ինչու
է շնորհել մեզ Աստուած ժամանակի պարգևը,
եթէ ոչ զղջալու համար: Մեզ համար, անցեալ
մեղաւորների համար, զղջումը ամբողջ կենաց
դործ է: Իւրաքանչիւր նոր օր մեզ արվում է ոչ
թէ աւելի հարոտանալու, աւելի մեծատուն
դառնալու համար, ոչ թէ յարմարագոյն և հա-
ճելի կեանք վարելու համար, այլ որպէս զի մեր
հոգին հաշտուի Աստուծո հետ և դարձեալ ըն-
դունելի դառնանք նորա վարախում, որտեղից
որ փախել ենք: Անցեալը խաւար է: Ինչ ա-
նենք: Իսկ մեր առաջ ապագայ կայ, մեր ապա-
գան կարող է անմեղ, երջանիկ լինել, այն կա-
րող է աւելի ազնիւ, աւելի անարատ, աստուա-
ծանման լինել: Ստացէք ձեր ապագան զօհացո-
ղական աղօթքով, շնորհակալութեամբ, և մէկդի
ընկեցէք թաւաւած անցեալը: Արդին ցանեցէք
և այդի ձգեցէք սրբապղծած դեանի վերայ: Վա-
րելի է թէ հունձը մեծ չլինի և քիչ ողկոյցներ
լինին կենաց ամենաբարձր ճիւղերի վերայ, բայց
ամենայն ջանք դործ դեր, որ մնացորդը դար-
մանես մորեխի ասպատակութեան հետքերից:

Արա այն, ինչ որ արեց Իսրայէլը, երբ որ բոյ-
լերը գետինն իջան: Նա յիշեց, որ Աստուած
մի անգամ մեծ հողմ է առաքել, որով հալածեց
մորեխին, և այդպէս միջատներն բիւրք բիւրոյ
խեղտուեցան Վարմիւր ծովի ալիքներում¹: «Պա-
տուեցէք զսիրտս ձեր, ասում է մարգարէն, և
մի՛ զհանդերձ»², և դարձէք ձեր Տէր Աստուծոյ,
վասն զի Նա գթած և ողորմած է, երկայնամիտ
և բազումօղորմ է և զղջանում է չարեաց: Եւ
մարդիկ դարձան առ Աստուած: Մտադրու-
թեամբ լսեցէք Աստուծոյ ամենագութ պատառ-
ւանք: «Քաջալերեաց, երկիր, ինդա և ուրախ
լեր, զի մեծացոյց Տէր զառնել իւր ընդ քեզ...
Եւ լցցին կալք ցորենոյ, և զեղցին հնձանք գին-
ւոյ և իւղոյ: Եւ հատուցից ձեզ փոխանակ ամա-
լըն յորս եկեր մարական»³:

Բայց մի նշանակութեամբ այդ տարիները
էլ չեն կարող նորոգուիլ: Մենք կարող ենք ունե-
նալ նոր տարիներ, «խամ դաշտեր և նոր արօ-
տատեղիներ», բայց ոչ հները: Չեն վերադառ-
նայ և մեր կորած դանձերը, որոնք կարող էին
զարգարել այն տարիները: Մենք երբէք չենք
կարող այն լինել, ինչ որ եղել ենք մինչև մե-
ղանչելը: Խոտտովանենք այս խիստ ճշմարտու-
թիւնը, մեղքերի ներումը չի կարող լինիլ միան-
գամայն և անոնց հեռեանքներն ներումն, ինչ-
պէս որ, շատ փչացած կեանքի օրինակներէց
գիտենք, Թողութիւն ստացած մեղաւորը երբէք
չի կարող ունենալ այն խոստացեալ ազատու-
թիւնը, այն լիութիւն աներկեանութիւնը, որ ան-
մեղի յատկութիւնն է կազմում: Մի օրուայ, մի
ժամուայ, մի վայրկեանի մէջ մենք կարող ենք
ոչնչացնել, ինչ որ երկրի վերայ էլ ոչնչով չի
ուզողի:

Քանի՞ մարդկանց ըսպէսական մեղքը ամբողջ
կենաց յուսահատութիւն է դարձել: Եթէ մա-
հացու վէրքերը, ըստ ողորմութեան Աստուծոյ,
նաեւ առողջանան, այնու ամենայնիւ տղեղ
ոպիները կու մնան մեր հողու մէջ, մինչև որ
անգութ մարդու չար մատը միշտ կարող է ցու-
ցանել այդ: Բայց փառք Աստուծոյ: Նա աւելի
մեղմ է, գթոտ է, համբերող է չնչին մարդուց:
Երբ որ մեղ անօգնական է թողնում մեր հայրը
կամ մեր մայրը, Նա է մեր ձեռքից բռնում:
Որչափ որ ցած ընկնենք, Նա իւր պայծառ եր-
կնքից խոնարհում է գէպի մեզ, եթէ մենք յու-
ղած կեանքից յետոյ ղեմում ենք Նորան: Երբ
որ մենք կարօտելով կարօտում ենք Նոյն իսկ
խողի կերած եղջերենին, այդ ժամանակ ևս Նա

բայ է անում իւր դերկը մեզ համար և դարձած
մոլորեալ սրբոյ պարանոցին փարելով՝ լաց է լի-
նում: Հէնց այս բանի համար էլ մեռաւ Քրիս-
տոսը: Նա, Որ նստել է մաքրաւորի սեղանին,
չի վախեցել բորոտի վէրքերից, երեսը զգուանօք
չի դարձրել վայրագ, ազտոտ գերդեացոյց, Որ
ներողամտութեան ձեռք է մեկնել տաճարի յա-
տակի վերայ լացող շնացող կնոջը և ասել է ան-
ճառելի հեղութեամբ. «Եւ ոչ ես դատապար-
տեմ զքեզ, երթ, յայտ հեռէ մի՛ մեղանչեր»:
Որ անառակ կնոջից եօթը դե հալածելով՝ թոյլ
է տուել, որ իւր սարերը նորա արտատուքներով
լուացուի և նորա մաղերով որբուի. — մեզ էլ
կընդունէ, ողորմութեամբ կը սիրէ և կը ներէ:
Մենք հարկ չունինք մարդկանց մասին փոյթ ու-
նենալու, երբ որ Նա մեզ ներում է: Իսկ Նա
ներում է մեզ: Յաւիտենական Սուրբը գէպի մեզ
է կարկառում Իւր ձեռքը և նորից ծաղկեցնել է
տալիս մորեխի կերած տարիները:

Նա մինչև իսկ մեղքի յիշողութեան ծան-
ութիւնը թեթեւցնում է: Երբ որ մենք կենաց
դեռի մէջ լող ենք տալիս, երբեմն յանկարծակի
յիշողութիւնը վեր է կենում ծածկուած խորու-
թիւնից, և պղտոր ջուրը լցվում է մոռացուած
մեղքերի անթիւ պատկերներով, որ առասպելա-
կան հաւերթահարման պէս ջրից մեզ սպառ-
նում են և մեր մահն են մարդարէանում: Բայց
Աստուած մեզ զօրութիւն է տալիս, որ անխռով
նայենք այդ պատկերների վերայ և շնորհակալ
յուզմամբ ասենք. «Այդ իմ մեղքերը չեն, այդ
իմ անցեալ մեղքեր են, որ թողութեան են ար-
ժանացել: Այդ իմ ծանր բեռն էր, բայց այժմ
բեռեւած են իմ Փրկչի խաչի վերայ: Այդ բոլորը
ցուցակի մէջ զրուած էին իմ դէմ, բայց Նա
ջնջեց ցուցակը: Այո՛, ես գործել եմ այդպիսի
արարքներ, բայց այժմ լուացուած, մաքրուած,
որբուած եմ»: Մենք մեր հրաշալի ողբերգու-
թեան թաղութիւն պէս ասում ենք, թէ «հին
ովիկանի բոլոր ջրերը» չեն կարող լուանալ մեր
յանցանքի բիծը, և թէ «ոչ խաշխաշ, ոչ ման-
րագոր և աշխարհի ոչ մի ուրիշ քնաքեր հեղա-
նիթ» չեն կարող քնայնել մեր վեր կացած յի-
շողութիւնները: Այո՛ ճշմարիտ է: Սահայն Քրիս-
տոսի անգին արեան մի կաթիլը կարող է ընդ
միշտ որբել մեզ: Վամաց ձայնով առած Նորա
մի խօսքը, թէ «Երթ խաղաղութեամբ», կարող
է լուեցնել յուզուած խղճի կատաղած մրրիկը և
կէս գիշերուայ յուսահատութեան մէջ՝ դառնալ
ինդութեան երգ:

Բայց մի մոռանաք, եղբարք, որ մենք ան-
գործ նստել չենք կարող: Չլինի թէ աղէտալի
միամտութեամբ երեւակայենք, իբր թէ մենք կա-
րող ենք մեղքերի մէջ հանգիստ մեռնել և ընդ

¹ Եւր. Բ. 12—20:

² Բ. 13.

³ Ե. 21, 24, 25.

նմին իսկոյն մտնել երկնքի դռները, իբր թէ հոգին կարող է երկրից հեռանալ առանց թողութեան, առանց զղջալու, ապականուած և կորած, և իսկոյն առանց այլ և այլութեան տեղ դանել Աբրահամի դոդի մէջ: Այս միտքը սարսափելի մոլորութիւն է: Երբ որ մօրեկը դալիս է, ժողովուրդն իսկոյն մեծամեծ խորոյններ է բորբոքում, խոր փոսեր է փորում և օր ու ցերեկ աշխատում է, սաաակեցնելով մօրեկը, և բարձրադադակ Աստծու օգնութիւն է կանչում: Մենք էլ պէտք է դիմենք առ Աստուած, եւ այդ բանը պէտք է կատարենք այժմ իսկ, որովհետեւ եթէ և յանկարծ չկոչուինք, այնու ամենայնիւ տարին տարուանից յետոյ անցնում է, որպէս ծովը թափուող հեղեղ, և ժամանակը արագ անց մղում է իւր անգիմադրելի ալիքներով: Ժամերն անցնում են և յանդիմանում են մեզ: Ժամանակ չկորցնենք անցեալի մասին զուր ողբ ողբալով: Առաջ դնանք այն հին ժամանակի մեծ զօրավարի պէս, որ երազում աչքը յետ դարձնելով՝ տեսաւ իւր յետեւից եկող մի ահագին հրէշաւոր ճիւղադ, օձերի մէջ փաթթած, որի ամէն մի քայլի հետ՝ շուրջը ամենայն ինչ խորտակում դատարկում էր զգրգոցով: Ջօրավարին հրամայել էին դնալ շեշտակի առաջ, առանց երեսը շրջելու, և դնաց նա հնազանդութեամբ դէպի փառքն ու յաղթութիւնը: Մենք էլ շեշտակի դնանք, յաջողութեան հաւատով: Եթէ մարդիկ վեր կենան մեր դէմ, — Աստուծոյ սէրը մեզ կը փրկէ նոցա անդուծ գոռոզութիւնից: Եթէ մեր ինկղճն ուղենայ մեզ սարսափեցնել, — Աստուծոյ գթութիւնը մեզ ապաստան կը լինի: Եթէ անցեալը մեր դէմ զինուի, — մենք կերթանք ապահովութիւն դանելու մեր ներկայ անմեղութեան մէջ, որ Աստուծոյ ողորմութեամբ՝ ունինք և կուենանք: Մեզ սպասում է մեծ յաւիտենականութիւնը, որի սկի դռները տակաւին չեն փակուել մեր առաջ և հաւատարմութեան լայն բացում են զղջացող մեղաւորների համար և անարատ սրբերի համար: Տայ Աստուած, որ սրբնթաց տարիներ ունանալուց յետոյ, երբ որ ծովը կամ կանաչ խոտը կը ծածկեն ձեր ամէնիդ աճիւնը, ձեր անմահ հոգիները միմեանց հանդիպեն և իրար ճանաչեն այն տեղ, ուր որ ապաշխարածները, անմեղութեան ոպիտակ հանդերձներով, ապրում են առանց մեղանշելու և վշտանալու այն քաղաքում, որի հիմքը դրել է Իսքը Աստուած: Եթէ ոչ երկրի վերայ, դէթ այն տեղ վերջնականապէս կը վարձատրէ Աստուած խոնարհ, զղջացած մեղաւորներին՝ այն տարիների համար, որ կերել է մօրեկը:

Ս. Մ.

ՕՏԱՐ ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐ

ՕՐԹՈՂՈՔՍ ԵԿԵՂԵՑԻ.

— Церковный Вѣстникъ շաբաթաթերթը յունուարի 4-ին բոլորեց իւր 25 ամեայ շրջանը: Այս առթիւ 1899-ի վերջին համարի յօդուածներն ամբողջովին նուիրուած են շաբաթաթերթի 25 տարուայ գործունէութեան: Նախ ընդարձակ առաջնորդող յօդուածի մէջ մէկ մէկ յեշտակաւում է քառորդ դարի ընթացքում Ռուս ժողովրդին մատուցած ծառայութիւնները, ապա խմբագիրների համառօտ կենդանութիւնը, առաջին համարի բովանդակութիւնը և յօդուածները վերնագիրները, ի վերջոյ մի ցանկ, որից երևում է, թէ ուր և ինչ չափով տարածուած է:

Մի կողմը գնելով մանրամասն հաշիւը, յիշատակենք 25 տարուայ շրջանում՝ Церк. Вѣс. մատուցած գլխաւոր ծառայութիւնները—1) երկար և զօրեղ հակահռուսթիւն է վարել պապական սանձութեանց դէմ՝ Առաքիւնի ժողովից յետոյ և Գերմանիայի՝ կուլտուրական կուսի դէմ: 2) Բաշկանեան թերակղզու քրիստոնէից պաշտպանութեան համար հանգանակութիւն է արել ներթափան օգնութիւն հասցնելու համար և մինչև վերջը ռուս հոգևորականներին միջոցով աշխատել է վառ պահել ժողովրդի համակրութիւնը դէպի նեղեալ հաւատակիցները: 3) պահպանողական, դրական ուղղութեամբ հեռի է պահել Ռուս հասարակութեան հոգևոր և ընթերցող դասը՝ նիհիլիստների քարոզութիւններից և ձգտել է մտքի ու սրտի խղաղութիւն վերականգնել շիթութեան ժամանակներում: 4) Խաղաղասէր կայսեր կոչին առաջին արձագանքը տուեց և մեծապէս ձեռնառու է հանդիսացել կրթական գործում՝ մի կողմից դործի հրաւերելով Ռուս հոգևորականութիւնը, միւս կողմից մանկավարժական օգտակար խրատներ և յօդուածներ տալով: 5) Հոգևոր սնունդ մատակարարելու համար հրատարակել է Յովհան Ոսկերեքանի գործերը մի բարի տիկնոջ 10,000 ռուբլի նուիրաբերութեամբ, աղքատ եկեղեցականներին մատչելի դնով վաճառելու համար: 6) Աղանդների և հերձուածների դէմ միշտ կռիւ է մղել և մեծապէս նպաստել դրանց առաջն առնելուն: 7) Церк. Вѣс. է եղել, որ առաջին անգամ միտք է յղացել նոր տարին դիմաւորել ոչ ուրախութեան սեղանի առաջ, այլ եկեղեցում շնորհակալութեան մաղթանօք առ Աստուած: Այդ առաջարկութիւնն արդէն հաստատուել է մայրաքաղաքներ

բում, առաջին անգամ Մոսկովայի մեարտապօլի ձեռքով: 8) Աւերջին սովի ժամանակ 6000 ր. է հանգանակել յօգուտ հոգևոր դատին:

Լ. Ճեմարանի այդ թերթը հիմնուել է 1875-ի յունի. 4-ին, թէև այսպիսի թերթ հրատարակելու միտքը վաղ էր ծնուել (1871-ին) և նոյն իսկ բաժանորդագրութիւն բացուել Լ. Յ. Լ. Եանիշոյեւի ձեռքով (այժմ դրան երէց Նոյնի Կայսերական Մեծութեանց): Առաջին խմբագիրը եղել է Անդրէյ Իվանովիչ Պրեդաւեչսկիյ. զիւղական քահանայի սրբի և Պեմ. հոգ. ճեմ. տան որ 1855-ին աւարտելով Նոյն ճեմարանում նշանակուել էր չին պատմութեան (քղբ.) ուսուցիչ: Սա խմբագրական գործը վարում է մինչև 1880-ը, ապա անցնում է Աղեքսանդր Լվովիչ Կոտանսկուին, որ աւարտել էր Մոսկ. հոգ. ճեմարանը և հրաւիրուել էր այդ ժամանակներում Պետերբուրգ դաւանական աստուածաբանութեան համար, Հինգ տարուց յետոյ խմբագրութեան գործն անցնում է Նիկոլայ Աֆանասովիչ Սկապալանովիչին, որ 1873-ին աւարտել էր ճեմ. դասնթացը և նշանակուել նոր պատմութեան (քաղ.) դոտորու: Սա խմբագրական պաշտօնը վարել է 7 տարի: 1893-ին ընտրուում է խմբագիր Ալեքսանդր Պավլովիչ Լուպոլսկին՝ տան նոյն ճեմարանի, որ երկար տարիներ ուղղել է Եւրոպայում, մանաւանդ Ամերիկայում. տեղեկանք գիտելի, ֆրանսերէնի և գերմաներէնի, հեղինակ մի շարք նշանաւոր դրբերի և անուանի թարգմանիչ, յայտնի նոյն իսկ Ամերիկայում իւր կրօնական և քաղաքական յօդուածներով, Սեր. Յե. տոնելով Ա. Պ. Լուպոլսկինի ձեռքով հրատարակութեան գործը աւելի յաջող է դնում և բաժանորդները շատանում են:

Մեզ յայտնի են Լոպսին-ի հետեւեալ նշանաւոր թարգմանութիւնները, որ յանձնարարում ենք մեր քահանայ և վարդապետ ընթերցողներին. 1) Жизнь Иисуса Христа, сочинение Ф. В. Фаррара, պատկերազարդ. С.-П. 1887. Այս երկը թարգմանուած է և հայերէն.

2. Жизнь и Труды св. апостола Павла, соч. Фаррара, դարձեալ պատկերազարդ, С.-П. 1887. Եւ վերջապէս նորերն թարգմանել է Христианская благотворительность в древней церкви, соч. Г. Ульборна, С.-П. 1900. Այս վերջին երկը «Աւարտա» ընթերցողներին բոլորովին անյայտ է, 1897 թ. «Յիւդեցիւն և Աղքատների խնամատարութեան գործը» վերնագրով յօդուածի մէջ մենք բազմիցս յիշել ենք այս երկը և քաղաւածքներ արել: Աւրախ ենք, որ ռուսերէն թարգմանութեամբ այս գեղեցիկ գործը մատչելի է դառնում մեր ռուսաց քահանաներին: Ի սրա՛յ յանձնարարում ենք այս գիրքը Հայաստանեայց Յիւդեցու այն սպասուորներին, որոնք

կամենում են ծանօթանալ հին եկեղեցու բարեգործութեան յատմութեան հետ, որ եկեղեցական պատմութեան էական մասերից մէկն է:

— Церк. Вѣст. տոնելով վերջնական վճռին մօտ է ռուս քահանաների կենսաթոշակները կանոնադրելու հարցը: Մինչև այժմ որոշուած էր քահանաներին տարեկան 130 ր. թոշակ տալ նոցա անկարողութեան և ծերութեան դէպքում իսկ այժմ որոշուած է 35 տարե ծառայութիւնից յետոյ՝ քաղաքի աւագերէցների համար տարեկան 425 րուրի, քաղաքի քահանաների և զիւղական աւագերէցների համար 360 ր. իսկ զիւղական հասարակ քահանաների համար 180 րուրի: Քահանաների նիւթական վիճակը բարձրացնելու համար կարեւոր մի երևոյթ է այս հանգամանքը ռուսական Օրթոդոքս եկեղեցու մէջ:

— Առարախանի Կարմիր խաչի ընկերութեան մասին հետեւեալն ենք կարդում Вѣра и Разумъ աստուածաբանական — փիլիսոփայական ամսաթերթի մէջ: Ընկերութեան հաշուով պահպանում են ողորմածութեան քոյրերի հաստատութիւնն ու հիւանդանոցը: 1899 թ. յունուարին ողորմածութեան քոյրերի թիւը 8 և նորամուտներինը, որոնք դեռ պէտք է վարժուին, ընն էր: Ընկերութիւնը իւր երկյարկանի տունն ունի որի ներքին յարկը հիւանդների ընդունարան է. ընկերութեան բժիշկների և ողորմածութեան քոյրերի ձեռքով, 1898 թ. Ապրիլի 12-ին հիմք դրուեցու նաև մի փոքրիկ տնակի, որ անգամահատական իջևան պէտք է լինի, 12 մահճակալով: Այս շինութիւնը համարեա պատրաստ է, որի համար 6000 ր. ծախս է որոշուած նախահաշուով: Ընկերութեան կառավարիչ բժիշկը 1898 թ. ընթացքում դատախոսութիւններ է կարգացել ողորմածութեան քոյրերին հիւանդապահութեան պաշտօնի համար հրահանգելու նպատակով համաձայն Կարմիր խաչի ընկերութեան կանոնադրութեան: Ողորմածութեան քոյրերը խնամել են հիւանդանոցից դուրս մասնաւոր հիւանդներ և ո՛ւր նրանց ընտանեկում, որի համար ընկերութիւնը 960 ր. նուէր է ստացել: Հիւանդանոցում ընդունելութիւն է նշանակուած շաբաթական վեց անգամ բացի ամառուայ ամիսներից. անցեալ տարուայ ընթացքում 1426 յաճախորդ է սենցել հաստատութիւնը:

— Մարտիկանոցիւնը Ռուսաստանում, Արհեստով մուրացիկների թիւը 1877 թ. հաշուի համաձայն 300000 էր համարուում, բայց այս թուի մէջ չեն աւելուած քաղաքացի մուրացիկները, որ մօտաւորապէս նոյնչափ պէտք էր հաշուել: Սովի տարիներում նոցա թիւը մի միլիոնի է հասնում: Աւերմն իսկական աղքատների թիւը ամբողջ ժողովրդի հազիւ 1/500 տոկոսն էր կազմում: Սակայն

վերջին տասնեակ տարիներին ընթացքում նկատելի է, որ աղքատութիւնը հետզհետէ զարգանում է մայրաքաղաքների և առաջատար քաղաքների (սեպակերի) շրջաններում, իսկ միւս մասերից ներքին Վոլգայի, հիւսիսային և միջին սևահողեայ շրջաններում աղքատութիւնը երևան է եկել վերջին հինգ տարիներում: Մուրացկանութիւնը, որպէս առիւտս թեթեւ է հարաւային երկրներում և Մալորոսիայում, ինչպէս և պրիվիլեյին և հարաւ արեւմտեան նահանգներում, իսկ պետութեան միջին նահանգներում շատ տարածուած է: Այս երեւոյթը յառաջանում է մասամբ անտեսական պատճառներից և մասամբ ժողովրդի կրօնական—բարոյական հայեացքներից: Արեւմտեան Ռուսաստանը վերջին տարիներս անպաղտերութիւնից քիչ է վնասուել, այնտեղ բանուորներ և դաղթականներ չեն կեդրոնանում, ժողովուրդն աւելի կապուած է իւր հողի հետ: Այն ինչ Վելիկորոսիայի աղքատութեան տարածման համար նպաստաւոր հանդամանք է այն երեւոյթը, որ ժողովուրդը առատ է ողորմութիւն տալու մէջ, Արեւմուտքում հարուստները հրէաներ են, որ աղքատին կոպէի չեն տալիս: Մուրացկանութեան արհեստի տարածման նպաստում է նոյնպէս և այն հանգամանքը, որ մուրացկանութեան արհեստը արհամարհանաց չի ենթարկուում, միջոցներ չեն դրժագրւում նորա տարածման դէմ: Մուրացիներից շատ քիչ տոկոս ոտականութեան հսկողութեան են ենթարկւում, այդպիսիներին էլ փոխանակ որոշ հաստատութիւնների մէջ դաստիարակելու, մանաւանդ անչափահասներին, բանտն են ուղարկում: Հաշտարար դատաւորները անչափահաս մուրացիներին աւելի քիչ են ուղղիչ հաստատութիւններն ուղարկում, քան զոլորութեան կամ սրկիւյութեան մէջ բռնուածներին: 1890—1895 թուերի մէջ դատատանին ենթարկուած 503 անչափահաս մուրացիներից միայն հինգ հոգի ուղարկուեցան ուղղիչ հաստատութիւնների մէջ դաստիարակելու, 990/0 բանտ նստեցին: Բանտը մարդկանց դատաւարակել, նորանց բնաւորութիւնը փոխել չէ կարող:

Եւրոպայում բանտերն էլ այնպիսի կազմակերպութիւն ունին, որ դաստիարակութեան գործին են ծառայում և ոչ լոկ պատժարաններ են միայն:

ԿԱԹՈՒԼԻԿ ԵԿԵՂԵՑԻ

Անցեալ տարուայ նոյեմբ. 2-ին վախճանուել է Մայնցի եպիսկոպոս Լէոպոլդ Հաֆներ. 7 շաբաթից յետոյ նորա տեղ ընտրուեցաւ Մայնցի աստուածաբանական սեմինարի եկեղեցական պատմութեան ուսուցչապետ դր. Հայներին Բրիւկը:

Մայնցը Գերմանիայի հին և պատմական անցեալով հարուստ եպիսկոպոսութիւններից մէկն է: Նորընտիր եպիսկոպոսը ծնուել է 1831 թ. քահանայ է ձեռնադրուել 1855 թ. և ապա իւր դասախօսութիւններն սկսել Միւնխենի համալսարանում: Սակայն մի տարի յետոյ 1856 Մայնցի աստուածաբանական սեմինարիայի ուսուցչապետ կարգուեցաւ: Նորընտիր եպիսկոպոսի գիտնական երկերից նշանաւոր է նորա եկեղեցական պատմութիւնը, որ 1874 թ. մինչև այժմ եօթերորդ անգամն է հրատարակուած: Բացի այս գրքից նշանաւոր է նորա «Վաթուլիկ եկեղեցու պատմութիւնը ԺԹ. դարում» նշանաւոր երկը, 5 հատորից բաղկացած: Մայնցի եպիսկոպոսութեան հոգևորականութեան մեծագոյն մասը նորընտիր եպիսկոպոսի աշակերտներն են. քառասուն տարի անընդհատ վարժապետութիւն է արել յիշեալ սեմինարում, Բաղդաւոր հովիւ, որ իւր աշակերտների դուլին անցած պիտի կառավարէ իրեն յանձնուած հօտը:

— Վաթուլիկ Բաւարիան երեք համալսարաններ, ամենից նշանաւորը Միւնխենին է, որ Գերմանիայի մեծ համալսարաններից մէկն է: Միւնխենի համալսարանը 4049 ուսանող և 279 ուսնիչիւր ունի: Աստուածաբանների թիւը 158 է: Երկրորդ համալսարանը Վիրթսբուրգին է 1215 ուսանողներով, աստուածաբանների թիւն է 114: Երրորդն է Լյուքսեմբի համալսարանը, որ այս վեցամեակում յետ է գնացել, 1044-ից 974-ի է իջել ուսանողների թիւը, աստուածաբանները 152 են: Աստուածաբանների թուի պակասութեան պատճառն այն է, որ կաթոլիկ երկրներում աստուածաբանական — մասնագիտական բարձրագոյն սեմինարներ կան, ուր ուսանում են կաթոլիկ աստուածաբանների մեծագոյն մասը, անցեալ տարի ուսանում էին այդպիսի սեմինարներում 854 հոգի:

— Բրետուալի համալսարանը 99/900 թ. ձեռնուայ վեցամեակում աստուածաբանութեան 263 կաթոլիկ և 82 բողոքական ուսանող ունէր:

— Բոննի համալսարանի ուսանողների թիւը 1886 է. որոնցից աստուածաբանական Ժալուշեթին պատկանում են 28 կաթոլիկ և 82 բողոքական ուսանողներ: Համալսարանն ունի և 55 կին ուսնիչներ, որոնցից երկուսը աստուածաբանութիւն են ուսանում:

ԲՈՂՈՔԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑԻ

Հռեմսկան Բաղդապիւն ընկերութեան եօթմասնաւոր գործունեութեան հաշուից երևում է, որ երբ սկսեց այդ ընկերութիւնը շատ փոքր էր և աննշան, բայց այսօր Ալբրիկայում, Ասիայում և

Աւստրալիայում 72367 հոգուց բաղկացած հաւատացեալներ ունի այլ և այլ ազգերից բաղկացած: Ընկերութեան հաշուով պահուած դպրոցների թիւը 279 է 12599 աշակերտներով: Ընկերութեան դպրոցներում ընկնելից ուսուցչութիւն են անում 246 և պատտուրութիւն 21 հոգի: Իսկ եւրոպացիներից միայն 73 միսիոնար և 13 ողորմածութեան քոյր: Այս թուերը ցոյց են տալիս թէ որքան պտղաբեր է եղել ընկերութեան դործունէութիւնը: Վերջին տասնամեակում եղած յառաջագիւմութիւնն արժանի է առանձին ուշադրութեան. 1888 թուի միջոցառումների ընդհանուր թիւը 32870 էր, 1898 թ. 72367: Ագեոքութեամբ ես լցումս երբ կարգում ես միսիոնարներին առաքելական դործունէութիւնը Ամիրիկայի և Ասիայի կիսաօվայրերի ցեղերի մէջ, նոցա մաքառումն անբարոյականութեան և արքեպիսկոպոսի դէմ, նոցա դործ դրած ջանքերը քրիստոնէական կրօնի և քաղաքակրթութեան տարածման համար, նոցա չարքաշ կեանքն ու սոկունութիւնը սուրբ գաղափարի համար . . . : Իսկ մենք մեր հօտը պահպանել չենք կարողանում: Ի՞նչու: Ահա մթաթէկու լուջ հարց Հայաստանեայց եկեղեցու իւրաքանչիւր սրտացաւ սպասաւորի համար:

— Բազենի աւետարանական բարձրագոյն ասեանք կարգադրել է, որ 1903 թ. սկսած աստուածաբանութեան կանդիդատները (տիրացուները) իրենց համալսարանական քննութիւններից զատ՝ երաժշտութիւնից ևս քննութիւն տան: Եթէ պատտօրը փոքր ինչ հասկացողութիւն ունենայ և հոգեւոր երաժշտութեան մասին կարող է աւելի լաւ կանոնաւորել համայնական երգեցողութիւնը և նուագածութիւնը: Մեր հասարակ ընթերցողներին գուցէ յայտնի չլինի, որ Գերմանիայի բողոքական բոլոր եկեղեցիներում համայնքի երգեցողութեան ձայնակցում է և դաշնակը: Լաւ պատտօրը իւր պերճախօսութեան հետ ունենդիրներին մէջ կրօնական զգացում կարող է զարթեցնել և երաժշտութեամբ:

— Երկար ժամանակից ի վեր Բուրգըրերգ լերան (Հարցբուրգի մօտ) ստորոտում պեղումներ էին անում: Այժմ ինչպէս հաղորդում են գերմանական լրագիրները, մի մեծ շինութեան հիմք են բաց արել, որ անկասկած ժ. դարու եկեղեցու մնացորդ է: Հաւանօքէն Կոնրադ I-ի (911—919 թ) շինած եկեղեցին է: Հենրիկոս III-ը (1039—1056) Կոնրադ I-ի հիմնած եկեղեցու տեղ Գոսլարի նշանաւոր եկեղեցին շինեց և իւր պալատը Հարցբուրգից Գոսլար փոխադրեց: Բրաունշվայդի հնախօսական ընկերութեան հաշուով պէտք է շարունակուին պեղումները:

Գանի որ Հենրիկոս III-ի ձեռքով շինած եկեղեցու և պալատի մասին խօսք եղաւ, մի եր-

կու խօսքով նկարագրենք թէ ինչպէս են պահպանում այժմ հնութիւնները: Մեծ բան չէ մընացած, եկեղեցու մի մասը, այն մաստուոր, ուր թաղուած է Հենրիկոսի սիրտը, արքայական պալատի պատի մի մնացորդը, Բայց 70 թուականներին մի ընկերութիւն կազմուեցաւ այդ մնացորդները սրբութեամբ պահպանելու: Արքայական պալատը նորոգուեցաւ հին գերմանական ոճով, շատ նշանաւոր է դահլիճը, որի կեդրոնում դրուած է Կարոլոս մեծի քարէ հատարակ աթոռը: Դահլիճի պատերն ու առաստաղն ամբողջապէս ծածկուած են ուղտոնական տան կայքների պատմութեան, նոցա պատեւազմների ու քաջագործութիւնների պատկերներով, որ նկարել է տաղանդաւոր և յայտնի նկարիչ Վիտցելլինուս: Հոգեգալտեան արձակուրդներին, որ Գերմանիայում ճանապարհորդութեան ժամանակ է ամեն դասակարգի և պաշտօնի անձնատուրութեան համար, ծնողները սիրում են իրենց գեռահատ դաւաններին հետ այցելել ընտելեամբ գեղեցիկ և պատմութեամբ նուիրական Գոսլարը: Երեխաները այդպիսով շատ հեշտ կերպով իւրացնում են գերմանական կայսրութեան այդ փառաւոր շրջանի պատմութիւնը պատկերների և հնութիւնների բացատրութեան ժամանակ: Բողոքական գերմանացիք ուխտագնացութիւն չունին, բայց Գոսլարը ճշմարիտ ուխտագնացութեան վայր է ժողովրդի համար:

— Յունուար 21-ին լրացաւ մի քանի տարի առաջ վախճանուած դր. Թէոդոր Ֆլիդների հարիւրամեակը: Ֆլիդները ժ. դարու նշանաւոր անձնաւորութիւններից և գերմանական քրիստոնէութեան զարգերից մէկն էր: Նա է հիմնել և մինչև իւր կեանքի վերջը ղեկավարել Կայսերալերաի սարկաւազուհիների (ողորմածութեան քոյրեր) հաստատութիւնը, որ Գերմանիայի բոլոր նման հաստատութիւնների մայրը դարձաւ: Բերլինի բարձրագոյն հոգեւոր տառանի կարգադրութեամբ Ֆլիդների հարիւրամեակի առթիւ քաղաքներ պիտի խօսուին բողոքական բոլոր եկեղեցիների մէջ, բացառելով նորա դործունէութեան նշանակութիւնը քրիստոնէութեան և գերմանական ազգութեան համար:

— Բաւարիայի բողոքականութեան Ս. Գիլք տարածելու ընկերութիւնը գոյութիւն ունի 75 տարուց ի վեր: Մի փոքրիկ ընկերութիւն (բողոքականների թիւը շատ չէ Բաւարիայում) այս ժամանակամիջոցում կարողացել է 514,010 օրինակ Ս. Գիլք տարածել, միայն Բաւարիայում, իսկ վերջին երկու տարուայ մէջ 9735 օրինակ: Հոգեւոր Տիրոջ ցանկութեան համաձայն Մ. Աթոռում ևս շուտով կսկսուի Ս. Գիլքի տարածութիւնը: Տեսնենք ի՞նչ արագութեամբ կտարածուի մեր մէջ:

— Die Christliche Welt հռչակում որ թերթի խմբագրը՝ աստուածաբանութեան դոկտոր Մարտին Բադէն, մի ատրի է, որ թողել է պատասխանութեան պաշտօնը և այսուհետև Մաքքուրդի համալսարանում է կեդ. պատմութեան և աստուհան աստուածաբանութեան դասախօսութեամբ պետի գրագուի: Մաքքաին Բադէի թերթը յայտնի է մեր ընթերցողներին. «Արարատ»-ը միշտ քաղուածներ է անում այդ թերթից գերմանական ըզրքական եկեղեցու մատուր՝ և բարոյական շարժման մասին տեղեկութիւններ տալիս: Խըմբողիւր և աշխատակիչները գերմանական ազգեցիկ աստուածաբանները դասին են պատկանում:

— Սաքսոնիայում կազմուած Պեսարցցոյ ակումբով ընկերութիւնը, որ դանուած է Կարլա Թադուս հովանաւորութեան տակ, 55 տարուց լիբը գոյութիւն ունի: Անցեալ տարուայ հաշուից երեսում է, որ ընկերութիւնը պահպանում է 934 որբ, 552 այրի, 19 ուսուցչի ընտանիք, 16 ուսուցիչ, 2 ուսուցչի կին և մի պառաւած ուսուցչուհի, որ հրաժարուել է պաշտօնից: Այս բոլորի համար ծախսել են 48338 մարկ: Ընկերութիւնը 2000 մարկ նպաստ է տուել վարժապետների պառաւած և տանը մնացած աղջիկների համար:

— Ֆիննլանդիան ևս բողոքական երկրների մեջ քաղաքավրթական տեսակետով բուսական աշխիւնինսոյ տեղ է բռնում: Անցեալ տարուայ սիւղ-բին այդ երկրում հրատարակուող պարբերա-կաններէ թիւը 205 էր, որոնցցէ 120 Ֆին, 80 շվեդերէն և 5-ը երկու լեզուով միանգամայն: Տարբարզգարող հնարաւ որով թիւն չունինք սառ-գելու, թէ քանիսը նոցանից կրօնական և առ-տուածարանական ճիւղին են պատկանում:

Իրխսնեկոսրեան սղոցնոյրիւնը հրեռքեան վերայ.
— Երուսաղէմում Զորերս հրէական սղոյրմածու-
թեան քոյրերը մէկ հարգ, միաբանութիւն է հաս-
տատուած, որը անգամներն ալջիկներ և կա-
նայք պիտի լինին: Վարդը կամ միաբանութեան
անգամներն ու խոտում են իրենց կեանքը նուիրել
հիւանդները խնամատարութեան և մանուկնե-
րի դատաւարաւորութեան դուժին: Միաբանութեան
ձգտումն է իւր գործունէութիւնը հեա-
ղհեաէ Պաղեստինից ամբողջ աշխարհի մէջ
սարածել: Միաբանութեան անգամներն պար-
տաւոր են սլըութեամբ պահպանել իրենց
մայրենի հրէական կրօնը բոլոր օրէնքները,
բայց պիտի ծառայեն ամեն մի թշուառի առանց
կրօնի և ազգի խտրութեան: Նոյա նշանաբանն է
Դաւթի աստղը եօթ ճառագայթներով, իսկ
առաջնորդող դադաւարը «Սին» անունը:

Հրաշք չէ՞ այս երևույթը պատմութեան մէջ.
այն Հրէան, որ առաջ պղծու թիւն էր համարուե-
հե թանաթին ձեռք տալ, այսօր սղորմածութեան
ձեռք է կամենում մեկնել ամեն մի տառապեա-
լի առանց ազդի և կրօնի խարու թեան, ճիշդ
այնպէս, ինչպէս քրիստոնէութեան բարեկար-
ծութեան գաղափարն է թելադրում: Աւաղբու-
թեան տրժանի է այն հանդամանքը, որ միաբա-
նութեան անդամները ու խումբ են միեւնոյն
ժամանակ կատարեալ հաւատարմութիւն դէպի
իբրեւյ հայրենի կրօնը: «Ար ունի անանջս լսելոյ,
յու իղէ»:

Իրխոսոհեակիւն կիրն արձանագրորիւննէր.— Յիսուսեանն կտրզլն պապականոց միտիոնարները 1626 թ. արեւելեան Հնդկաստանում Օդալպուրի բրահմանական տաճարում մի մեծ արձանագրութիւն դառն: Այս արձանագրութիւնը քրիստոնէութեան տարածման համար ծանրակշիռ նշանակութիւն ունեցող մի փաստ է: Այս արձանագրութիւնը հաստատում է, որ Է. դարում քրիստոնէութիւնը տարածուած էր Հնդկաստանում բաւական մեծ թուով: Արձանագրութիւնը նշանաւոր է և նորմանով, որ դաւանաբանական և ծիսապաշտական խնդիրներին մասին ևս տեղեկութիւններ է տալիս, ինչպէս որ Սե—զան—տուի արձանագրութիւնը տեղեկութիւն է տալիս Չինաստանի քրիստոնէութեան մասին:

ԵԿԵՂԵՑԻ ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ

ԼՆԶԱԺԱՀԱՄՆԵՐԻ ԱՄՈՒՄՆՈՒԹԻՒՆ

Անցեալ համարի Հայրապետական թ.
1471 կոնդակի քաղութից մեր ընթերցող-
ները տեղեկացան, թէ Եւրոպայ Կոնստան-
տինյան յանդիմանութիւն է ստանում Հոգեւոր
Պետից այն զեղծութեան համար, որ կա-
տարուել է այդ թեմիւ՝ անշաղհասաների
ամուսնութեան վերաբերութեամբ: Այսպէս
էլ հիմա մեր եկեղեցական զիւղական
կեանքի մէջ սովորական երեւոյթներից են:
Այս անգամ Հայրապետական քարձր կոն-

դակը իւր ուշադրութիւնն է դարձնում յառկապէս Շուշուայ թեմի Զիւանշիրու (Զրաքերդ) գաւառի վերայ, որովհետեւ առանձին մանրամասնութիւններ են հասել Ն. Ս. Օծութեան այդ գաւառի մասին: Թողնելով քաղմութիւն օրինակները քաւականանք յիշելու Թալիշ աւանում պատահած մեծ սրբապղծութիւնը. Զարեհ Սարգսիսեանի 10 հարկէն ազատ արձակում է Բէրի Սարգսիսեանի հէր: Պսակողներն են Կուսապատ գիւղի Սարգիս եւ Խաչատուր Տ. Եղիազարեանց քահանաները: Կուսապատից Թալիշը հեռու է աւելի քան 50 վերստ. շրջակայ քահանաների հրաժարուելու պատճառով ծնողներն ստիպուած են եղել նորապսակ զոյգին այնտեղ տանել եւ յիշեալ քահանաների ձեռքով պսակել տալ: Այս մասին արդէն քննութիւն է սկսուած եւ շուտով յանցաւորներն իրենց արժանաւոր պատիժը կստանան: Բայց մենք կաւելացնենք թէ Լարաքաղի թեմի յիշեալ գաւառը միակ վայրը չէ այդպիսի զեղծումների համար. նոյն իսկ ուրիշ թեմերում եւս քաղմութիւն գիւղերի անուններ կարող ենք յիշել, ուր սովորական է անչափահասների ամուսնութիւնը: Հարկաւ այդ դէպքերը պատահում են մեծ մասով առանց Կոնստանդնուպոլսի գիտութեան, անհաւատարիմ եւ իրենց կոշման անարժան քահանաների սիմօնականութեան եւ ծնողների տգիտութեան շնորհիւ: Բայց հէնց միայն Զիւանշիրու գաւառում պատահած զեղծումները քաւական են մեզ ստիպելու խորհրդածութեան նիւթ դարձնել այս տխուր երեւոյթը: Այս խնդրի առթիւ յոյս ունինք մասնագէտ քննիչ գրած մի յօդուած հրատարակելու շուտով «Արարատ»ի էջերում, որի համար արդէն դիմումն ենք արել: սակայն աւելորդ չենք համարում մի քանի դիտողութիւններ անել այժմէն իսկ:

Տողերիս զրոյր ծագումով Լարաքաղի թեմի Զիւանշիրու Մարաղայ գիւղիցն է, որ շատ հեռու չէ վերոյիշեալ Թալիշ գիւղից. ուրեմն հէնց այն գործակալութիւն, որի վերայ մատնացոյց է անում Ս. Հայրսպետի սրբատառ կոնդակը: Մենք լաւ ծանօթ ենք այդ կողմերի հանգասաններին ոչ միայն մանկութեան հասակից ստացած յիշողու-

թիւններով, այլ եւ վերջին երկու տարիներս անձամբ հաւաքած տեղեկութիւններով: Երկարագրենք մի քանի խօսքով Մարաղայ գիւղի վիճակը այդ կողմից, որով եւ գաղափար տուած կլինենք ընդհանրապէս անչափահասների եւ մօտ ազգականների ամուսնանալու վատ սովորութեան տխուր հետեւանքների մասին:

Մարաղեցիք զաղթել են Պարսկաստանից, կարծեմ 1828 թ. ծերունիների ասելով զաղթելու ժամանակ գիւղը քաղկացած էր 300 ընտանիքից. քայց մենք չափազանցութիւն համարելով այդքանը՝ կէսը 150 տուն՝ միայն ընդունենք: Մօտաւորապէս 70 տարի է, որ նոքա զաղթել են. քայց եօթանասուն տարուայ մէջ կրկնապատիկ քաղմանալու տեղ, ուղիղ 150 տան կէսն է մնացած այժմ: Աճելութեան պակասութեան այս երեւոյթը արժանի է առանձին ուշադրութեան մանաւանդ այն պատճառով, որ Մարաղան շրջակայ գիւղերի համեմատութեամբ նիւթական հարստութեան կողմից առաջին գիւղն է համարում: Մարաղեցիք հարկաւորից աւելի պտղաբեր եւ ընդարձակ վարելահողերի, այգիների ունին. ահագին եկամուտներ են ստանում յատկապէս քամքակի մշակութիւնից: Մարաղեցու կեանքը իւր ճիւղութեամբ աւելի նման է քաղաքացու կեանքին, մանաւանդ որ շոյլութեան նիւթերը հեշտ կերպով կարող է ձեռք բերել գաւառական կեդրոն՝ Թարթար իջեւանից: Եթէ նիւթական քարեկեցիկ կեանքը ամենութեան պայմաններից մէկն է, Մարաղեցին այդ կողմից ոչ մի պակասութիւն չունի:

Բայց եւ այնպէս ակնյայտնի իրողութիւն է, որ այդ դժբաղդ գիւղի ընկալութիւնը մնաւում է այնպէս, ինչպէս զարնան արեւի տակ հալում է ձիւնը: Հէնց մեր օրով վերջին երկու տասնեակ տարուայ ընթացքում հանգել են քաղմութիւն անուանի քաղանդամ տներ: Շատերից էլ մի թշուառ մնացորդ գոյութիւն ունի այժմ, որ այսօր վաղը կանհետանայ իսպառ, եթէ սրտացաւ հոգացողութիւն չլինի այդ մասին: Հայի ընտանեաց յատուկ քաղմանդամութիւնը դուք չէք գտնիլ այնտեղ. ծնողները գոհ են, եթէ

Աստուծո՞ծ նրանց մի կամ երկու զաւակ է պարգեւում. անզաւակ մեռնողների թիւը հազուադէպ չէ Մարաղայում, ինչպէս Ղարաքաղի միւս գիւղերում: Ահա, մոռումս համարում եմ մեր գիւղի երեք չորս եղբայրներից քաղկացած տները. քայց... չորսից այն կողմը չէ անցնում: Ժերունիներ՝ 70 եւ աւելի տարեկան՝ իսպառ չկան, վաթսուին մօտ միայն հինգ հոգի եմ յիշում: Գիւղի ծերակոյտը՝ 30-40 տարեկան մարդիկ են եւ ոչ աւելի: Մարաղեցիք մեռնում են մեծ մասով յիսուն տարին չըրացած, աւելի յաճախ մանկութեան կամ արքունքի հասակում: Մեռնողների մէջ մեծ տոկոս են կազմում յատկապէս մանկահասակ կանայք. Մարաղայում կանանց սով է կատարելապէս: Ահա մի քանի խօսքով այդ դժբաղդ հասարակութեան վիճակը:

Ի՞նչն է այս տխուր երեւոյթի պատճառը: Զհաս և անհասկանալի մահերը կատարաստեան ենք մենք առանց տատանուելու: Կան մի երկու ուրիշ պատճառներ եւս, քայց երկրորդական նշանակութիւն ունին եւ յատուկ չեն միայն մեր գիւղին: Մարաղայում Դուք հասնէ՞ք չէք գտնիլ, որովհետեւ ամենքը մարդու են գնում 12 տարին չըրացած: Փեսաները համեմատաբար աւելի հասուն են 18-20 եւ աւելի տարեկան: Դիտեցէք առաւօտեան եւ երեկոյեան ժամերին ջուրը գնացող կանանց խմբերը եւ դուք նոցա մէջ «մի մատ» հարսներ կը գտնէք, որ փոքրիկ սափորիկներն (կահլիք) ունենին, հագիւ քայլել են կարողանում: Երբա այնքան փոքր են, թոյլ եւ անզօր, որ անկարող են սափոր վերցնել: Առաջին անգամ դիտողին թգուկների մի աշխարհ կերեւայ այս ամենը: Բայց դառն իրողութիւն է եւ ամենասովորական երեւոյթ, որ մեր աչքի առաջ է կատարուում: Ահա ի՞նչու Մարաղայի քնակչութիւնը նուազում է տարէցտարի եւ ոչնչանում:

Անշափահասների ամուսնութեան հետ մեր ժողովրդի կործանման համար գուզնթացաբար ընթանում է եւ հասնէ՞լ: Երկու դէպք յիշել չեմ կարող այդ գիւղում, որ ուրիշ տեղից աղջիկ քերած լինին. բուն

Ղարաքաղցիք շատ գոեհիկ են երեւում նոցա աչքում, ուստի եւ իրար մէջ են խնամութիւն անում: Պսակների մեծագոյն մասը խնամութեան կամ ազգականութեան չհասութիւններ են: Այս հանգամանքն էլ պակաս ազդեցութիւն չէ ունենում սերնդի վատթարութեան եւ աճելութեան նուազութեան վերայ:

Ինքնին հասկանալի է, որ այսպիսի կապերով հաստատուած ընտանիքը շատ հեռու է եւ անկարող քրիստոնեայ ընտանիք դառնալուց քառի վսեմ նշանակութեամբ: Բրիստոնէութեան համար ընտանիքը եկեղեցու զաւթն է եւ նորա այդ քարծր կոշումը ծագում է ծնողների փոխադարձ սիրուց եւ դէպի իրենց զաւակներն ունեցած պարտաւորութեանց խորը գիտակցութիւնից: Ի՞նչ սէր կարող է լինել անշափահաս 12 տարեկան կնոջ համար, որին ամուսնութիւնը միայն տանջանք եւ ցաւ է բերում: Ի՞նչ գիտակցութիւն կարող է ունենալ մի մայր, որ հնարաւորութիւն չէ ունեցել մինչեւ իսկ ֆէլեքս զարգանալու մայր կոչման համար: Ամուսնութիւնը սուրբ է քրիստոնէութեան համար, պսակը խորհուրդ է քրիստոնէական եկեղեցու համար, քայց 10 տարեկան մանուկ աղջկան եւ 20 տարեկան երիտասարդի ամուսնութիւնը ամենամեծ սրբապղծութիւն եւ ամենամեծ մարդասպանութիւն է:

Ո՞ւր վերայ է ծանրանում այս եկեղեցական ոճրագործութեան պատասխանատուութիւնը: Տգէլ քննելիք և անհասկանալի է: Ծնողները մեղանշում են Աստուծոյ եւ իրենց որդոց առաջ, որովհետեւ ոչ միայն իրենց ծնողական պարտաւորութիւնը չեն կատարում, որ Աստուծո՞ծ դրել է նրանց վերայ, այլ եւ նոցա դժբաղտութեան, կորստեան պատճառը դառնում: Անշափահաս ամուսնութիւնների հետեւանքն է, որ դեռահաս ամուսինները դառնում են թոյլ, հիւանդոտ եւ անպողաքեր ծննդաբերութեան համար: Իսկ եթէ քաղղի քերմամբ ծնում են այդպիսիները, նոցա զաւակները տկար եւ մեծ մասով կարճատեւ կեանք ունենալուց յետոյ՝ գերեզման են իջնում:

Այսպիսով, ինչպէս քննելիք իրենց

ծնորդի թէեւ դանդաղ, իրենց սիրելի գաւազները դահիճներն են դառնում: Աղջիկը պէտք է ամենափոքրը 15-16 տարեկան, եւ տղան քսան տարեկան լինի, եթէ որդոց իսկապէս քաղդաւորացնել են կամենում ծնողները: Հակառակ դէպքում նոցա կորստեան անդունդն են փորում իրենց ծնողական ճեղքով:

Բայց «գողն եւ գողակիցն ի նմին պատժի կան»: Ծնողների քարոյական ոճրագործութեան մասնակից են եւ այն քահանաները, որոնք առանց Աստուծոց վախենալու, առանց իրենց խղճին հաշիւ տալու, մի քանի բուրի եկամտից չզրկուելու համար հասնային ինչպէս անհաւատարմութիւն էր բռնաբարելու: Բահանայ եղբայրներ, Դուք հովիւ էք ժողովրդեան, հոգեւոր ծնող էք Ձեր հօտին, եթէ չեն հասկանում անշափահաս ամուսնացողների ծնողները իրենց կատարած «խեղճ» դուք ի կոչմանէ պարտաւոր էք քարոզել, հասկացնել, եւ եթէ չհասկացան, իսկապէս հրաժարուել այդպիսի պատկեր կատարելուց: Անհաւատարմութիւն էր ցոյց տալիս դէպի Ձեր սուրբ կոչումը եւ մասնակից դառնում ծնողների թեթեւամտութեան: Դուք կարող էք այդ տգեղ եւ անքարոյական սովորութեան առաջն առնել, եթէ կամենաք: Շատերը գերի են դարձած սովորութեան. եւ այդ վերքի համար Ձեզնից են սպեղանի սպասում: Լսեցէք մի խեղճ, գիւղացի այրի կնոջ խօսքերը, որ այս ամառ ուղղում էր ինձ, երբ յանդիմանում էի նորան 9-10 տարեկան աղջկան նշանելու համար: «Մեր սովորութիւնն է այդպէս, ասում էր նա, եթէ աղջկաս այժմ մարդու չտամ, այլ եւս առնող չի լինի, աղջիկս պատուած կհամարուի (12-13 տարեկան պառուսած)»: Կէրպէս լսելու է պատկեր, որպէս ինչպէս էլ «պատկեր» լինի, պատկերը միշտ պիտի լինի հասնային: Արդար չէր, խեղճ կնոջ նկատողութիւնը:

Հոգեւոր Տիրոջ Կոնդակը հրամայում է Կոնստանտնուպոլիսի հսկել այդպիսի գեղձումների վերայ եւ պատժի ենթարկել յանցաւորներին. քայց ընդունենք թէ խուսափել

կարողացաք հոգեւոր իշխանութեան հսկողութիւնից, ծածկուել չէք կարող Աստուծոյ ամենատես աչքից, որին մի օր հաշիւ պէտք է տաք:

Ի՞նչ եզրակացութիւն պիտի հանենք մեզ համար: Հոգեւոր իշխանութեան հսկողութիւնը, պատիժն ու աշարժութիւնն անշուշտ կարող է չարիքը թուլացնել, քայց ոչ արմատախիւ: Ա՛րդ, ո՞րն է այդ եւ դորա նման չարեաց դէմ մարտելու միջոցը: Ահա մի հարց, որի պատասխանը չիւում է մեր եկեղեցու վերաւոր կողմերից մէկի հետ: Զահանայական խնդիրն է, որ հաւասարապէս ժողովրդի եւ հոգեւոր իշխանութեան լուրջ ու շարժութեան նիւթ պիտի դառնայ: Այս մասին Հայոց թերթերում շատ է գրուած, երբեմն լուրջ եւ երբեմն անիմաստ, քայց չարիքը դարձեալ նոյնն է մնացել: Մեր ներկայ խորհրդածութեան նիւթից. դուքս է երկար կանգ առնել այս մասին. սակայն ցաւ ի սիրտ պէտք է արձանագրենք այն իրողութիւնը, որ ճեմարանական աստուածաբանական եւ այլ գիտութիւնների մէջ փոքր ի շատէ հմտացած երիտասարդներ կան մեծ էն գիւղ միշտ, քանի որ քանի որ ժողովրդը չցանկանայ կրթութեամբ ճեմարանական քահանայ դարձնել, կարծում ենք թեմական հոգեւոր իշխանութիւնը ամեն կերպ պիտի խրախուսէ այդ ձգտումը եւ հովանաւոր լինի այդպիսի քարեմիտ երիտասարդներին: Բայց ի՞նչ է ասում դառն իրողութիւնը. մերժում է ճեմարանականը եւ ընտրում տգէտ, անպատրաստ եւ իւր կոչման միանգամայն անսրժան «տիրացուն»: Տարաբաղաւոր տգիտութեան նշանակ է դարձել այն խօսքը, որ իսկապէս քահանայացու է նշանակում: Ժամանակ է, որ վերջապէս մեր ժողովրդը հասկանայ, թէ քահանայութեան քարեմիտութիւնը մեզ համար կենսական էական խնդիրներից մէկն է եւ ուրեմն ըստ ամենայնի հետամուտ պիտի լինինք այդ կոչման համար պատրաստուած, արժանաւոր երիտասարդներ ընտրել: Ապա

Թէ ոչ իրերը դարձեալ նոյն կման, ինչ որ եղել է մինչեւ այժմ. սիմֆոնիկանութեան շնորհիւ անշափահասների ամուսնութիւն եւ հայ ընտանեաց քայքայումն:

Գ. Վ. ՅՈՎԱԿԻՄԵԱՆ.

ԵՐԵՒԱՆԻ ԹԵՄ

ԵՐԵՒԱՆԻ ՀԱՅՈՑ ՀՈԳԵՒՈՐ ԹԵՄԵԿԱՆ ԳՊՐԱՆՈՑՐ:

ԹՂԹԱԿՅՈՒԹԻՒՆ «ԱՐԱՐԱՏ»-Ի

Երեւանի Թեմական Դպրանոցն այնպիսի հաստատութիւններէն է, որի վարչները երկար ժամանակ չեն կարողանում մնալ նոյն պաշտօնի մէջ: Կան ի հարկէ ուսուցիչներ, որոնք տարիներ շարունակ ծառայում են այդ Դպրանոցում: սակայն չի եղել տարի, մանաւանդ վերջին ժամանակներու, որ խումբը—վարչական մարմինը նոյնը մնար առանց նշանաւոր փոփոխութեան. ամէն տարի նոր ուսուցիչներ են գալիս, քիչ թէ շատ ծանօթանում Դպրանոցի, աշակերտների հետ ու իրենց գործերը քիչ թէ շատ կանոնաւորում և ահա կամ արձակուում են այս կամ այն պատճառով, կամ աւելի օգտաւէտ պաշտօն գտնելով, թողնում են ուսուցչութիւնը: Սրանց աւելի մեծ չարքէ է Դպրանոցի վարչները—Տեսուչների ամէն տարի փոփոխուելը. նախ որ ամէն նորեկ Տեսուչ բերում է իւր հետ նոր ուսուցիչներ, դասերը բաժանում է ըստ իւր ցանկութեան ու հայեցողութեան. այնպէս որ մի ուսուցիչ որ նախընթաց տարին, օրինակ հայոց լեզուի դասատու էր, նոր Տեսուչ ժամանակ այդ լեզուադէտը պատահմամբ դառնում է բնագիտութեան կամ Ատոուածաբանութեան դասատու: Նոյն տեսակի փոփոխութեանց ենթակայ են և դպրոցական կարգապահութեան կանոնները: Իսկ թէ որքան է տուժում Դպրանոցը վարչներէ, ուսուցիչներէ ու կարգ ու կանոնների փոփոխմամբ՝ յայտնի է ամէն մի խոհական անձի: Մեր Դպրանոցի մեծագոյն չարքներէն մէկը պիտի համարել այդ երեւոյթը:

Դառնով 1899/900 ուս. տարուան՝ պիտ աւելի, որ Դպրանոցն ունէր 20 ուսուցիչ Հայր Տեսուչ՝ Բարձր, Բենիկ վարդապետի հետ ի միասին: Ուսուցիչներից երկուսն արձակուեցան ինչ ինչ զեղծումների պատճառով, սրոց դասերի մի մասը (4 դաս) վերցրեց ինքը Հայր Տեսուչը, մի մասը յանձնեց Դպրանոցի թուաբանութեան դասատու Պ. Յ. Ղարախանեանին, իսկ մնացեալ

23 դասի համար հրաւիրուեցաւ Մայր Աթոռի Գէորգեան ճեմարանի Դասատու պ. Յ. Արիտակէսեան: Այժմ ուսուցիչների թիւն է ուրեմն 19, որի մէջ պէտք է հաշուեն և վերակացուներն, ու գրադարանապետը:

Աշակերտները թուով մօտաւորապէս 400 են զետեղուած 13 դասարանում. երեք նախակրթարան իրենց զուգընթացներով, վեց դասարան, որոնցից առաջին դասարանը ունի կրկին իւր զուգընթացը: Դպրանոցի աշակերտները գլխաւորապէս աղքատ և հասարակ դասակարգի զաւակներ են՝ գիւղացի, թէ քաղաքացի: Ճեմարեալ է՝ մեծամասնութիւնը թոշակատու է, ոսկայն այդ թոշակներն այնքան չնչին են և դժուարութեամբ են հաւաքուում, որ Դպրանոցի տնտեսականի վերայ առանձին ազդեցութիւն չունին: Թոշակատուներից զատ կան նաև ձրեւարժներ և այնպիսիք, որոնք Դպրանոցի որդեգիր են համարուում և հագուոտ ու դասական պիտոյք ստանալու ակնկալութիւն ունին. իսկ թէ ի՞նչ դժուարութեամբ կարելի է լինում նոցա համար հայթայթել այդ իրերը, հասկանալի է, քանի որ Դպրանոցը ոչ մի նիւթական միջոց չունի նոցա համար այդպիսի զոհողութիւն անելու: Դրպրանոցի Տեսուչ վերայ է ընկնում հոգալ այդ կարիքը: Չգիտեմ ինչպէս է եղել նախկին տարիներում, միայն այս տարեւականատես եմ, թէ ինչպիսի՞ մեծ զոհաբերութիւն է հարկաւոր լինում Դպրանոցի Տեսուչի կողմից յիշեալ որդեգիր համարուած աշակերտների նիւթական պահասութիւնները լրացնելու համար: Այս տարի դոնէ այդ աշակերտները Հայր Տեսուչ անխոնջ աշխատանքին ու հայրական հոգատարութեան են պարտական իրենց ունեցածով: Դպրանոցի աշակերտների այդպիսի զուգընթացները քիչ չեն նպաստում մտաւորականի յետամնացութեան. այս բանը աչքի է ընկնում մանաւանդ տարուայ սկիզբները. մինչև որ աշակերտները հարկաւոր եղած դասադրքերն ու դասական պիտոյքները ձեռք բերել են կարողանում և վարժապետը կանոնաւոր դասեր է ուսուում:

Նիւթական պահասութիւնը զգալի է ոչ միայն աշակերտների, այլ նոյն իսկ հէնց Դպրանոցի համար: Իսկ դպրոցական հաստատութեան աղքատութիւնը՝ խոչնդոտ է նաև այն հաստատութեան յառաջադիմութեան, Ո՞րտեղ տեսնուած բան է, որ 400 աշակերտ ունեցող Դպրոցական հաստատութեան աւագ վերակացուի ռոճիկը լինի ոչ աւելի քան 200 ռուբլի. իսկ վերակացուինը 100 ռուբլի, գրադարանապետի ռոճիկը 100 ռուբլի, հոգաբարձական քարտուղարինը կրկին 100 ռուբլի:

Այսպիսի չնչին ռոճիկներով անկարող է

կառավարուել մի կրթութեամբ անձնաւորութիւն, այն էլ յաճախ ընտանիքի տէր մարդ: Ուստի և Դպրանոցի վարչութիւնն ստիպուած է լինում այդ պաշտօններն յանձնել Դպրանոցիս դասատու ուսուցիչներին, որով և այսօր մենք դասերից ազատ վերահասցու չունենք մեր դպրանոցում: որ վարժապետներն հիւանդութեան կամ բացակայութեան ժամանակ աշակերտներին զբաղեցնէր և պարսպ չմտային: Բայց այս դեռ չարեաց փոքրագոյնն է. ինչպէս պէտք է պարապել այն ուսուցիչը, որ ունի շաբաթական 20-22 դաս և զրա հետ միասին գեցուք հոգաբարձութեան քարտուղարի պաշտօն, որ ահագին ժամանակ է պահանջում, կամ ինչպէ՞ս կարող է պարապել այն ուսուցիչը, որ 20-24 դաս ունենալուց յետոյ՝ կատարում է նաև վերահասցու պաշտօն: Ժամանակ կունենայ պարապելու արդեօք իր դասերով այն վարժապետը, որ թէ բաւականին դասեր ունի, թէ վերահասցու է և թէ զբաղաւանդապետ: Պարզ է որ պաշտօնների բազմապատկերումը նորա չեն կարող առաջ տանել իրենց գործն այնպէս, ինչպէս պահանջում է նրանց որոշական կոչումը:

2) Նայելով այսքան դժուարութիւններին ու անյարմարութիւններին, այնուամենայնիւ անուրանալի է, որ աչքի ընկնող բարեփոխութիւններ են կատարուել ներկայ ուսումնական տարուայ ընթացքում:

Ա) Ա. և Բ. նախակրթարանների դասերը, որի համար աւելի համբերութիւն և մանկավարժական հմտութիւն է հարկաւոր, քան բարձր դասարաններում, աւանդում էր առաջ դասը 20-25 բուքի: Այս տարի միայն այդ ռոճիկը 30-40 բուքի է բարձրացել Դպրանոցիս Տեսչի շնորհիւ:

Բ) Մեր Դպրանոցը թէև 60 տարուց աւելի է, որ գոյութիւն ունի, այնուամենայնիւ մինչև այժմ սեփական բժիշկն ու բուժարանը չէ ունեցել: Այս տարի Հայր Տեսչի յատուկ խնդրանաց համաձայն բժիշկ պ. Աբամ Տ. Աւետիքեանը սիրայօժար կերպով յանձն է առել իւր ազգայնոց փոքրիկների ֆիզիքականի հոգաբարձութիւնը՝ ձրի՝ միայն ստանալով կառավարձ որոշեալ գումար: Բուժարանի համար դեղեր մատակարարում է պ. Վ. Աֆրիկեան իւր սեփական դեղատնից չտեսնուած զիջումով. ազգատ աշակերտների համար նոյն խիճ ձրի:

Գ) Հոգեւոր Դպրանոցի պատշաճ և հաւատոյ զգացմունքը զօրացնող մի նոր կարգաւորութիւն է այս տարի նոր սկսած խմբովին աղօթքը, որ տեղի է ունենում Տիրամօր պատկերի առաջ՝ իւրաքանչիւր առաւօտ նախ քան դասերը կսկսուին:

Դ) Աշակերտական կարգապահութեան վերաբերեալ զանազան կարգ ու կանոններ, որոց մէջ աչքի է ընկնում համարադրութիւնը աշակերտների ըստ հասակի. այնպէս որ թէ դասերից առաջ և թէ դասերից յետոյ իւրաքանչիւր աշակերտ ճանաչում է իւր տեղը, որով և աշակերտները կարգ են կանգնում առանց դժուարութեան և կարճ միջոցում: Դասերից յետոյ աշակերտներին այդպէս կարգով վերահասցունեք տանում, հասցնում են մինչև քաղաքային զբոսավայրը, որտեղից և նոքա ցրում են իրենց տները: Դորանով ազատ են մնում աշակերտները այն բազմաթիւ չարիքներից և աշակերտական կեանքին պատիւ չբերող ու անհամապատասխան երևոյթներէից, որոց ահանջալուր և ահանատեո էին լինում նախկին տարիներում, Դպրանոցիս սաները, երբ հատ հատ կամ խումբ խումբ էին գնում, մերթ ընդ մերթ կանգ առնելով թուրքերի մէջ և երբեմն փորձութեանց ենթարկուելով Երևանեան հռչակաւոր ժողովների վերայ:

Բարեփոխութիւններ նկատելի են այս տարի նաև մեր դպրանոցական հանդէսների մէջ: Երեւանի Թեմական Դպրանոցը, ինչպէս նաև մեր միւս հոգեւոր Դպրանոցները եկեղեցական մի քանի տօներէ հանդէս են կատարում. սա՛կայն մեր Դպրանոցում դո՛նէ այդ տօնակատարութիւնները կամ հանդէսները այնքան միակերպ են եղել, այնքան անգամ կրկնուել, կարգացուել ու խօսուել են միեւնոյն նիւթերը, որ հանդիսականներին տաղտկութիւն են պատճառել և ոչ մի բաւականութիւն: Այս տարի առաջին փորձն եղաւ մեր Դպրանոցում ոչ միայն նիւթերի բազմադանութիւն մտցնել հանդէսների ժամանակ, այլ աշխատել նաև դեղատիւրական (էստէտիքական) զուարճութիւն պատճառել հանդիսականներին. այս նպատակով երաժշտական մի առձեռն խումբ պատրաստուեցաւ Դպրանոցիս աշակերտներից՝ պ. Հ. Յովհաննիսեանի և Յ. Արիստակէսեանի առաջնորդութեամբ:

Առ այժմ Դպրանոցս կատարել է երկու հանդէս. Ս. Թադէսոսի և Բարդուղիմէոսի տօնը և մի դրական առաւօտ:

Ս. Թադէոսի և Բարդուղիմէոսի տօնակատարութիւնը մեր այս տարուայ դպրանոցական առաջին հանդէսն էր, պ. Ս. Տ. Գաբրիէլեան հանդէսը բաց արաւ բացատրելով՝ թէ ինչ է նշանակում տօնել առհասարակ և ի՞նչ է նշանակում տօնել ազգային կրօնական ոգով: Ապա սրան հետեցին ձառեր, ընտրովի ոտանաւորներ ու դեղեցիկ երգեր:

Այս հանդիսից աւելի զուարթ և ուրախ

անցաւ 1899 թ. դեկտեմբերի 26-ին տուած աշակերտական դրական հանդէսը, որ կէս լուրջ և կէս զաւեշտական բնասութիւն ունէր: Խօսուեցաւ հայոց ժողովրդական գրականութեան և վիպատանութեան մասին, ապա արտատաշտուեցան ռուսերէն, հայերէն և գերմաներէն լեզուներով ռուսաւորներ ու արամախօսութիւններ: Ներկայացրին նաեւ Պարոնեանի Մեծապատիւ Մուրացեաններէջ մի կտոր, որ և շատ յաջող անցաւ: Սակայն ամենից լաւ տպաւորութիւն արին աշակերտների իրենց գաւառաբարբառներով արած պատմութիւնները:

Այս բոլորը մէջ ընդ մէջ համեմուտ էր ժողովրդական երգերով և նուագներով:

Մեր Դպրոցական հանդէսներին ներկայ են լինում Դպրանոցի հոգաբարձուները՝ ուսուցիչները, աշակերտները և մեծ բաղմութիւն հայ քաղաքացիներէջ, մանաւանդ աշակերտների ծընողներն ու աղականները, այնպէս որ Դպրանոցի հանդիսարանը փոքրութիւն է անում այդպիսի մեծ բաղմութեան համար: Ահա մեր հանդէսներին միակ անյարմարութիւնը և եթէ սորա վերայ էլ աւելացնենք նաեւ այն, որ հանդէսների ժամանակ ստիպուած ենք լինում անթուրք մուրալ մօտակայ աներէջ, հասկանալի իր լինի, թէ մըքան դժուարութեամբ ենք կարողանում գլուխ բերել մեր դպրանոցական հանդէսները*:

Հ. ՅՈՎԱԿԻՄԵԱՆՅ.

ՏԱՃԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Ս. Պատրիարք Հայրը գեկտ. 31-ին գիշերը Ազգ. պատրիարքարան մնալով յունուար 1-ի առաւօտը Մայր եկեղեցւոյ ժամերգութեան ներկայ գտնուեցաւ և նոր տարուոյ առթիւ գեղեցիկ քարոզ մը խօսելով՝ յորդորեց ժողովուրդը որ ներկայ տօնական օրերու մէջ մանաւանդ կարօտեալներու նպաստելով՝ զանոնք ալ իրենց ուրախութեանց մասնակից ընէ:

Ն. Սրբազնութիւնը յետոյ պատրիարքարան ելլելով, ընդունեց Մայր եկեղեցւոյ քահանայից դասուն, թաղ. խորհրդին, Ազգատանամի Տնօրէն խորհրդին և Դպրաց դասուն շնորհաւորութիւնները:

Վայս. Իրատէով պետական վարժարաններն ընդունուած հայ ուսանողները խմբովին պատրիար-

քարան գալով նոյն օրը, Ամանորի առթիւ իրենց շնորհաւորութիւնները մատուցին և Ս. Պատրիարք հօր աջը համբուրեցին:

Նոյնպէս Ս. Յակոբայ Ազգ. Որբանոցի 20-ի չափ որբեր՝ Ս. Պատրիարք հօր ներկայանալով, իրենց բոլոր ընկերակիցներուն կողմէ շնորհաւորական ուղերձ մը մատուցին և օրհնութիւններ ստացան:

— Յունվ. 2-ի առաւօտուն Ս. Պատրիարք հայրը քարոզ խօսեցաւ Բերայի Ս. Երրորդութիւն եկեղեցւոյն մէջ, բոլորովին նոր նիւթի մը՝ հին և նոր տօմարներուն և անոնց տարբերութեանը վրայ, գիտնականօրէն և աստղաբաշխօրէն ապացուցանելով թէ Արեւմտեան Տօմարն է ամենէն ուղիղը, Բայց, յարեց Ն. Սրբազնութիւնը, քանի որ Արեւելքի մէջ կապրինք և զմեզ շրջապատող ազգերն ու ժողովուրդները հին տօմարներն ընդունած են, մենք ալ պէտք է որ այդ ընդհանուր սովորութեան հետեւնք, ինչպէս որ կընենք:

— 1900 տարուոյ Իգմիրեան գրական մրցանակին մասնակցելու համար յանձնաժողովին ղրկուած են 1. Եւդոկիոյ հայոց գաւառաբարձը. աշխատութիւն Յովհ. Գաղանձեանի: 2. Ուսումնասիրութիւն Հարականներու վրայ. գործ պ. Բժշկեանի՝ Պարսկաստանէն: 3. Ուսումնասիրութիւն հայ Ամիրաներուն. գործ Մրմրեանի: 4. Եղիսարեթուպոլսի Հայերը. աշխատասիրութիւն Հ. Գովրիկեան Մխիթարեան վարդապետին: 5. Գիւտ հայոց պատմութեան, Տ. Գիւտ քահանայի: 6. Հայ բողոքները՝ Վրթանէս Փափագեանի:

— Ս. Պատրիարք Հայրը օրհնութեան գերմը ղրկելով Բօսփորէնի (Ամերիկա) Որբանոց միջնանց ընկերութեան անդամահիններուն, գոհունակութիւն յայտնած է նոցա գործունէութեան համար և քաջալեր կարգացած է:

— Ս. Պատրիարք Հայրը Ս. ծննդեան տօնի առթիւ քարոզ խօսելով Մայր եկեղեցւոյ մէջ, քաջատրեց սա կարեւոր կէտը, թէ մեր նախնիք ինչո՞ւ Յունուար 6-ի օրն ընտրած են Ս. ծննդեան և Մկրտութեան տօնն ի միասին կատարելու համար:

— Երուսաղէմի պատրիարքական փոխանորդ Գեր. Տ. Երեմիա Ս. Արքեպս. Տ. Սահակեան կարճատե հիւանդութենէ մը վերջ, յունվ. 7/19-ին վախճանեց է: Երուսաղէմի Սիւրբանութեան կողմէ կատարուած է չք. օրը:

Հոգեւոյն Տ. Երեմիա Սրբազան ընիկ Խարբերդի էր, և գրեթէ կէս դարէ ի վեր անդամ Ս. Յակոբեանց միաբանութեան, Ի սկզբան Երուսաղէմի միաբան Դաւիթ արքեպս. ին աշակերտած և ապա Յովհաննէս պատրիարքէն վարդապետ ձեռնադրուած է: Երուսաղէմի Սիւրբանութեան կողմէ երկու նուիրակ ղրկուած է Ռուսաստան, ուր 5—6000 ոսկի հաւաքած և իր հոգեբուղի քարոզնե-

* Սակայն կրկնակի քաղցր և և ղոռարարեալք միոք քերուած յաջողութիւնները: ԽՄԲ.

րով մեծ հոգակ հանած է հոն, մանաւանդ իր քաղցր ու ներդաշնակ ձայնով և շարականագիտութեամբ:

Իր նուիրակութեան առաջին շրջանին Գէորգ Մեծագործ կաթողիկոսը շատ գնահատած ու սիրած է զինքը, և եպիսկոպոս ձեռնադրած: Վերջին կաթողիկոսական ընտրութեան առթիւ, 4 ընտրելիներէն երրորդն եղած էր: Իր ամբողջ հարստութիւնը, որ 1000 ոսկւոյ չափ կը կարծուի, կտակած է Երուսաղէմի Վանքին:

— Ս. Պատրիարքի վերջին շրջաբերականին վրայ, Պօլսոյ զանազան թաղերէն նպաստից յանձնաժողովին ղրկուած նպաստներուն գումարը հասած է 300 ոսկիի:

— Բերացի գեղադործ լատին պր. Լինարտօ Վարդապետի մեռնելով՝ Ազգ. հիւանդանոցին կտակած է 100 Օսմ. ոսկի և Ս. Յակոբի Ազգ. Որբանոցին 50 ոսկի:

ՀԱՅԱՀԱՏԻԿՆԵՐԸ ԵՒ ՅԱՆՔԸ

Սերմնացան մշակ ոչ միայն պէտք է օտար սերեր գործնականօրէն գտնէ, այլ եւ նոյն իսկ վիտէ եւ ցաւքաւ անտիկներ եւս որոշէ կրկին եւ կրկին մտադրով, յստակելով այնպէս որ մտքով հասկնալով մնան գիր եւ լեզու:

ՀԱՅՐԻԿ

Տեսնում ես, իմ սրտեւս բոռնիկ, որ մեր գիւղական ժողովրդի հոգագործութեան վիճակը նոյն հեղուքեան խաւարումն է մէջ եւ, դեռ հին հին դարերու մէջ կը քաւառնուի. մեր հոգագործութեան ամէն աշխատանքներ դառնալիս են սանջակի եւ մեր բանեցուցած գործիքներ՝ սննդ, սննդանոց եւ կոպիս շինուածներ են, որ յերե միայն զմեզ կտանք, այլ առաւել մեր խելոյ անխօսուն սննդանոցներ:

ՀԱՅՐԻԿ

Ինձ բռնում ես, որ մեկ պէտք է յարմարեցնենք մեր ուսումնական մեր ներկայ բարձրի դրութեանը, եւ ուսումնասիրենք այն խելիքներն, որոնց պահանջ ունի հասարակութիւնը:

ՅԼԵՕՐԻ

Հատկին այնպէս են կարծում, որ հոգի լաւ կամ վատ արդիւնաւորութիւնը ոչ թէ ցանկեւեղ և սերմերից կախումն ունի, այլ եղանակից: Եթէ Աստուած տայ, եղանակը լաւ լինի, — հոնձնառատ կլինի, ընդհակառակը, երբ եղանակը վատ է, որ-

քան կուզեն թող մշակեն երկիրը, լաւ պարարտացնեն, թէկուզ ամենալաւ տեսակի սերմեր անգամ ցանեն, դարձեալ արդիւնք չի ստացուի: Բայց միթէ ճիշտ է այդպիսիների կարծիքը:

Բանից երևում է, որ լաւ հոնձը շատ պատճառներից կախումն ունի, այն է՝ ցանող սերմերի յատկութիւնից, հողը լաւ կամ վատ մշակելուց և պարարտացնելուց, եղանակի լաւութիւնից և ընդհանրից իւրաքանչիւրն ըստ իւր տեսակի, որոշ չափով ունի իւր բարեբար ազդեցութիւնը: Որպէս զի լաւ հոնձ ստացուի, պէտք է որ այս բոլոր պայմանները միանան առանց բացառութեան: Ապարդիւն կանցնի բոլոր աշխատանքը, եթէ սերմերը լաւ են, բայց հողը վատ է մշակած, և կամ, եթէ սերմերը լաւ են և հողը խնամքով է մշակած, բայց եղանակը անյաջող է: Ուրեմն ի՞նչ պէտք է անել երկրագործը այնպիսի գէպքում: Նա պարտաւոր է գործ գնել այն բոլոր միջոցները, որ իրենից կախումն ունին, Իսկ մարդուց շատ բան կախումն ունի. նա կարող է լաւ և խելացի կերպով մշակել վարելահողը, ժամանակին և որոշ չափով պարարտացնել, ցանելու համար ընտրել լաւ սերմնացու և յարմար եղանակ և ընդհանր այս բոլորը որքան կարելի է լաւ և յաջող կերպով գլուխ գայ և մարդ խելացի կերպով աշխատի գործ գնել իւր բոլոր միջոցները, այն ժամանակ միայն կարելի է ասել, որ մնացածն այլ ևս մարդուց չէ կախում: Որքան էլ վատ լինի եղանակը, այնու ամենայնիւ լաւ արտից կարելի է մի բան յուսալ, իսկ եթէ եղանակը ևս լաւ լինի, անկասկած երկիրը գիւղացու ամբողջ աշխատանքը հարկաւորապէս կը վարձատրէ. և այն ժամանակ միայն ամէն ոք կմտաբերէ անսուտ հին առածը՝ որ դարեւոր փորձառութեան համառօտ ամփոփումն է, «Ինքն իրան օգնողին Աստուած էլ կօգնէ»:

Յանքը գիւղացիների համար մի այնպիսի սովորական բան է դառել, որ կարծում եմ հարցնելն անգամ աւելորդ է, թէ ինչու ցանքի ժամանակ այս և ոչ այլ կերպ են վարում, թէ ինչու գործ են ածում այս և ոչ ուրիշ սերմնացուներ և այլն: Բայց միթէ մեր այժմեան նոյն իսկ ամենախելացի գիւղացին կարող է սովորական գիւղատնտեսական գործերի մասին պարզ և որոշ տեղեկութիւններ հաղորդել. նա կարող է միայն այսօր ասել, որ «Այսպէս են արել մեր պապերը, այսպէս էլ մենք կշարունակենք»: Նոյն պատասխանը կտար գիւղացին նաեւ վար ու ցանքի մասին: Մեր նպատակը չէ այստեղ մանրամասնորէն նկարագրել վար ու ցանքի ամբողջ գործողութեան ընթացքը. այլ կաշխատենք գիւղացու գիտցածից որքան կարելի է աւելի տեղեկութիւններ հաղորդել միմիայն սերմնացու հատիկների և ցանքի մասին:

Նախ քան ցանկերը հարկաւոր է սերմնացուններ պատրաստել ցանքի համար:

Ամեն որ պարտաւոր է այսքանն իմանալ, որ սկզբներում բոյան իւր սնունդն ստանում է հատիկի մէջ մթերուած պաշարից, իսկ երբ կսկսի աճել և ամրանալ հողի մէջ, այն ժամանակ միայն փոքրիկ բոյսը կսկսի հողից իւր համար սնունդ ծծել: Որքան շատ սնունդ մթերուած լինի հատիկի մէջ, այնքան աւելի շատ արմատ կբռնէ բոյսը և նոյնքան էլ ուժեղ և լաւ կերպով կսկսի աճիլ, մինչև որ կատարելապէս հասունանայ: Բացի դրանից ընտիր, այսինքն մաքուր, խոշոր և ծանր սերմնա՝ նսահատիկները, որոնք ինչպէս վերեն ասացինք, բաւական սնունդ մթերած կունենան, նաև այն յատկութիւնն ունին, որ աւելի հեշտութեամբ կարողանում են դիմանալ ցրտերի, որովհետև նոցանից յառաջացած ծիւերը առողջ, զուարթ և զօրեղ լինելով, ընդունակ են կռուելու արտաքին արհաւիրքների դէմ: Եթէ հատիկի մէջ սակաւ է սնունդը, այն ժամանակ բոյսը լաւ հողի մէջն անգամ դժուարութեամբ կսկսի աճել: Բացի դրանից, ամէն որ գիտէ, որ հէնց նոյն իսկ հատիկի մէջն են գետեղուած ապագայ չափահաս բոյսի զանազան յատկութիւնները: Նորա մէջ որոշ չափով պէտք է լինին անպատճառ՝ օսլայ, շաքար և հանքային բաղադրութիւններ, որոնք ծլելու ժամանակ սաղմի կերակուրն են կազմում:

Այս բոլոր ասածներից երեւում է, որ լաւ սերմնացու հատիկներից շատ բան է կախուած: Բայց ի՞նչպէս պէտք է ճանաչել լաւ սերմնացունները, ի՞նչպէս պէտք է զանազանել նորա այս կամ այն տեսակը:

Որպէս զի կարողանանք իմանալ, թէ մեր ունեցած հատիկները որ տեսակին են պատկանում, անհրաժեշտ է ծանօթանալ այն միջոցների հետ, որոնցով կարելի կլինի ճանաչել տեսակների յատկութիւնները: Այդ բանը որոշելը հեշտ է: Յամենայն դէպս հարկաւոր է մեծ զգուշութեամբ գնել հացահատիկներ, Վաճառականները շատ անգամ՝ ամենահասարակ, մինչև անգամ բուսնելու ընդունակութիւնից զուրկ սերմերը տալիս են լաւ տեղ: Այս կամ այն տեսակ սերմնացուններ ձեռք բերելու համար աւելի լաւ է գիմել մի որ և է լաւ և յայտնի գիւղատնտեսական հաստատութեան, ինչպէս օրինակ մեղանում Կովկասեան գիւղատնտեսական ընկերութեան: Վերջին ժամանակներս շատ տեղերում, մանաւանդ Ռուսաստանում, մի քանի գաւառական վարչութիւններ յանձն առան վաճառել լաւ սերմնացուններ:

Անվիճելի է, որ լաւ տեսակի սերմերն առանց մի որ և է հոգացողութեան, կարող են լաւ բերք տալ: Դժբախտութիւնը միայն նրանումն է, որ լաւ

սերմ ձեռք բերելը այնքան էլ հեշտ բան չէ, ինչպէս կարծում են: Սերմի առևտրի մէջ կարող են մէկ տեսակը միւսի տեղ վաճառել, երբեմն նոյն իսկ լաւ տեսակի սերմերն անգամ կարող են չյարմարուիլ այս կամ այն տեղի կլիմային: Այս բանն աւելի յաճախ կարող է պատահել այն տեսակ սերմնացունների հետ, որոնք բերում են հեռաւոր տեղերից: Այսպէս, օրինակ պատահում է, որ վարսակի մի քանի տեսակները շատ ուշ են հասնում և այդպիսով ուշացնում հացբոյսեր հաւաքելու ժամանակը: Երբեմն կարող է պատահել, որ եղանակի վատութեան և կամ ուշացանելու պատճառով չհասնի, երբեմն էլ, ընդհակառակը, այնպէս է լինում, որ նոր բերուած սերմերի առաջին հունձը բաւական յաջող է լինում իսկ երկրորդ տարում համարեա և ոչ մի տարբերութիւն: այդ նշանակում է, որ լաւ հողից վեր առնուած սերմերը վատ հողի մէջ իսկոյն այլասերում են: Այս պատճառով էլ լաւ տեսակի սերմնահատիկները բաւականին թանկ են լինում, ուստի և ամէն մի գիւղացի չէ կարող ձեռք բերել:

Ամենայն գիւղացի պարտաւոր է աշխատել իւր տանը ձեռք բերելու լաւ սերմեր: Վան շատ հասարակ միջոցներ սեփական մանր, թեթեւ և սակաւաբեր հատիկները դարձնելու խոշոր, ծանրակշիռ և պողպատ հատիկներ: Այս բանը ի հարկէ միանգամից չի կարելի գլուխ բերել և սովորաբար այս կերպ բարելաւած հացահատիկները հիանալի կերպով յարմարում են տեղական կլիմային և հողին:

Աստիճանաբար լաւ սերմացու ստանալու համար, պէտք է հացահատիկները լաւ մաքրել և ջրկլկել միմեանցից: Դիւղացոց գործ դրած սովորական սերմնացունները խիստ աղբոտ են լինում: Դժուար է ասել, թէ այդ բանը անպատճառ մաքրելու եղանակը չիմանալուց է յառաջացել: Ընդհակառակը, աւելի շատ այդ բոլորը արդիւնք է այն անհասկացողութեան և անտարբերութեան, որ ունին գիւղացիները գէպի աղբոտ և անմաքուր սերմնացունները: Սերմնացու հատիկների հետ խառն են լինում՝ յարդ, զանազան հանքերի մնացորդներ փայտի մանր կտորներ և ուրիշ հացբոյսերի ու զանազան ինքնաբոյս խոտերի սերմեր, որոնք կը բուսնեն առանց ցանելու և մշակելու և այլն: Զպէտքէ թողնել զանազան հանքերի կտորներ և այլ այսպիսի բաներ սերմնացունների մէջ, թէև նոքա այնքան վնասակար չեն, ինչպէս ամեն տեսակ բոյսերի սերմերը: Այդ օտար սերմերը հացահատիկների հետ միասին ցանում են և յառաջ բերում դաշտում անպէտք խոտեր, երբեմն այնքան մեծ քանակութեամբ, որ խեղդում են հացբոյսերը: Այսպիսի դէպքեր յաճախ տեղի են ունենում, անշնորհք և իւրեանց

գործին անուշադիր գիւղացիների պատճառով՝ Որբան էլ սակաւ լինին այսպիսի անպէտք խոտերը՝ այնու ամենայնիւ նոցանից իւրաքանչիւրը խլում է հացաբոյսերից մի որոշ տեղ և արգելում է նորան ազատ կերպով աճել, որովհետեւ ինչպէս հացաբոյսերին, այնպէս և բոլոր միւս բոյսերին հարկաւոր է խոնաւութիւն և սնունդ։ Գիւղացոց ուժասպառ եղած վարելահողերի մէջ գտնուած սնունդը հացաբոյսերին անգամ չի բաւէ, ուր մնաց օտար և անպէտք բոյսերին։ Անպէտք խոտեր կարող են յառաջ գալ նաև վատ աղբից և ակօսականներն ու միջանները չքանդելուց, բայց ամենից շատ՝ ի հարկէ, հացաբոյսերի սերմերի մէջ եղած աղբից։ Գիւղացիներից շատերը բոլորովին չեն հաւատում՝ այդ բանին, նոքա ասում են, որ դաշտում խոտերի սերմերն անյայտ կերպով են յառաջ գալիս՝ «սարեքեր» է այդ։ Որպէս թէ հացաբոյսերի սերմերը ամեն տարի նոյնն են լինում, իսկ օտար խոտեր դաշտերում մի տարի շատ է աճում, միւս տարի՝ ընդհակառակը, շատ քիչ։ Բացի դրանից մի տարի չորային լինելու պատճառով երեւոյ՞ է գալիս մի այլ բոյս, իսկ միւս տարի խոնաւութեան պատճառով մի ուրիշը։ Այստեղից կարելի է եզրակացնել, որ գիւղացոց համար աղբոտ սերմացուն այսպիսի հանգամանքներում ոչ մի վնասակար դեր չի կարող խաղալ։ Բայց սխալ է այդ։ Այս բանը կարելի է բացատրել շատ պարզ կերպով։ Ձանաղան տեսակի անպէտք խոտեր սիրում են զանազան եղանակներ, նոցանից մի քանիսը արագ կերպով աճում են, երբ ամառը խոնաւ է լինում, միւսները կարող են յառաջ գալ նաև ամառուայ չոր եղանակին։ Այդ վնասակար խոտերի սերմերը հացաբոյսերի սերմերի հետ միասին ընկնելով հողի մէջ, կարող է պատահել, որ առանց բուսնելու, երկար ժամանակ պասկած մընան, երբեմն էլ կարող են ամբողջ տարիներով անվնաս մնալ իւրեանց որրանում, իսկ յետոյ, յանկարծ, մի օր յարմար եղանակին բոլորը միասին միանգամից գլուխ կբարձրացնեն և դուրս կգան։

Այս բոլորից արդէն կարելի է եզրակացնել, որ հացաբոյսերի սերմերի մէջ եղած վնասակար բոյսերի սերմերը միշտ նուազեցնում են բերքը և միշտ ստիպուած այդպիսի աղբոտ սերմերը սովորականից խիտ են ցանում։

(Իւր շարունակութիւն)

Գ. Ղ.

ՔՆՆՈՒԹԻՒՆ ՂԱՐԱԲԱՂԻ ԲԱՐԲԱՌԻ

(Շարունակութիւն) *

Գ. Բառի սկիզբը.

Ե բառերու սկիզբը կը կրէ հետեւեալ ձայնաւորութիւնները.

1. Նախ կը վերածուի յէ (ye) վանկին. այս մասին եղած ամբողջական օրինակներն են՝ յեզը՝ եզն. յեխե՝ կամ յեխցե՝ եկեղեցի. յեխակօրս՝ եպիսկոպոս. յեա՝ ես. յեռեզ կամ յըրկե՝ երէկ. յերգիմէ՝ երկինք. յերգիս՝ երկիր։

Ե-ի այս ձևաւորութիւնը՝ որ նոյն է մեր արդի երկու գրական բարբառներուն նախատառ ե-ի արտասանութեան հետ, ծագած պիտի լինի հետեւեալ եղանակով։

Մի քանի հայ բարբառներու մէջ (այսպէս Մուշի, Ալաշկերտի, Սուչաւայի) բառամէջի շեշտեալ կամ նաև անշեշտ ե-ը ստացած է երկբարբառային իւ հնչումը, ծագելոյս չկայ որ Ղարաբաղի բարբառին, ինչպէս նաև մեր երկու գրական լեզուներուն ծնունդ տուող մայր բարբառներուն մէջ՝ նախաձայն ե-ը ի սկզբան ունէր այս երկբարբառային իւ արտասանութիւնը՝ որ հենց սկզբնաձայն լինելուն համար հետզհետէ թանձրանալով վերածուած է յէ միաւանկին։

Ե-ի այս փոփոխութեան հետ ուղիղ համեմատական է գրաբարի նախատառ ո ձայնին ձևաւորութիւնը, որ արդի երկու գրական լեզուներուն մէջ վերածուած է լօ, իսկ Ղարաբաղի բարբառին մէջ՝ ինչպէս յետոյ պիտի տեսնենք, վրէ հնչման։ Մի քանի հայ բարբառներու մէջ (այսպէս Մուշի, Ալաշկերտի, —նաև Սեբաստիոյ, Եւդոկիոյ և լն) ինչպէս որ բառամէջի շեշտեալ կամ նաև անշեշտ ե-ը ստացած է երկբարբառային իւ հնչումը, նոյնպէս նաև նոյն զիջքով ո ձայնը վերածուած է երկբարբառային ոօ կամ ոռ հնչման։ Ե ձայնին պէս նախատառ ո-ն ալ Ղարաբաղի բարբառին նախնական վիճակին մէջ ոռէ, իսկ մեր գրականները ծնող մայր բարբառին մէջ ոօ հնչումն ունեցած ըլլալու էր, որոնք հետզհետէ թանձրանալով յետոյ ծընունդ տուին վրէ և լօ ձևերուն։

Ե—յէ ձայնաւորութեան ընթացքը որոշելով՝ կը պարզուի նաև Ղարաբաղի բարբառին ա—յէ ձայնաշարութեան, որու վրայ խօսած ենք ար-

* Տես «Արարատ» 1900 թ. համար Ա. եր. 25։

8. ի=օ. միայն *frsénif*՝ քրտինք և ճշտի՝ վե-
շապ բառերուն մէջ:

9. ի=ա. այս ալ *մոսմնա*՝ մատանի և քրտն-
դե՝ թիթեռնիկ ձևերուն մէջ միայն:

10. Աւելորդ ի մաս ի մի՞նչ ճճի բառին
մէջ:

11. Մի քանի բառերու ծայրն աւելցուած է
րե կամ ե մասը՝ որոնք անշուշտ նախնական ի-ն
մը ձևափոխութիւններն են. այս յաւելուածն
ունին՝ մօտ. պնայրե՝ պապ. ըշկըկնայրե՝ աչ-
քակապ. քրտնայրե՝ թիթեռնիկ. — խփե՝ խուփ. յըրկե՝
երէկ՝ ծիփե՝ ձախ. մօրե՝ մոր (եւակ): — Նոյն ե յա-
ւելուածը բառի մէջ կճեղակ՝ կճղակ:

(Կը շարունակուի)

Հրաշխայ Յ. Աճառեան

ՀԱՅԱԳԻՏԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

1. Gelzer. Die Genesis der byzantinischen Themenverfassung, Leipzig, 1899. Verl. Teubner.

Ուսուցչապետ Գեղեցիկի անունը անյայտ
չէ նոյն իսկ մեր միջակ ընթերցողներին. իրա-
ւամբ նա հռչակ է վայելում Եւրոպայի սա-
կաւթի իւր հայազէտների մէջ: Բազմաթիւ են
նորա գիտնական երկերը, բայց մեզ համար
նշանակութիւն ունին յարգելի ուսուցչապետի
այն գործերը, որ մեր տղքատիկ հայազիտու-
թեանն են վերաբերում: Ուսուցչապետ Գեղ-
ցիկի հայազիտական գրուածքները հետեւեալ-
ներն են 1) Die Anfänge der armenischen
Kirche-Հայոց եկեղեցու սկզբնաւորութիւնը
1895 թ. 2) Zur armenischen Götterlehre
2) Real-Encyclopädie հանրահռչակ աստուա-
ծարանական բառարանի Armenien յօդուածը.
4) Sextus Iulius Africanus und die byzanti-
nische Chronographie I Theil u. II Theil 1.
Abtheil. Leipzig, B. G. Teubner 1880—1885.
II Theil 2 Abt. Leipz. I. C. Hinrichs 1898*:
Մեզ համար առանձին նշանակութիւն ունի

* Առաջին երկուսը քարոզման համար են հայերէն.

այս երկի երկրորդ մասի երկրորդ բաժինը, որ
ասորա-հայկական ժամանակագիրներին է վե-
րաբերում, այսինքն Միքայէլ Ասորի, Մար-
Սուրմոն ԺԳ, դարու, Ստեփաննոս Տարօնցի
Ասորիկ, Սամուէլ Անեցի, Վարդան մեծ և
Միսիթար Այրիվանցի: Վերջապէս ներկայ
գիրքը, որ թէև ամբողջապէս հայազիտական
չէ, բայց մեծ կապ և նշանակութիւն ունի
նաև Հայոց պատմութեան համար:

Հեղինակը այս գիրքով կամենում է բիւ-
ղանդական զինուորական թեմերի բաժանման
նկարագիրը տալ իւր սկզբնաւորութեան ժա-
մանակներում: Թէև այս նիւթը ուսումնա-
սիրութեան առարկայ է եղել և ուրիշ զիա-
նականներ կողմից, որպիսին Enlay, Rambaud,
Ramsay, Schlumberger, Bury և մանաւանդ
Ֆրանսիացի գիտնական Diehl,** բայց այս բո-
լոր գիտնականները օգտուել են միայն Թ. և
Ժ. դարու աղբիւրներից, զիտուրապէս նոս-
տանդին ժիրանաճնից, անտես անելով Ը.
դարու յունական և ապա արաբական աղ-
բիւրները: Հեղինակը վերջին աղբիւրներն ևս
ուշագրութեան առնելով, մի նոր և լիակա-
կատար ուսումնասիրութիւն է տալիս:

Հեղինակը նախ պարզում է Յուստինիա-
նոս մեծի (527—565) օրով կատարուած փո-
փոխութիւնները: Դիտելով իրանոս և Կոստան-
գին մեծ, հռովմէական պետութեան նոր կազ-
մակերպութիւն տուող կայսրները, այն ինչ
զինուորական և քաղաքական հաստատու-
թիւնները բաժանել էին միմեանցից, Յուս-
տինիանոս ընդհակառակն քաղաքական ընդհ-
պաշտօնիային զինուորական իրաւունքներ ևս
տուեց: Եզրագրոսի կուսակալը մի և նոյն ժա-
մանակ զինուորական պետ էր նահանգի, որ
600 հոգուց բաղկացած մի զօրագունդ ունէր
իւր ձեռքի տակ, խռովայոյդ Աղէքսանդրիայի
մէջ խաղաղութիւն պահելու համար: Պատմա-
կան մի երևոյթ, որ աւելի ընդարձակ կերպով
տեղի է ունենում Թ. դարում, երբ զինուո-
րական թեմերը նոր կազմակերպութիւն են
ստանում: Սակայն զինուորական թեմերի
բաժանման համար շատ աւելի կարևոր նշա-

** L'origine du régime des Thèmes dans l'em-
pire Byzantin, Paris, 1896.

նակութիւն ստացան Մաւրիկոս (582—602) կայսեր օրով հաստատուած Ափրիկայի և Դալմաթիայի էքզարխութիւնները: Պետութեան արեւմտեան մասը այդ ժամանակ շատ շփոթուած էր Հանգոթարդների և Կարունների (Մաւրիկներ) արշաւանքներով: Exarchus նոյն պաշտօնն ունէր, ինչ որ magistri militum per Italiam: Էքզարխին են ենթարկուում զինուորականից զատ բոլոր քաղաքական պաշտօնականները: Նա խառնուում էր մինչև իսկ եկեղեցական գործերի մէջ: Ե. դարում պապեր էին աթոռից զրկուում կամ հաստատուում էքզարխների ձեռքով: Նոցա զիրքը այնպէս մեծ էր, որ յաճախ ապստամբում էին կայսրից, անկախ իրենց երկիրը կառավարելու համար: Այսպէս էր օրինակ Գրեգորիոս կուսակալը Հերակլի ժամանակ: Ամենայն հաւանականութեամբ նման կազմակերպութիւն է ստանում և արեւելքը. բայց աղբիւրները շատ կցկտուր անդեկութիւններ են տալիս այդ մասին: Առաջին հեղինակը, որ զինուորական թեմերի բաժանման լիակատար նկարագրութիւն է տալիս Կոստանդին Ժիրանածին կայսրըն է (911—947): Նորա տուած անդեկութիւններից երեւում է, որ արեւելքի զինուորական թեմերի կազմակերպութիւնն սկսւում է Հերակլի օրերից (610—640): Ե. դարու առաջին քառորդը բիւզանդական պետութեան ամենալուսնադար ժամանակներից մէկըն էր. Ավարները, Պարսիկները և ապա Արաբները միմեանց յետեւից սպառնում էին ոչնչացնել պետութեան զօրութիւնը: Պետութիւնն իւր բոլոր ուշադրութիւնը զինուորական կազմակերպութեան վերայ պիտի դարձնէր: Զօրքը եօթ մասի կամ եօթ զինուորական թեմերի էր բաժանուում. առաջինը կայսերական թիկնապահ զօրքն էր, երկրորդը Անատոլիայի բանակը և երրորդը Հայաստանի (τὸ Ἀρμενιάκων θέμα), վերջին երկուսը պէտք է Արաբների դէմ կռուէին: Զորքորդը Թրակիայի բանակն էր, հինգերորդը և վեցերորդը Ափրիկայի և Դալմաթիայի էքզարխութեան բանակները, վերջապէս եօթերորդը՝ նաւատորմը:

Անատոլիայի, Հայաստանի և Թրակիայի զօրապետները կոչւում էին πατρίκιος καὶ

στρατηγός. Այս իրողութիւնը հաստատուում է Թուստինիանոս Բ-ի ժամանակներից 687 թ. մնացած մի փաստաթղթով (Mansi X. 1. 737): Թուստինիանոս Բ. Պետութեան հոգեւորական և ազնուական ներկայացուցիչների ժողովի մէջ հաստատուում է Զ. տիեզերական համարուած ժողովի վճիռները, նորա հօր օրով 680 թ. որոշուած ներկայացուցիչների մէջ առաջին տեղը բռնում են բարձրաստիճան եկեղեցականները, այսինքն պատրիարքները (Կ. Պօլսի, Ալեքսանդրիայի, Անտիոքի և Երուսաղեմի) և պապի ներկայացուցիչը և սենատը, ապա մետրապօլիտներն ու եպիսկոպոսները, որոնք զանուում են կայսերական մայրաքաղաքում Վերջապէս զինուորական մեծ բանակների ներկայացուցիչները, որոնց թուում նաև Հայաստանի: Զինուորականներն այդ իրաւունքը ձեռք էին բերել հաւանօրէն Կոստանդին մօրուեղի (պոգոնատուս) ժամանակ: Արդէն Մաւրիկիոսի ժամանակներից Հայաստանի բանակը բիւզանդական պետութեան մեծ և անկախ գնդերից մէկն էր, որի պետը ժողով Թէոֆոս կրտսերի ժամանակ: Անատոլիոս զօրապետը հրաման ստացաւ պալատից ամեն տեսակ զիւրութիւններ տալու Ս. Սահակի և Մեսրոպի քաղաքակրթական նըպատակներին: Թարգմանիչների գործունէութեամբ Հայաստանը քաղաքակրթապէս նուաճուած էր Բիւզանդիայի համար: Դորանով պէտք է բացատրել այն հանգամանքը, որ Պարսիկները իրենց զբաւած երկրները հանգիստ վայելել չկարողացան: Թուստինիանոս մեծ ևս մեծ ուշադրութիւն էր դարձնում արեւելեան սահմանադիւրի երկրների վերայ: Զինուորական փոքրիկ իշխանութիւնները վերջացնելով սահմանադիւրի համար բարձր զօրապետութիւն և ստեղծեց: Առաջին զօրապետը (στρατηλάτης) Երուսաղէմ էր: Դորանով Թուստինիանոս հայ նախարարներին կապեց

պետութեան հետ. յետագայ դարերի լաւագոյն զօրապետներն ու զինուորականները հայ կամ վրացի ցեղերին են պատկանում:

Յուստինիանոս մեծի գծած այս քաղաքականութեան շնորհիւ, Հայերը բիւզանդական պետութեան պահպանութեան լաւագոյն ոյժերից մէկը դարձան և մեծ ծառայութիւններ մատուցին ոչ միայն զինուորական, այլ և քաղաքական տեսակէտով: (Նոցանից շատերը Ը. դարու սկզբում ազդեցիկ պաշտօններ ունէին և մինչև իսկ կայսերական գահը ձեռք բերին: Այսպէս էր Փիլիպպիկոս Վարդանէս, որ 711—713թ. կայսերական գահը բարձրացաւ: Անաստաս Բ-ի (713—715) ժամանակ յայտնի զօրապետներ էին Լեոն (Դաւաւրացի) Անատոլիայի և Արտաւազդ Հայաստանի բանակների համար: Արտաւազդը այնքան մեծ ազդեցութիւն ունէր, որ Կոստանդին Ե-ի ժամանակ ձգտում էր կայսերական գահը բարձրանալ: Պատկերամարտ կայսրների կուսակցութեան ոյժը Հայերն էին կազմում):* Բայց Հայոց զօրութեան ակնյայտնի նշանը հայկական հարստութեան հաստատութիւնն էր Բարսեղ առաջնի ձեռքով, որ բիւզանդական պետութեան զօրութեան լաւագոյն շրջանն է համարում: Փոա պատրիարքի ասելով, Բարսեղ Արշակունիաց հայ թագաւորների սերունդն էր:

Թիտաս սահմանադրի զօրքի մեծագոյն մասը կազմում էր հայ նախարարներից և ազաւաններից: Հաւանորէն այս զօրապետի խորհուրդներով կայսրը կազմակերպեց սահմանադրի Հայոց դաւաւանները: Յուստինիանոսի քաղաքականութիւնը շարունակեցին և նորա յաջորդները: Մաւրիկիոսի օրով արեւելքի և Եւրոպայի τὸ θέμα τῶν ἀνατολικῶν և ὀψιμοι (Մայրաքաղաք և շրջակայք), զօրապետութիւններին հաւասար յիշում է և Հայաստանինը: Կոստանդին Ժիրանաճնի խօսքերից կարելի է եզրակացնել, որ Հայաստանի զինուորական թեմը վերակազմուել է Հերակլի ժամանակ: Է. դարում Հայաստանի զօրա-

պետութեան մէջ էին մտնում Պոնտոս, առաջին և երկրորդ (մնացածը Արաբացոց իշխանութեան տակ էր ընկած) և մասամբ երրորդ Հայք: Կապադովկիայի մի մասը: Հայաստանի զօրապետը համարում է պետութեան ամենաբարձր պաշտօնեաներից մէկը, ուստի և Πατρίκιος καὶ στρατηγὸς τῶν Ἀρμενιάκων բարձր տիտղոսն ունի, հաւասար Անատոլիայի զօրապետին կամ Դաւաւրացի էքզարխին: Այս ոճով հեղինակը խօսում է և զինուորական միւս թեմերի ու նաւատորմի ծագման մասին:

Զ. զլխի մէջ հեղինակը պարզում է Իւլիւրիկումի կուսակալութեան (Praefectura) պատմութիւնը, սլաւոնական ցեղերի արշաւանքները և նոցա նշանակութիւնը յունական ներկայ տարրի վերաբերութեամբ, մի հարց, որ բիւզանդական պետութեան պատմութեան էական խնդիրներից մէկն է դարձել Fallme-րayer-ի Eragmente aus den Orient-երկի շնորհիւ: Բանասէրներին յայտնի է, որ յիշեալ նշանաւոր գիտնականը ներկայ Յոյներին Պերիկլէսների, Պղատոնների սերունդ չէր համարում, այլ սլաւոնների: Մեր հեղինակն ևս թեթեւ կերպով շօշափում է այս խնդիրը և մինչև իսկ նոր աղբիւրներ մատնացոյց անում: Բայց մեր նպատակը լինելով միմիայն Հայոց վերաբերեալ խնդիրների մասին խօսել՝ զանց ենք անում:

Է. գլուխն ևս ամբողջութեամբ Հայապետութեան համար կարեւոր նշանակութիւն ունեցող հատուածներից մէկն է: Հեղինակը այս գլխի մէջ կամենում է պարզել բիւզանդական պետութեան քաղաքական բաժանումները Է. դարում: Մինչև Է. դարը թեմերի բաժանումն ու կազմակերպութիւնը զինուորական էր և ոչ քաղաքական: Դիոկղեալիանոսի և Յուստինիանոսի ստեղծած քաղաքական կուսակալութիւնները շարունակում են գոյութիւն ունենալ և այժմ, ինչպէս ապացուցանում են Զ. արեւելքական համարում (680 թ.) և հինգվեցեան (quinisextum) 693 թ. ժողովների արձանագրութիւնները: Ասիական մասի քաղաքական նահանգների մէջ

* Փակագծի մէջ առնուած մասը մեկի լրացրիւմի հեղինակի միտքն ընթերցողներին աւելի շատ պարզելու համար:

յիշուած են և Հայոց գաւառները: Բայց յիշեալ ժողովների վճիռների տակ ստորագրող եպիսկոպոսներն իրենց անուան հետ ոչ թէ եկեղեցական թեմերն են նշանակում, այլ քաղաքական այն բաժանումները, որ հաստատուած էին Մաւրիկոսի ժամանակներից: Բացառութիւն են միայն Հայոց երկու նահանգները, որ յիշուած եկեղեցական թեմեր էին արդէն Երուսաղէմի և Նորանից յետոյ էլ կայսեր կարգադրութեամբ անփոփոխ մնացին (Ա. և Բ. Հայք): Մի տախտակով ապա հեղինակը լուսարանում է իւր միաբեր. 66:

Ա) Յուստինիանոսից առաջ բնականական բաժնի նահանգներն էին՝

Առաջին Հայք. Սեբաստիա մայրաքաղաքով և Սեբաստոպոլիս, Նիկոպոլիս, Սատալ և Կոզոնիա քաղաքներով:

Երկրորդ Հայք. Մելիտինէ, մայրաքաղաքով Արկա, Կոկիւսոն, Արարիսոս, Արիարաթիա, Կոմանա (Կապադովկիայի) քաղաքներով:

Միջին Հայք. Բասեն, Կարին կամ Թէոդոսիպոլիս:

Սատրապիա, որի մէջ մտնում են ծովք մեծ, Հանձիթ, ծովք, Հաշտանք, Բալիովիտ գաւառները:

Բ. Յուստինիանոսի օրով (536) կապարտուած Խոփոխութեամբ բնականական Հայաստանը հետեւեալ նահանգների էր բաժանուած:

Միջին Հայք. Երուսաղէմի (Բասեն), Թէոդոսիպոլիս (Կարին), Նախյուստինեան առաջին Հայքից Սատալ, Նիկոպոլիս, Կոզոնիա, իսկ Պոնտոս Պոլեմոնից՝ միացած էին Տրապիզոն և Կերասոս ծովափնայ քաղաքները:

Երկրորդ Հայք. Սեբաստիա, Սեբաստոպոլիս, Պոնտոս Պոլեմոնից՝ միացած էր Կոմանա, իսկ Հելենոպոնտոսից՝ Բերիսա և Յելա քաղաքները:

Երրորդ Հայք. Մելիտինէ, Արկա, Արարիսոս, Արիարաթիա, Կոմանա (կապ.), Կոկիւսոն:

Չորրորդ Հայք. Մարտիրոսաց քաղաք (Մարտիրոպոլիս) — Կիթաոիճ, ծովաց աշխարհ, Հանձիթ, ծովք, Հաշտանք, Բալիովիտ գաւառները:

Յուստինիանոսից յետոյ՝ (այսինքն Մաւրիկոսի + և Հերակլի ժամանակ) Հայաստանի բնականական բաժնի նահանգներն էին՝

Մեծ Հայք. Տրապիզոն, Երուսաղէմիպոլիս, (եկեղիք գաւառ), Դարանաղիք (Կամախ), Կոզոնիա (Կոյլու հիսար), Նիկոպոլիս, Սատալ, Կիւրասոս*:

Երկրորդ Հայք. Սեբաստիա, Հերակլէոպոլիս Բերիսա*, Սեբաստոպոլիս*:

Առաջին Հայք. Մելիտինէ, Արկա, Կոկիւսոն, Կոմանա* (կապ.):

Չորրորդ Հայք. (Երուսաղէմիպոլիս ըստ Եովհ. կաթ.) — Մարտիրոսաց քաղաք, Դարա, Արձն, ծովաց աշխարհ:

Երուսաղէմիպոլիս չորրորդ (հին չորրորդ Հայքը) — Դադիմա մեարապոլտական մայրաքաղաքով, Սամոսատ, Կիթաոիճ քաղաքներով և ծովք, Հանձիթ, Կարին, Բալիովիտ, Պալու, Խորձեան, Հաշտան գաւառներով:

Միջին Հայք. Տայք:
Խորապոյն Հայք. Դուին:

Այս անուններն իրենց քաղաքական բաժանումներով և և մեարապոլտական կեդրոններով հեղինակը հանել է Զ. և հինգվեցեան ժողովների ստորագրութիւններից՝ նախապէս միմեանց հետ բաղմամբիւ ձեռագիրներ համեմատելուց յետոյ: Աստղանշանով որոշուածները միայն հաւանական ենթադրութեամբ են նշանակուած, որովհետեւ ձեռագիրների մէջ բաց են թողնուած այդ անունների վերաբերութեամբ ո՞ր թեմերն են պատկանելը, կամ ընդհանուր կերպով յիշուած են որպէս Հայաստանի մաս: Հեղինակը հիմնուելով հինգվեցեան ժողովի ստորագրութիւնների վերայ՝ կարծում է, որ Եովհաննէս կաթուղիկոս «և Չորրորդն կոչեցեալ Հայք, յորում մայրաքաղաք է Մարտիրոսացպոլիս, այսինքն Երվրկերտ, Երուսաղէմիպոլիս, զիս գրէ ի զիւան արքունի» խօսքերով երկու մեարապոլտութիւններ միացրել է շիթմամբ: Έπαρχία Μεσοποταμίας ἀνω ἦτοι Δ' Ἀρμενίας և ἐπαρχία Δ' Ἀρμενία ἀλλ' ἤς տարբեր մեարապոլտութիւն:

* Եովհ. Կար. 1853. Լեմբի հրատ. հր. 40
նկարագրում է Մորիկ Կայսեր կասարած փոփոխութիւնները:

ներ էին ինչպէս պարզ երևում է Հինգվեցեան ժողովի եպիսկոպոսների ստորագրութիւններէց. առաջին մեարապօլտական քաղաքը Նիքիւսիւն էր իսկ երկրորդինը Դադիման: Զորրորդ Հայք անունը գործածական է դառնում առաջին համար թէև Հին Զորրորդ Հայքից միայն մեծ ծոփքն էր սորա մասը կազմում. իսկ Հին Զորրորդ Հայքը որի կեդրոնը Է. դարում Դադիման էր, յայտնի էր Յուստինիանիա Դ. անունով, Բայց որովհետև Է. դարում Զորրորդ Հայքը Նիքիւսի կերտ մայրաքաղաքով Արաբների ձեռքն անցաւ, սովորական դարձաւ բիզանդացիների ձեռքը մնացած Յուստինիանիա Դ-ը Հին անունով Զորրորդ Հայք կոչել: Այս իրողութիւնը հաստատում է Հինգվեցեան ժողովի արձանագրութեամբ: Մի ուրիշ եպիսկոպոս ստորագրում է Μαριανδός ἀνάξιος ἐπίσκοπος Καθαριζών τῆς α' τῶν Ἀρμενίων ἡριθμοῦ ἡτοροφῆσθελε շատ հեռու էր առաջին Հայքից, որի մայրաքաղաքը Մելիտինէն էր, ուստի և հեղինակը հեռեւելով Հ. Ինձիւնէին α' τῶν սրբադրում է Δ. τῶν Ἀρμ... Դադիման և Կիթառիձ, որ ըստ յոյն մատենագիր Գէորգիոս Կիպրացու (590—600 թ.) Հին Զորրորդ Հայքի մաս էին կազմում, Հինգվեցեան ժողովի մէջ Յուստինիանիա Դ. է կոչւում: Հեղինակը այս դժուարութիւնը լուծելու համար այն ենթադրութիւնն է անում, թէ գուցէ որ և է պատճառով Խորձեան, Հաշտեան, Հանձիթ գաւառները միացել էին Նիքիւսի կաթողիկոսին, որ Յուստինեանի ժամանակի Դ. Հայքն էր թէպէտ և Յուստինիանոսի կարգադրութեամբ եկեղեցական բաժանումներն անձեռնմխելի մնային, բայց Մաւրիկոսի օրով մասամբ փոփոխութիւնների ենթարկուեցան: Դիոկղետանոսի երկրորդ Հայքը կամ Յուստինիանոսի երրորդ Հայքը դարձաւ առաջին Հայք, այդպէս էր և որպէս եկեղեցական թեմ: Սեբաստիան Դիոկղետիանոսի առաջին Հայքը, իսկ Յուստինիանոսի և Մաւրիկոսի երկրորդ Հայքը, որպէս եկեղեց. թեմ ևս կոչւում էր երկրորդ Հայք: Բայց այս համաձայնութիւնը միայն արտաքին էր: Եպիսկոպոսների ստորագրութիւններին կից թեմերի մասին եղած նկատողութիւնները

ցոյց են տալիս, որ Սեբաստիայի եկեղեցական թեմը համապատասխան էր Դիոկղետիանոսի առաջին Հայքին, միայն Յուստինիանոսի ժամանակից Բերիսան միացել էր սորա հետ: Սակայն հեղինակը պնդում է, որ եպիսկոպոսների ստորագրութիւնները եկեղեցական թեմերի բաժանումներին համապատասխան չեն, այլ այն ժամանակուայ քաղաքական բաժանման: Իրրեւ փաստ մէջ է բերում Հինգվեցեան ժողովի եպիսկոպոսների ստորագրութիւնները:

Λεόντιος ἀνάξιος ἐπίσκοπος Σεβαστείας τῆς Β τῶν Ἀρμενίων ἐπαρχίας ὁρίσας ὑπέγραφα.

Καλλίνικος χάριτι χριστοῦ ἐπίσκοπος τῆς Κολωνεατῶν πόλεως τῆς μεγάλῃς τῶν Ἀρμενίων ὁρ. ὅκ:

Φώτιος ἐλέψ̄ θεοῦ ἐπίσκοπος τῆς Νικοπολιτῶν Φιλοχρίστου πόλεως τῆς μεγάλῃς τῶν Ἀρμενίων ὁρ. ὅπ.

Γρηγόριος χάριτι Χριστοῦ ἐπίσκοπος τῆς Ιουαταλέων (Σαταλέων) πόλεως τῶν μεγάλῃς τῶν Ἀρμενίων ἐπαρχίας ὅπ:

Այս բոլոր ստորագրութիւնները ցոյց են տալիս, որ քաղաքական բաժանման համեմատ են ստորագրում եպիսկոպոսները և ոչ եկեղ. թեմերի: Ուրեմն Յուստինիանոս Բ-ի ժամանակ ևս երբ դումարուեցաւ Հինգվեցեան ժողովը անփոփոխ էին մնացած Մաւրիկոսի բաժանումները:

Ութերորդ դարի սկզբներից մի նոր կազմակերպութիւն է սկսւում ամբողջ պետութեան մէջ. զինուորական բաժանումները մի և նոյն ժամանակ քաղաքական են դառնում. զինուորական պետերի ձեռքն է անցնում նաև նահանգների քաղաքական կառավարութեան գեղը Լեոն Խստարացու (716—741) օրով: Միայն Անատոլիայի մեծ թեմը երկուսի է բաժանում. Եւրոպական Թրակիան միանում է Նիքիւսի շուրջը գտնուած երկրների հետ և կազմում է το θέμα τῶν Θρακησίων. Կոստանդին Կոպրոնիմոսի ժամանակ (741—775) երկուսի է բաժանւում և մայրաքաղաքի կամ կայսերական թիկնապահ բանակի զօրապետութիւնը. հաւանորէն հայազգի Արտաւազդ Կիւրապաղաթի ապրստամբութիւնից յետոյ, որ նոյն բանակի զօրա-

պեան էր և կոչուում էր πατρίκιος καὶ κόμης τοῦ Ὀψικίου Այս զօրապետութեան արեւելեան մասը Անկիւրա մայրաքաղաքով կաղմում է τὸ θῆμα τῶν Βουζέλλαριων. Թէոփանէսի տեղեկութեանց համաձայն Հեոն Դ. (775—780) Արաբների դէմ սկսած արշաւանքի ժամանակ կայսերական թիկնապահների, Անատոլիայի և Հայաստանի բանակների հետ մասնակցում էին և յիշեալ երկու նոր զօրապետութիւնները: Ապա հեղինակը արաբական աղբիւրներից քաղում է այն տեղեկութիւնները, որ վերաբերում են Թ. գարու առաջին կիսի զինուորական թեմերի փոփոխութեան՝ յատկապէս Հեոն Ե. հայ կայսրի (813—820), Միքայէլի և նորա որդի Թէոփիլոսի ժամանակ: Արաբացի մատենագիրներն են իրն Խորհաղբհհհհ և Կողամա իրն Ջափար — էլ — Բաղդատի: Առաջինը ժամանակակից է յիշեալ կայսրներին, իսկ երկրորդը օգտուել է Խորհաղբհհհհ-ից, բայց իւր կողմից թանգագին նորութիւններ ևս է աւելացնում: Երկու աղբիւրներն էլ հետաքրքրական են մեզ համար և հայադիպական տեսակետով: Խորհաղբհհհհ-ի գրքի մէջ այլ ևս Հայաստանի զինուորական մեծ թեմը ամբողջութիւն չէ, այլ երեք մասի բաժանուած, Խարզուն, ալ Արմինիակ, որի մէջն են մտնում Կողոնիան և վեց ուրիշ բերդեր, և Խալդիա վեց բերդերով: Բայց Հայաստանի զօրապետներից մէկը՝ ալ Արմինիակինը՝ դարձեալ պատրիկ տիտղոսն ունի: Այժմ պատրիկների թիւը կրկնապատկուել է, նոցանից վեցը մայրաքաղաքում են ապրում և վեցը գաւառներում: Այդ փոփոխութիւնը կատարուեցաւ երբ Կոստանդին յիմարարար իւր Իրենէ մօրը երկրորդ անգամ կառավարչակից նշանակեց 793¹⁴թ. յետոյ: Հայաստանի զօրքը, որ ի սկզբանէ Կոստանդին կայսեր կուսակից էր և շատ զփկամակ Իրենէի բռնութիւնների համար, յուզուեցաւ թուլամորթ կայսեր նոր կարգադրութեան համար և յետ պահանջեց իւր Ալեքսիոս (ըստ Չամչեանի Մուշեղ, Հատ. Բ. եր. 424) զօրապետին, որ Կ. Պօլիս էր կանչուել և զրկուել իւր պաշտօնից: Կայսրը Հայոց խնդիրը կատարելու տեղ՝ ընդհակառակ բանաւորեց Ալեքսիոսին և կուրացրեց: Հայերն

այս աղերախտութիւնից աւելի զայրացած՝ բանդարկեցին կայսեր հաստատած նոր զօրապետ Թէոդորոսին և ապստամբեցան նորանից: Սորա հետեանքն այն եղաւ, որ բազմութիւն Հայեր պատժուեցան, կամ ուղարկուեցան հեռաւոր երկրներում պատերազմելու: Այս ապստամբութեան հետեանքն էր և Հայոց զինուորական թեմի բաժանումը, որի մասին տեղեկացանք Խորհաղբհհհհ-ի գրքից: Խարզիանի թեմը կազմուած էր Գաղատիա Ա. և Կապադովիա Ա.ից, այն ինչ մինչև այդ ժամանակ գնդապետութեան մի կեդրոն էր այն. Խալդիան բաղկացած էր Պոնտոս Պոլեմոնիակոս գաւառից և Փաղիսի մի մասից: Այս նոր բանակների զօրապետներն այլ ևս այնպիսի բարձր տիտղոս, չունէին, ինչպէս Հայաստանի թեմինը, այլ καὶ σπουδαίους πρῶτους և Կոնստանդին Բերդապետ էին կոչուում: Հարիւր տարի յետոյ միայն στρατάρχης տիտղոսն ստացան:

Իրն Խորհաղբհհհհ-ից զատ զօրքի թուի մասին շատ թանգագին տեղեկութիւններ է տալիս և Կողոնիան: Պետութեան զօրքի թիւը 99000 է հաշուած, բայց պակաս է Մակեդոնիայի թեմին: Հայոց բանակներից՝ Խարզիան, Ալ-Արմինիակ, Ալ Խալդիա՝ իւրաքանչիւրը 4000 հոգուց է բաղկացած: Սակայն Գեղեր իրաւացի կերպով կասկածում է Ալ-Արմինիակի թուի ճշգրտութեան վերայ: Պափլագոնիայի զօրքի թիւը 10000 է նշանակուած և յետին բանակներից մէկն էր, այն ինչ Ալ-Արմինիակի զօրապետը պատրիկ տիտղոսն ունէր և նշանաւոր բանակներից էր, միայն 4000: Թէև Հայաստանի բանակը Թ. դարում, ինչպէս տեսանք երեք մասի էր բաժանուած և նախկին փառք չունէր, բայց և այնպէս հեղինակը հաւանական չէ համարում, որ Հայաստանի բանակը 4000 հոգուց բաղկացած լինէր: Կողոնիայի արտագրութեան էր սխալ է համարում այդ. Պափլագոնիայի բանակի թիւը 4000-ի է իջեցնում, իսկ Հայաստանինը 10000 շինում: Պետութեան ամենամեծ բանակները նոյն իսկ Թ. դարում արեւելքումն էին. Անատոլիան ունէր 15000, Հայաստանը տասը և Բուկելարիոնը ութ հազար հոգի: Ապա Գեղերը իրն Խորհաղբհհհհ տուած տե-

ղեկութիւնների հետ համեմատում է Կոստանդին կայսեր տեղեկութիւնները բանակների կեդրոնական քաղաքներն ու բերդերը որոշելու համար:

Մեզ համար Խորհրդան և Խալիկա զինուորական շրջաններից աւելի՝ որ մասամբ բուն Հայաստանից դուրս էին ընկնում, հետաքրքրական է Արմենիական թեմի բաժանումներն ու քաղաքները: Խորհրդաբեհ-ի տեղեկութեան համաձայն Հայաստան 16 բերդ ունէր Կողոնիա կեդրոնով: Իսկ Կոստանդին մի առ մի յիշում է ընդ ամենը 15 բերդ Կողոնիայի հետ միասին: Գուցէ Խորհրդաբեհ-ը Կողոնիան սխալմամբ 16 թուից դուրս է հաշուել: Հայաստանի թեմի մաս էր Գ. Կապադովկիան իւր եօթ քաղաքներով: Ամասիա, Սալիսոս, Անդրապա, Ամիսոս, Եփեսոսարիա, Սիւնուպ: Կեդրոնական բանակն հաստատուած էր Կողոնիայում և սորա շրջանին էին պատկանում Արաբրակէն, Նիկոպոլիս և Թիֆլիզէ (Վաղարշակերա Ալաշկերտում): Ապա յիշւում է Սեբաստիան, որ երկրորդ Հայքի թեմն էր: Լեոն Ե. հայ կայսրից յետոյ Հայաստանի հետ էր միացած Կոմագենոս, Տաբիաս, ապա Լարիսսա, որ Սեբաստիայի մասն էր, Կամախ կամ Անին հին Հայոց, Կողոնիայի մաս:

Դններորդ գլխի երրորդ պրակում հեղինակը նկարագրում է մի շատ հետաքրքրական երևոյթ: Արարների և Բիւզանդացիների վարած պատերազմների եղանակը: Արարական աղբիւրներից այս մասին տեղեկութիւն է տալիս Կողոմաս, իսկ Բիւզանդացիներից Նիկիփոր կայսրը: Ըստ Կողոմայի տարին երեք անգամ արշաւանք է սկսւում. գարնան Մայիսի 11-ին, երբ ձիերը լաւ գերացած են կանաչ խոտով և շարունակւում էր 30 օր, այսինքն մինչև Յունիսի 10-ը: Բոսան և հինգ օրուայ հանգստութիւնից յետոյ սկսւում է ամառուայ արշաւանքը, որ 60 օր է տևում: Չմեռուայ արշաւանքն սկսւում է փետրուարին, տևողութիւնը միայն 20 օր պէտք է լինի, որպէս զի իւրաքանչիւր հեծեալ իւր պաշարը հետն առնել կարողանայ: Ըստ Նիկիփորի արարական զօրքերը հաւաքւում են

սահմանագլխի վերայ օդոստոսին և պատերազմն սկսւում է սեպտեմբերին: Բիւզանդացիները այդ շարժման լուրն առնելուն պէս իրենց կողմից տրապեցիտներ կամ այսպէս կոչուած τραπεζια (տասարք, տասնակիք) են ուղարկում տեղեկութիւնների բերելու թշնամու բանակից: Վաճառականների և սահմանագլխի Էմիրների միջնորդութեամբ, որոնց նամակներ և ընծաներ են ուղարկում տեղեկութիւններ պէտք է քաղել թըշնամու նպատակների, թուի մասին և թէ քանի՞ հոգի հեծեալօր և քանիսը հաւեակ են, զօրապետների անունները և ինչ Այս տեղեկութիւնները քաղելուց յետոյ՝ պէտք է հաւաքել բոլոր բանակները և փակել կիրճերը: Մի քաջ գնդապետ հեծեալօրով ուղարկւում է թշնամիների դէմ՝ նոցա մեր երկիրը մտնելուց առաջ: Այդ գնդապետը դիտում է թշնամու բոլոր շարժումները և տեղեկութիւն է հաղորդում ընդհանուր զօրապետին:

Բիւզանդական զօրքերի շարժման դժբախտ մասին տեղեկութիւն է տալիս Կոստանդին Ժիրանաժին, երբ նկարագրում է Բարսեղ Ա.-ի (867—880) մի արշաւանք: Երբ կայսրն էր անցնում բանակի գլուխը՝ առաջին իջևանը Մալագինան էր, ուր հանդիպում էին պալատական թիկնապահների և ասիական պահապանների զօրապետներն իրենց գնդերով: Երկրորդ իջևանում Դորուլէումում հանդիպում էր Թրակիայի զօրապետը. Անատոլիայի և Սելեկիայի զօրապետները հանդիպում էին Կարբրկիոնում: Եթէ արշաւանքը Տարսոնի վերայով էր, այն ժամանակ մնացած բանակները, որոնց մէջ և Հայաստանինը՝ կայսեր առաջն էին դուրս գալիս Կարբրկիոնում: Իսկ արևելեան գաւառներից Կապադովկիայի Խորհրդանի Բուկեարիոնի բանակները միանում են կայսեր հետ Կողոնիայում: Հայաստանի Պափլագոնիայի և Սեբաստիայի զօրքերը Կեսարիայում: Եթէ արշաւանքը Թիֆլիզէի (Ալաշկերա) վերայով էր, Հայոց գնդերը միանում էին Բաթիս Րէպսում՝ որ Սեբաստիայից քիչ հեռիս էր գտնւում: Արաբների դէմ վարած պատերազմների ժամանակ գլխաւոր գործն հե-

ճեղազօրն էր կատարում (նշանաւոր էր մանաւանդ հայ հեծելազօրը)։ Հետեակ զօրքերը ծառայութեան և զինակրութեան պաշտօն էին կատարում։ Իւրաքանչիւր հեծեալ իւր զինակիրն ունէր։

Վերջապէս Թ. գլխի Դ. հատուածում հեղինակը նկարագրում է բանակի կազմակերպութիւնը՝ քաղելով իբն Խորհարդի հի գրքի Ֆրանսերէն թարգմանութիւնից։ Ամբողջ զօրքը բաղկացած էր 120000-ից։ Իւրաքանչիւր պատրիկ ունէր 10000 զինուոր և երկու Տուրմարկ՝ որ 5000 հոգու հրամանատար էր։ Իւրաքանչիւր Տուրմարկի ենթարկուած էին հինգ դրունգեր՝ հազարապետ սոցա ենթարկուած էին հինգ կոմսեր իւրաքանչիւրը 200 հոգու զինուորի կոմսի իշխանութեան ենթարկուած էին հինգ կոնդարկ, որ քառասնապետներ էին (առաջ յիսնապետ)։ և իւրաքանչիւրը նոցանից իւր ձեռքի տակ չորս դեկարկ՝ տասնապետ ունէր։

Սպանների ռոճիկը ամենաշատը 40 Ֆ. ոսկի էր, բայց կային և քիչ 36, 24 12, 6 մինչև 1 Ֆ. ոսկի օտացողներ։

Ձինուորի ռոճիկը 16—12 դենար (մօտ 8—5¹/₂ ռ.) տարեկան և բոլոր պիտոյքները։

Ամբողջ զինուորական դասը ռոճիկների քանակութեամբ հետեւեալ կարգերի էր բաժանուում.

ա. Անատօլիայի, Հայաստանի, Թրակիայի մեծ զօրապետներից իւրաքանչիւրն ստանում էր 40 Ֆ. ոսկի = մօտ 18276 ռ.

բ. Օփսիկիոնի (կայս. թիկնապահները), Բուկելարիոնի, և Մակեդոնիայի զօրապետներից իւրաքանչիւրը 30 Ֆ. = 13705 մ.

գ. Կապադոկիայի, Խարծեսանի, Պափլագոնիայի, Թրակիայի (գաւառը և ոչ մեծ բանակը) Կոլոնիայի գնդապետներից իւրաքանչիւրը 20 Ֆ. = 9030 ռ. Այս կարգին են պատկանում նաև Խալդիայի և Միջագետքի հրամանատարները. առաջինն ստանում էր 10 Ֆ. ոսկի և նոյնքան էլ մաքսերից, իսկ երկրորդի ռոճիկը հաստատ որոշուած չէր, բայց մաքսերի եկամուտը նորանն էր.

դ. Կարգին պատկանում էին փոխ ծովակալները.

է. Սեղաստիայի, Լիւկանդոսի, Սելել-

կիայի և Լէոնտոկոմիսի բերդապահներից իւրաքանչիւրն ստանում էր հեզական Փ. 2284 ռ.

Այս տեղ հեղինակը վերջացնում իւր բազմակողմանի և բովանդակութեամբ հարուստ աշխատութիւնը, խոստանալով երկրորդ մասի մէջ նկարագրել Կոմսեններից մինչև բիւզանդական պետութեան անկումը. անշուշտ խոստացուած երկն էլ նոյնչափ հետաքրքրական կլինի հայագիտութեան համար, որքան և առաջինն էր։ Ծաջողութիւն ենք ցանկանում։

* *

Հնագիտական, Հայոց բանասէր հասարակութեան լաւ յայտնի գերմանացի Բէլկ և Լէման զիտնականների Հայաստանում կատարած ճանապարհորդութեան և զի տերի մասին մենք արդէն առիթ ենք ունեցել միանգամ ծանօթութիւն տալու մեր «Հայագիտական տեղեկութիւններ»-ի մէջ։* Այժմ մի քանի խօսքով կկամենայինք ծանօթացնել այն տեղեկագրի հետ, որ յարգելի զիտնականները հայրենիք վերադառնալուց առաջ՝ անցեալ ամառ Նրզնկայից ուղղել են Բերլինի գիտութեանց Ծնմարանին։ Այս զիտնական ճանապարհորդութեան նպատակն էր բեւեաղորարձանագրութիւններ որոնել հին խաղիական կամ Ուրարտուի սահմաններում։ Մենք յիշել ենք, որ միայն Վանայ լճի շրջակայքում յաջողուել էր նրանց վաթսուս արձանագրութիւն գտնել։ Այստեղ իրենց գործը վերջացնելուց յետոյ՝ յարգելի զիտնականները շարունակել են իրենց ճանապարհը Վանայ լճի հարաւային ափերով դէպի Բիթլիս, Սյերգ, ապա Ծեզիւրի վերայով դէպի Մոսուլ, այնտեղից կրկին դարձել են Նիմրուդի վերայով դէպի Բրվանդուզ։ Այս վայրերի ուսումնասիրութիւնն անհրաժեշտ էր Ասորեստանեայց և Ուրարտացիների պատերազմների որպիսութիւնը հասկանալու համար։ Այսպիսի լեռներով և նեղ կիրճերով անկարելի էր մեծ բանակներ անցկացնել։ Կելի-գեաւուր, որ գտնւում է Սեզեկան և Տոպրանա գիւ-

* Արարտ 1899 թ.

ղերի մէջ, զիտնականները չորս արձանագրութիւն են գտել, երկուսը Ասորեստանեայց և երկուսը խաղիական լեզուով: Երկու շաբաթ չարչարուելուց յետոյ յարգելի զիտնականները հազիւ կարողացել են կարգաւ այս արձանագրութիւնները: Մի սեան վերայ են քանդակուած արձանագրութիւնները, սեան վերին մասը տարաբաղդաբար ընկած է հաւանօրէն հին ժամանակներից: Արձանագրութիւնը վերաբերում է Սարգոն Բ-ի և Րուսաս Ա-ի պատերազմներին: Րուսաս ինքնասպանութեան է դիմել, երբ Սարգոն (որի կողմից պատմուած է) նորա աստծուն՝ Մուսասիրի խաղի-ին աւար է վերցնում: Այստեղից եզրակացրել էին զիտնականները, թէ Մուսասիրին հեռու չպէտք է լինէր սեան շրջակայքից և յիրաւի յաջողել է գտնել նրանց Մուսասիրի տեղը:

Երկու զիտնականներն այստեղ բաժանուում են միմեանցից, Բելկը Վան է վերադառնում, ուր դարձեալ նոր արձանագրութիւններ և հատուկոտորներ է գտնում: Վանից Բելկը Թոփրագ-գալ է անցնում պեղումներ անելու. գիւտերից նշանաւոր է ոսկորից շինած մի մանեակ բեւեռագրութեամբ ծածկուած: Դսկ Լէմանը Մոսուլի (Եփրկերտի) (Մուֆարկին) վերայով Սիջէ է անցնում, ուր հին ճանապարհորդների անդեկութեանց համաձայն, մի ջրայր պէտք է լինէր: Երազէր Սիստերի ընդօրինակութեանց վերայ հիմնուելով այն եզրակացութեան էր հասել, որ այնտեղ մի արձանագրութիւն պիտի լինէր Թագղաթփաղասուրի, Թուկղաթ-Նիների և Ասուրնասիրաբալի: Լէման ուղղում է սխալը յայտնելով՝ որ երկրորդ և երրորդ արձանագրութիւնները Սաղմանասար Բ-ինն են և ոչ յիշեալ անձնաւորութեանց. նա գտել է երկու մինչև այժմ անյայտ արձանագրութիւններ, դարձեալ Սաղմանասարի գրած: Այս բոլոր արձանագրութիւնները պատմում են Սաղմանասարի և Ուրարտուի Արամ Թագաւորի պատերազմների մասին: Հին Թագաւորը) Խաղիական մի ամրոց գտնուում է Բալու քաղաքի մօտ: Այստեղից Լէման անցել է Մանձկերտ, ուր խաղիական բերդերի և ամրոցների հետքեր է գտել: Ստորերկրեայ աս-

տիճանների վերայ Արգիստի-Հինի որդի Րուսաս Բ-ի մի արձանագրութիւն է գտել, որ նորութիւններ է բովանդակում: Այստեղից գերմանացի զիտնականն անցել է Խարբերդ և ապա Զեոմիւր խան-Դյուլի: Միւլբախ և Մոլտըէ ճանապարհորդների նկարագրութիւնից յայտնի էր Սորդուր Գ-ի արձանագրութիւնը, որ Լէման նորից վերծանում և սրբագրում է: Եփրատի ափին ժայռի վերայ խաղիական տափճաններ և այրեր է նկատել նա, որ խաղիական ամրոց է համարում կամրջից ոչ շատ հեռու: Սարգուրինի պետութեան արեւմտեան սահմանն էր այս:

Երկու զիտնականների տաժանելի աշխատութեամբ ուսումնասիրութեան համար մեծ նիւթ մատակարարուեցաւ: Մի երկու տարուց յետոյ, երեւի՝ նորանոր ուսումնասիրութիւններ կհրատարակուին Հայաստանի նախկին պատմութեան վերաբերութեամբ և ո՞վ զիտէ, ի՞նչ նորութիւններ պիտի լսենք կարճ ժամանակից յետոյ:

*
* *

Հայագիտութեան համար նշանաւոր նորութիւն է Լազարեան Ծեմարանի յայտնի աւետարանի լուսատիպ հրատարակութիւնը, մասնագիտական դասարանների խորհրդի որոշմամբ և պատուաւոր հոգաբարձու իշխան Աբամելիք—Լազարեանի նիւթական օժանդակութեամբ: Վերնագիրն է. Աւետարան լուսատիպ հրատարակեալ Երոյց Գրեալ ՅԼԳ. Բ. Հայոց և յամբ Տեառն 887: Այս հիմնաւոր զործի մասին կիսուենք հեռեւեալ համարում:

Գ. Վ. Յովսէփեան.

Александръ Аннинскій Древніе армянскіе исторіи, какъ историческіе источники. Одесса 1899. էջ. 133.

Աղեխանդր Աննիսկի. Հայոց հին պատմիկները որպէս պատմութեան աղբիւր. Օդեսա, 1899.

Հայագիտութեան պատմական—բանասիրական ուսումնասիրութիւնների բաժինը մի նոր գրքով հարստացաւ. Ազ. Աննիսկի իր աշխատասիրութեանը մէջ, քննում է մեր հնագոյն պատմագիրների երկերը, և հոռոմէական կամ բիւզանդական աղբիւրների համեմատութեամբ՝ մեր ազգային անհղութեան թերի և անվաւերական գծերն է ցոյց տալիս. Հեղինակի կարծիքով, Հայաստանի հնագոյն պատմութիւնը ուսումնասիրելու համար, վտահայտի աղբիւրներ են՝ սեպագիր արձանագրութիւնները, յունաց և հռոմայեցոց գրութեանքները և Հայաստանի հնագիտական յիշատակարանները. Հայոց անցեալի նախնական շրջանը և արշակունիների պատմութիւնը նախ պէտք է օտար աղբիւրների օգնութեամբ լուսարանել, և միայն այդ աշխատանքից յետոյ՝ պիտի կարողանանք ազգային անհղութեան արժանահաւատ կէտերը որոշել.

Այս կարծիքը բանասէրների շրջանում այժմ արդէն գրեթէ ընդհանուր է. նոր եղանակի աշխատանքները գուցէ մօտ ապագայում մեր առջև բաց անեն հին հայոց քաղաքական կեանքի իսկական պատկերը.

Պր. Ա. Աննիսկու ուսումնասիրած պատմագիրներն են՝ Մար Աբաս (կամ Իբաս) Վատինայ, Ագաթանգեղոս, Ջենոր Գլակ, Փաւստոս Բուզանդացի և Մովսէս Խորենացի.

Ժամանակակից բանասէրների մեծ մասը այս երկի մէջ յիշուած չեն. պէտք է ենթադրել, որ նորագոյն հետազոտութիւնները հեղինակին անծանօթ են. Այս թերութիւնը պատճառ է եղել, որ Պր. Աննիսկի նորից առաջ է բերում այնպիսի խնդիրներ, որ արդէն արծարծուած և մասամբ պարզուած են. Հեղինակը Ագաթանգեղոսին և Փաւստոսին ազգով յոյն է կարծում, որ աւելի քան կասկածելի է (Տես՝ Հր. Յակ. Տաշեան. Ուսումնասիրութիւն Ագաթանգեղոսի գրոց. Վիեննա, 1891. H. Gelzer. Die Anfänge der armenischen Kirche. Ber. d. Sächs. Gesell. d. Wissen hist.—philol. Classe. 195. էջ 109—Ստ. Մախոսեան. Ուսումն. Փ. Բիւզանդի պատմութ. Վիեննա, 1896):

Պր. Աննիսկի ենթադրում է, որ Ագաթանգեղոսի այժմեան հայերէն օրինակը թարգմանութիւն է մի հին յունարէն բնագրից, որ յետոյ կորսուել է (?). իսկ այժմեան յունարէնը թարգ-

մանուած է հայերէնից (Տես՝ Տաշեան. Ագաթանգեղոս.).

Ուսուցչապետ Գր. Խալաթեանի «Ջենոր Գլակ, համեմատական ուսումնասիրութիւն. Վիեննա, 1893» աշխատասիրութիւնը նոյնպէս ծանօթ է հեղինակին. Ասորի եպիսկոպոսի «պատմութիւն Տարօնոյ» գրութեան գլխաւոր մասը պր. Աննիսկի վաւերական է համարում, իսկ սկիզբը և նամակները յետագայ դարերի յաւելուած, սակայն պր. Խալաթեանի ուսումնասիրութիւնից յետոյ՝ բանասէրները համաձայն են, որ այդ երկը պատմական արժէք չունեցող վիպագրութիւն է.

Նորագոյն հետազոտութիւններից գրեթէ անկասկածաբար. Աննիսկի հին պատմագիրների ժամանակը որոշում է այսպէս՝ Մովսէս Խորենացի VI դար (սկզբ). Ագաթանգեղոս IV դ. վր.—V դ. կս, Փաւստոս V դ., Ջենոր Գլակ IV դ.:

Ուսուցչապետ Վարրիերի փաստերը, որոնց վրայ հիմնուելով բանասէրների մի մասը Մով. Խորեն. VII-VIII դ. պատմագիր են ընդունում պր. Աննիսկի թերի է գտնում և ինքը Մով. Խորեն. VI դարի սկիզբն է գնում, իսկ Մար Աբաս (Իբաս) Վատինայի պատմութիւնը IV կամ V դ. (Յ. Բ.) գրութեան է համարում. Սողոմոնը (III; 16) յիշում է Եփրեմ՝ Ասորու Մարաս Ավգաս անունով երեւելի աշակերտներին, և հեղինակը մի յանդուգն ենթադրութիւն է ստնում, թէ գուցէ սոքա Խորենացու Մար Աբասի հետ մի որեւէ կապ ունենան:

Պր. Աննիսկու աշխատութեան այն մասերը, ուր նա փորձում է պատմագիրների անձը, ժամանակը կամ պատմական արժէքը ստուգել, շատ քիչ նորութիւն են պարունակում. Սակայն գրքի այն հատուածները, որոնց մէջ հեղինակը, հոռոմէական կամ բիւզանդական աղբիւրների օգնութեամբ, աշխատում է մեր պատմագիրների սխալներն ուղղել և պատմական եղելութիւնը ճշգրել, գիտնական արժէք ունին, և բանասէրների ուշադրութեանը արժանի են, թէպէտ և յարուցուած խնդիրները գրեթէ բոլորն էլ վիճելի են. Ըստ Խորենացու Տրդատ III դա՛հ է բարձրանում 287 թ. Յ. Բ., որ Դիոկղետիանոսի կայսրութեան երրորդ տարին է. հեղինակը կարծում է, որ այս տեղեկութիւնը չի հաստատուում Ամմիանի, Մամերգինի, Եւսեբիոսի և Սոզոմենի վկայութիւններով: Ըստ Աննիսկու Տրդատ III-ի թագաւորութեան ժամանակը չորրորդ դարի սկիզբն է, մօտաւորապէս՝ 302-344 (?), իսկ հայոց դարձը 315 թ. յետոյ (?). Պրորոս կայսրը (276—282) պարսիկների հետ հաշտութեան դաշինք չէ ունեցել. Խորենացին Պրորոս կայսրին չփոխել է Սիկորիոս Պրորոսի հետ, որին Դիոկղետիանոս 297 թ. բանակցութեան համար ուղարկել էր Ներսէհ արքայի մօտ. Հեղինակին

կարելի է առարկել, որ բանասերները Պրոբոս կայսրի դաշնագրութիւնը պոռոգ են համարել, Vopiscus-ի վկայութեան վրայ հիմնուելով (Vopiscus, Probus. 17.):

Թ. Ս՝

ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԱՌԱՍՊԵԼՆԵՐԸ

Մ. ԽՈՐԵՆԱՑՈՒ

ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ

(ՔՆՆԱԴԱՏՈՒԹԻՒՆ ԵՆ ՈՒՍՈՒԱԾՔ)

(Շարունակութիւն) *

Ե.

ՀԱՅԿԻ ԱՌԱՍՊԵԼԸ

Առասպելի կապուելն աշտարակաշինութեան հետ.— Թէ այդ հին ժողովրդական զրոյցն ինչպիսի կերպարանք է ունեցել՝ զբժուար է ասել: Մեր ունեցածը զբական մըշակութիւն կրածն է: Աւելի ևս դժուար է ասել այժմեան միջոցներով, թէ արդեօք հենց ժողովրդի մէջ հայ ազգի ծագումն այդ հայկ հսկայի անուան հետ կապուած է եղել, թէ՞ ժողովրդական զրոյցից օգտուողի սեպհական զիւտն է այդ: Թամեայն դէպս, զբողի մատը շատ պարզ կերպով երևում է յատկապէս հայ ազգի ծագման հնութեան և աշտարակաշինութեան հետ կապուած լինելու նըկատմամբ:

Ազգերի և լեզուների սկիզբն աշտարակաշինութեան հետ էր կապուած ժամանակի հասկացողութեամբ՝ սուրբ Գրքին հետեւելով: Խորենացին ևս այդպէս է վարում իւր մեկնութեան մէջ պարսից ազգի սկզբնաւորութեան և Բիւրասպի մասին խօսելիս: «Ասացեալն ի նոցանէ Բիւրասպի Աժդահակայ՝ առ Ներքութաւ նախնի նոցա: Քանզի ի բաժանել լեզուացն ընդ ամենայն երկիր... զլուաւորք և ցեղապետք սրոշեալք զիւրա-

քանչիւր սահմանս ժառանգեցին... Սա (Բիւրասպ) ... զցեղապետութիւն ազգին իւրոյ ունէր հնազանդեալ Ներքութայ» (Ա. Գրքի բ. յաւելում):

Սոյնպիսի մի շինովի բան է, հարկաւ, Հայոց ազգի ծագումն աշտարակաշինութեան հետ կապելը: Եւ, ինչպէս երևում է, Խորենացու արածն է այդ: Նա որպէս զի այդ յերկրումին հաւատ ընծայուի, կարեւոր է համարում առաջուց յայտնել իրենից թէ Բէլը Ս. Գրքի Ներքութն է¹⁾: Բայց նա ոչ մի հիմ չունի այդ ենթադրութեան համար, այլ գրում է լո՛ւ խօսքով. «ԶԲէլայ, առ որով նախնին մեր Հայկ՝ բազումք բազում ինչ այլ ընդ այլոյ պատմեն. ըսյց ես ասեմ՝ զԿոռնոսդ անուն եւ զԲէլ՝ Ներքովթ լեալ»²⁾:

Ինչպէս երևում է, Խորենացու աղբիւրի մէջ այդ նոյնացումը չէ եղել: Եւ այս հաւանական է թւում նաեւ այնու, որ Անանունի մէջ ևս.— թէպէտեւ Աստուածաշնչի մի քանի ձևերից ու նկարագիրներից օգտուել է զբողը.— Բէլը Ներքովթի հետ նոյնացած չէ: Այնտեղ ասած է աշտարակաշինութիւնից յետոյ. «Ի վերայ առն ընկերի՝ առնոյր սուրբն Տիտան, յորում առաջին թագաւորեաց ի վերայ երկրի»: Ուրեմն ընկերի հետ կապում է Տիտանը, որեւ առաջին թագաւորուն է լինում երկրի վրայ, եթէ միայն «յորում առաջին թագաւորեաց...» ՀՀասկանալի, ինչպէս «յորում» ձևը պահանջում է, թէ «որի ժամանակ, այսինքն կռուի ժամանակ, առաջինը, այսինքն ընկերը, թագաւորեաց...»:

1. «Յայտարարութիւն սակաւոյ բէ ըստ առաջնոցն ասացեալ է Բէլը. ըստ աստուածային բանից ճշմարտութեամբ նարոյր է» (Ա. Ե.):

2. Խորենացու պատմութեան մասին: «որպէս եղիսցացիք բունն հաւասար Մովսիսի, Եփեսոսու, արեգակն, Կոռնոս, որ է Բաւ, Բուշ, Ներքովթ... շատ շատ՝ կարող էր ժամանակի հասկացողութեամբ, Կոռնոսին նոյնացնել Ներքովթի հետ: Իսկ որպէս զի Բէլն է Ներքովթի հետ նոյնաւոր, հարկաւոր էր գտնել, որ Կոռնոս և Բէլ նոյնացած լինէին: Բայց այդ վայ: Հմեմ. Ա. Ե. «զՆերքովթ, որ է Բէլ»:

3. Պ. Խաչատրեան (ևր. 56) քաղցանակ է յոգնակի ևս мосаруеѣ, միևիդեո բնագրի մէջ կգակի է՝ ընկերի:

* Տես Արարատ 1900 համար Ա. եր. 32:

Բայց ով է այդ «ընկերը» որի հետ կռոււմ է Տիտանը:

Եւսեբիոսի Զրոնիկոսի մէջ աշտարակաշինութեան պատմութիւնը (որից յերկուրուած է Խորենացու աշտարակաշինութեան պատմութիւնը, ինչպէս ապացուցել է պ. Խալաթեան. I. 48 հտ. II. 1 հտ.) ըստ Արիդեոսի վերջանում է. «Եւ յետ այնորիկ Կրովն ի Տիտանն մարտ պատերազմի ընդ միմեանս բախէին»։ Իսկ ըստ Բազմավէպի (Սիրիդայից առած). «Իսկ յետ ջրհեղեղին Տիտանն և պրոմէթէ և լինէին, ուր և Տիտանն ընդ կրովնի ի մարտ պատերազմի գրգռէր»¹: (Հմմտ. Խորենացի Ա. զ. Արդ ի բռնանալն, ասէ [Սիրիդայ], Զրուանայ (Կռնոսի), ընդլիմացան նմա Տիտանն և Յապետոսթէ, ի մարտ պատերազմի ընդ նմա գրգռելով): Անանունի մէջ ևս Տիտան անունը Եւսեբիոսից վերցրած է համարում պ. Խալաթեան (II. եր. 5): Եթէ այս հետեւութիւնը ճիշտ է, այն ժամանակ Անանունի հատուածը՝ «ի վերայ առն ընկերի տառնոյ սուրն Տիտան» պէտք է ձևակերպել ըստ Եւսեբիոսի՝ այսինքն թէ այդ ընկերը՝ որի հետ կռուում է Տիտան, կրովն (Կռնոս) է, Եւ արդեօք «ընկեր» բառը «կրովն» բառի մի աղաւաղում չէ՞ գրչադիւրների մէջ:

Ինչպէս էլ լինի, ըստ Անանունի, աշտարակաշինութիւնից յետոյ երկու կռուողներից՝ կամ «ընկերն» (կրովն?) է թագաւորում կամ Տիտանը: Այնուհետեւ շարունակում է Անանուն. «Եւ Բէլն Տիտանեան ի վեր կարծեր զինքն»... Կարելի չէ այս Տիտանեան Բէլին նոյն համարել վերեւում յիշած Տիտանի հետ, որ ընկերի (կրովնի?) հետ կռոււմ է: Բէլը որի հետ կռոււմ է հայկ. «Տիտանեան» է միայն, այսինքն Տիտանի սերունդից մի թագաւոր, որ իրեն իրրեւ աստուած պաշտել տալով «զամենայն ազգս ի ծառայութիւն իւր կոչէր»:

Խորենացին, որովհետեւ Սիրիդայից գիտէ (Ա. զ.), թէ առաջին թագաւորոյն ու բռնացոյն Զրուանը (=Կռնոս) է, որի դէմ

կռոււմ է Տիտանը, և որովհետեւ նա, ինչպէս տեսանք, Կռնոսին ու Բէլին նոյնացնում է, ուստի և աշտարակաշինութեան պատմութիւնից անմիջապէս յետոյ Բէլին (=Կռնոսին) է թագաւորել և բառնալ տալիս երկրի վրայ: Այդ անելուց յետոյ, սակայն, նա մոռանում է շուտով իւր արածը և, հետեւելով իւր ազդեցիկին, Բէլին այնուհետեւ շարունակ Տիտանեան է կոչում, որով և ինքն իրեն հակասում է. զի Բէլ = Կռնոս (=Զրուան, որի դէմ կռոււմ է Տիտան) լինում է միանգամայն և Տիտանեան, այսինքն Տիտանի սերունդ:

Առասպելի ծագումը:—Պ. Գեղցերը կարծում է հայկի առասպելի մէջ պահուած է ասորական քաղաքակրթութեան, կուշտուրայի և կրօնի հայոց վրայ ունեցած զօրեղ, սկզբում թշնամական, ազդեցութեան պարզ յայտնի մի յիշողութիւն: Սակայն ազոր համարնալս պէտք էր ցոյց տալ, որ այդ առասպելը բնիկ հայկական է և հայ ժողովրդի մէջ է սկիզբն առել իրրեւ յիշատակ այն յարաբերութեան, որ հայերն ունեցել են իրենց դրացի հարաւային ազգերի հետ, որոնց աստուածն էր Բէլ: Բայց միթէ կարող չէ այդ զրոյցի մէջ մնացած լինել Հայաստանի նախահայ բնակիչների՝ Ուրարդացիների ասորեստանցոց դէմ մղած պատերազմների յիշատակը, որ յետոյ հայերը ժառանգել են Ուրարդացիներից: Յաճախ մի ազգ, բռնելով մի ուրիշ ազգի երկիր, սեպհականում է և սորա զրոյցներն ու ասանդութիւնները, հարկաւ, փոփոխութիւններով: Միւս կողմից այդ առասպելը, քանի որ իւր նմանները շատ ազգերի մէջ կան, կարող է նաեւ ուրիշ ազգերից մի փոխառութիւն լինել, որ յետոյ տեղափակուած է Վանայ լճի շուրջը և կապուած Բէլ և Հայկ անունների հետ, Ուրիշ խօսքերով, այդ առասպելը կարող է պատկանել այսպէս կոչուած Թափառական գրոյցների (Wandersagen) տեսակին, «որոնք անցնում են մի անձից միւսին, մի տեղից միւսին, մի դիպուածից միւսին, զանազան ժամանակներում կրկին պատմւում են իրենց զխաւոր բովանդակութեամբ, որոշ չափով տեղէ տեղ, ժամանակէ ժամանակ թափառում, շրջում են: Բնականաբար այդպիսի պատմութեանքները կրկին ու կրկին փոխանցման ընթացքում բա-

¹ Եւսեբի Կեսարացոյ ժամանակակից, Վենետիկ. 1818 թ. 38 հտ. եր. 53.

ւականի փոփոխում էն, բայց զլիաւոր մոտիւները և հիմնական գծերը նոյն են մնում: 1

Երբեմն նոյն իսկ միթոսը (Mythus) թափառական գրոյցի կերպարանք է ստանում և կամ նոյն առասպելը միթոսը մի տեղ ներկայանում է իբրև բնիկ առասպել, մի ուրիշ տեղ իբրև փոխառութիւն: Այդպիսի մի թափառական առասպելի միթոսի գեղեցիկ օրինակ է Զուլիցերիայի ազատութեան գործի մէջ մեծ դեր խաղացող Տէլի գրոյցը: Տէլը որսորդ է և քաջաձիգ աղեղնաւոր, ինչպէս մեր Հայկը, նա էլ Շուէյցարիա մանող բռնաւորին սպանում է իւր նետով և ազատում իւր երկիրը: Մա նոյնպէս դարերից ի վեր երգով, խօսքով ու պատկերով փառաբանում է նորա սնունդ կան մատուռ և սարահարթ (Tellplatte) Բայց չնայելով այս ամենին՝ այժմեան հետազոտութիւնը ցոյց է տալիս, որ այդ ազգային հերոս Տէլի գրոյցը Զուլիցերիայում բնիկ չէ, այլ ամենայն հաւանականութեամբ Դանիացի քաջ Տոկոյի գրոյցն է, որ նոյնութեամբ անցել է Շուէյցարիա և այստեղ ազգային հերոս է դարձել: Նոյն գրոյցը պատմւում է և ուրիշ ազգերի մէջ, և հիմնապէս մի հնդեւրոպական հին գրոյց է, որ առասպելաբանական, միթոլոգիական, հիմունք ունի և նոյնանում է առասպելական հսկաների որդի Էգիլի և իւր երկու եղբայրների գրոյցի հետ: «Իսկ այդ երեք հսկաները հաւասար են դասւում հնդկական Ինդրա աստուծու, որ իւր նետերով և կայծակներով խորտակում է ամպրոպի ու գիշերուայ զեկերի (Dämon) ամպեղէն բուրգը, երեք զլիաւոր մարտակիցներին: Սկանդինաւական առասպելաբանութեան մէջ Ինդրային համապատասխան է հսկայ Օդհին աստուածը, որ իւր հնազոյն կերպարանքով նոյնպէս նետ աղեղ է բանեցնում և կռւում է ձմեռուայ ու խաւարի հսկայ բռնակալների դէմ: Այդ Օդհինը, աստուածների և հաւանորէն մարդկանց հայր, ներկայանում է ոչ միայն իբրև զօրավար, որ մի զօրքի գլուխ անցած կռւում է մի ուրիշ թշնամի զօրքի դէմ, այլ և իբրև կատաղի որսորդ (Wilder)

(Jäger), որի գերեզմանն անգամ շատ տեղ ցոյց են տալիս շատ տեղ Գերմանիայում: 1

Այսպէս Տէլի գրոյցը բնութեան մի առասպել է, որ իւր հիմքն ունի այն աշխարհայեցողութեան մէջ, որ նախնական մարդիկ ունէին բնութեան էրեւոյթների վրայ: «Դայ լուսոյ կոիւն է ընդդէմ գիշերուայ և ձմեռուայ, որը մանուկ ազգերն ըմբռնել են իբրև մի աստուածային աղեղնաւորի կոիւն և այնուհետև բանաստեղծել շարունակելով և մարդկային կերպարանք տալով՝ դարձրել են այդ կոիւնը քաջաձիգ աղեղնաւորի կոիւն իւր բռնակալ տիրոջ դէմ, որին և աղեղնաւորը սպանում է: Ուրիշ խօսքով առասպելը առասպելականից իջել պատմական է դարձել:

Մի տեղ այդ առասպելը բնիկ է, ամենահին ժամանակներից ի վեր գոյութիւն ունի, մի ուրիշ տեղ, ինչպէս Զուլիցերիայում հաւանորէն, փոխառութիւն է: Մի տեղ պահել է իւր նախնական առասպելական, միթոլոգիական բնաւորութիւնը, մի ուրիշ տեղ, ինչպէս Զուլիցերիայում, պատմական դառնալով՝ աստուածների առասպելը կապուել է ազգի ազատութեան կռուի հետ և փոխուել դարձել է Տէլի հայրենասիրական գործը:

Արդ, թեթեւ բաղդատութիւնից անգամ երևում է, որ մեր Հայկի առասպելը միևնոյն Տէլի կամ Օդհինի առասպելն է: Դա միևնոյն որսորդի, քաջաձիգ աղեղնաւորի կոիւն է բռնակալի դէմ, մեր առասպելի մէջ ևս կեդրոնը կազմում է քաջ նետաձգութիւնը, նետով թշնամուն սպանելը և իւր երկիրն օտար բռնաւորից ազատելը:

Այս համեմատութիւնը միայն բաւական է մեզ ցոյց տալու, որ մեր Հայկի գրոյցի հիմունքը, — լինի այդ գրոյցը մի փոխառութիւն, թէ հայոց մէջ նախաժամանակից ի վեր գոյութիւն ունեցող մի առասպել, — պատմական չէ, այլ առասպելաբանական, ծագած ընդհանուր առասպելաբանական աշխարհայեցողութիւնից: Յետագայում միայն այդ առասպելը, հայերի կամ թէ նախահայերի իրենց հարաւային գրացիների յատկապէս ասորեստանցոյցուցէ և Բաբելացոյց հետ ունեցած

1. E. Bernheim. Lehrbuch der Histor. Methode. hr. 264 Aufl.:

1. E. H. Meyer, Germanische Mythologie. hr. 244:

յարաբերութեան պատճառով, կրել է պատմական ազդեցութիւն: Հին թշնամի դէպքերի տեղ անցել է Բէլը, որ Բարեկարգի, քաղաքացոյցի և ուրիշների արեգական աստուածն է, երկնքի և լուսոյ տէր, աշխարհի և մարդկանց արարիչ, որ աստղերին իրենց ճանապարհը ցոյց է տուել: Բէլ կոչումը, որ նշանակում է տէր, տրւում է և ուրիշ աստուածների և աստղերի, ինչպէս և թագաւորների: Այսպէս և հնոց պատմութեամբ Ասորեստանի թագաւորներից մէկը կոչուել է Բէլ, որ ազատել է Բաբելոնն արարների լծից, և որի որդին է համարւում Նինոս: Բայց Բէլն սկզբնապէս արեգակնային աստուածութիւն է: Եւ եթէ ի նկատի ունենանք, որ մեր հսկայ Հայկն ևս, մի համաստեղութեան կոչում է, պարզ կըլինի, որ հին առասպելը իւր այս կերպարանքի տակ դեռ ևս պահում է իւր առասպելական բնաւորութիւնը, որով արեգական կամ աստղերի աստուած Բէլի դէմ կռոււմ է մի աստղային գիւցազն Հայկ¹:

Յետագայում արդէն, եւհիմերաբար մտածուելով, Բէլը մեր առասպելի մէջ զարձել է թագաւոր Բաբելոնում (հաւանորէն ս. Գրքի ազդեցութեան տակ) և Հայկը՝ հայ ազգի նախահայր, և նորա արարքները տեղափոխուած են Վանայ լճի շուրջը: Իսկ թէ արդեօք Հայկը ժողովրդի գիտակցութեան մէջ է, զարձած Հայոց նախահայր, թէ՞ մի անհատի ստուգաբանութիւն է այդ՝ Հայ և Հայկ բառերի նմանութիւնից, և թէ արդեօք Բէլ անունը Հայոց առասպելի մէջ մտել է Հայերի՝ Ասորեստանցոց ու Բաբելացոց հետ ունեցած յարաբերութեան յիշողութիւնից, թէ դա մի փոխառութիւն է միայն՝ Ուրարտացիներից կամ ուրիշներից, — այդ գծուար է որոշել այժմեան միջոցներով: Յամենայն դէպս, այդ առասպելի գրուելուց ի վեր առասպելական հսկայ ու որսորդ Հայկը փառաւորւում է իբրեւ ազգային հերոս և հայ ազգի նախահայր:

9.

ԱՆԳԵՂ ՏՈՒՐՔԻ ԱՌԱՍՊԵԼԸ.

Անունը: — Ո՞րն է այդ հսկայի անունը, Տուրք թէ Տորք: Մայր Աթոռի գրատան տասնութ ձեռագիրները (որոնցից մէկը վերջերս հանդ. Սարգիս Կախկոպոսից ժառանգութիւն է մնացած) աչքի առաջ ունենալով կարծում ենք, որ Տուրք պիտի լինի:

Անշուշտ, Խորենացու ձեռագիրները դեռ չեն համեմատուած և մենք դեռ չենք կարող բոլոր ձեռագիրների ճիշտ և վերջնական դասակարգութիւնն անել: Բայց Խորենացու ձեռագիրներով պարագոյններին արդէն յայտնի է, որ Մայր Աթոռի ձեռագիրները երկու գլխաւոր տեսակի են բաժանւում, որ մենք անուանում ենք առաջինը՝ Անաիպի (Ա.) տեսակ, իսկ երկրորդը՝ Տպագրի (Տ): Ուրովհետեւ առաջին տեսակից տպագրութիւն չէ եղել, այլ միայն երկրորդ տեսակից:

Թէ Տ բոլոր 12 ձեռագիրները մի ընդհանուր ծագում ունին՝ շատ զեղեցիկ կերպով երևում է, ի միջի այլոց, այն բանից, որ բոլորն էլ Տուրքի հասուածի մէջ ունին տառաստալով «դեղութիւն» (№ 1666 դեղութիւն) իսկ Սարգիս Կախկոպոսինը դեղութիւն) բառը, մինչդեռ Ա. ձեռագիրներն ունին ուղիղ՝ զեղութիւն):¹ Այս բաժանումը, թէպէտ և մի տառաստալի վրայ հիմնուած, հաստատ կարելի է համարել: Սակայն, անշուշտ, մեր հիմունքը միայն այս տառաստալը չէ:

Արդ, Տուրք ձևն ունին բոլոր Ա. ձեռագիրները (№ № 616, 1665, 1669, 1671, 1672, 1686), և Տ. ձեռագիրներից երեքը (№ № 248, 1663, 1668): Ուրեմն 18-ից կեսը՝ 9(6+3) ունին Տուրք:

Այս հանգամանքը, որ Տ. ձեռագիրներից էլ երեքը Տուրք ունին, ստիպում է մեզ Տուրք

1. Պէտք է նկատել, որ Հայկ հաւաստեցողութիւնը որոշեալ յօդով է գործածուել ևս սեռական ունենում է Հայկին. իսկ Հայկ, իբրեւ դիցազն, թէ կտրուեցաւ ևս թէ Անանունի մէջ գործածուած է անյօդ եւ յօդով, ևս հոշոված է թէ Հայկայ եւ թէ Հայկին մեռով:

1. Վեցեկի սպագրութիւնն ունի զեղութիւն, թայց ծաւոքութեան մէջ յայտնած է անորոշ կերպով, թէ երեք օրիակ ունին դեղութիւն: Եւս հետաքրքիր է իմանալ թէ արդեօք սպագրի տեսակին պատկանող ձեռագիրներից մէկն ու միկը զեղութիւն ունի, թէ սպագրողներն Ա. ձեռագրի վրայ ուղղած են դեղութիւն բառը և շինած զեղութիւն:

ընթերցուածն ընդունել: Որովհետեւ այդ ոչ պատահականութիւն կարող ենք համարել և ոչ սրբագրութիւն մի Ա. ձեռագրի վրայ: Սըրբագրութիւն չենք կարող համարել, քանի որ Տուրքի հատուածի մէջ հենց երկու տեսակի ձեռագիրները շատ մեծ տարբերութիւններ ունին իրարուց, և եթէ Տ. տեսակի այս երեք ձեռագիրները սրբագրուած լինէին Ա. ձեռագրի վրայ, անհաւանական է կարծել, որ Տուրք անուան մի — տառը միայն սրբագրուէր, իսկ մնացած աչքի ընկնող տարբերութիւններն անփոփոխ թողնուէին:

Թեթեւ համեմատութիւնը միայն ցոյց կըտայ մեզ այդ: Մենք Ա. խմբի տարբերութիւնները միայն կարտագրենք.

Ա. Ձեռագիրներ.	ՏՊԱԳԻՐ (Տփլիս, 1881).
Բարձր կոչաստարագ անձն	Բարձր եւ կոչաստանձն
Ի Հայկայ 4	Ի Հայկայ
Տուրք	Տուրք
Կոչեին անգեղեայ	Չաչեին Անգեղեայ
Կամիս եւ սեւեւ վաւս 2	Կամիս սեւեւ եւ եւ յաղագս
Որպէս եւ պարսիկք վաւսն Ռոստոմայ Սաճկի 3	Որպէս պարսիկք վաւսն Ռոստոմայ Սաճկի
Փղոյ ուժ ունել ասեւ 4	Փղոյ ուժ ասեւ ունել
Կարի անմանագոյնս քուեւ եւ նմա երգ քանից վաւսն ուժեղութեան և սրտեայ լի-	Բաւեղի կարի խմբ անյարմար քուեւ նմա երգ քանից վաւսն ուժեղութեան և սրտեայ լի-
նելոյ. որք ոչ Սամոնի և Երակչեայ և ոչ Սաճկի և մանկն այն գրոյցք: 5	տեայ լիւնելոյն, որում ոչ Սամոնի և ոչ Երակչեայ և ոչ Սաճկի յարմարեւ այս գրոյցք:
Ուր ոչ գեղութիւն ձեղնոյ 6	Ուր ոչ գոյր գեղութիւն ձեղնոյ
Եղեղամբն . . . Եղեղամբ 7	Էղեղամբ . . . Էղեղամբ իւրով

4. № № 1665, 1671 Հայկա. № 616 անպիտանութեւն (վերջի ե տառը մոռացած):

2. № 616 կամիս եւս սեւեւ վաւսն նորա:

5. № 616 Ռոստոմայ, № 1665 Պարսիկք, Ռոստոմայ:

4. № 1665. ՃԻ փեղոյ № № 1669, 1686, 1672, ուժեւ ասեւ. № 1671 ուժեւ, բայց գլխին ուն վանգըն աւելացրած է:

5. № 1686 Սամոնի, № 1665 սրտեայ, Երեկեայ, Տաճկեայ, զրուգք. № 1669 երգք. № 1671 նմանայն:

6. № 1665 ճեղքել.

7. № 661 եղեղամբն, եղեղամբն. № 1671

Յեղեր ծովուն մեծի Պոն- Յեղերս ծովուն Պոնդոսի տուրի. 4

Թշնամեացն	Թշնամեաց
Ի խաղալ . . . իբր ասպա-	Ի խաղալ . . . իբրեւ աս-
րէսս ուրուստն 2	պարէզս ուր
Ժամանեալ 3	Ժամանեաց
Բոյրամեւս	Բոյրամեւս
Ո . . . առասպելեաց 4	Ոն . . . առասպելաց
Այսպիսեաց արժանաւոր 5	Այսպիսեաց գրուցաց ար-
	ժանի

Արդ, № № 248, 1663, 1668 պատկանում են Տպագրի տեսակին, միայն փոքրիկ տարբերութիւններով, սրտեւ են.

№ № 248, 1663, 1668 ՏՊԱԳԻՐ (Տփլիս, 1881)

Տուրք	Տուրք
* Ժաշագիմութեան (և բաց թողած)	Ժաշագիմութեան
* Անգեղայ (և բաց թողած)	Անգեղեայ
* Երեսաց (և բաց թողած)	Երեսացն
* փղաց	Փղոց
ուժեղութեան (և բաց թողած)	ուժեղութեան
* Երամարին	Երամարեն
զրոյցք (և բաց թողած)	զրոյցքս
* Գեղութիւն (և բաց թողած)	Գեղութիւն
ասպարէսս	և ճեղքել ասպարէզս
* առնուլ	առնուլ
* ալեաց (և բաց թողած)	ալեացն

Բացի այդ՝ առանձին տարբերութիւններ ունին.

№ 248	Տփլիս. 1881.
* Երեւմտից	արեւմտից
* Երուս	որում
* Երակչեայ	Երակչեայ
եղեղամբ	ըղեղամբ

եղեղամբն, եղեղամբն. № 1672 եղեղամբն (լուսանցքում ուղղած՝ եղեղամբն), եղեղամբն.

4. № 616 եւ այլ այսպիսիս . . . Եղեղ. № 1671 Պոնդոսի, № 1672 մեծի ծովուն Պոնդոսի:

2. № 1665 ուժուտասան. № 616 ասպարէզ:

3. № 616 Ժամանել. № 1665 զկնի նոցա՝ Ի պատուան(է), վերջի տառը բաց թողած:

4. № 1672 այլ և առասպելաց առասպելս. № 616 առասպելս այլ առասպել, № 1665 առասպելաց. № 1671 և առասպելեաց այլ առասպել:

5. № 1665 այսպիսեաց զրուցաց:

եղընդամբ * իւրով (Տ ըղընդամբ իւրովբ
բաց թողած)

№ 1663

* Երակղ' եայ Երակղեայ

* նաւ(ուց)՝ աւելացրած նաւաց
ուրիշի ձեռով):

եղընդամբ, եղընդամբ ըղընդամբ, եղընդամբ
№ 1668

Սամիսոնի

Սամսոնի

եղընդամբ, եղընդամբ ըղընդամբ, ըղընդամբ
* նաւուց նաւաց

Այդ տարբերութիւններից աստղանիշները,
ինչպէս ընթերցողը կը տեսնէ, չեն կարող Ա.
ձեռագիրներից առաջացած լինել, քանի որ
չկան անոր մէջ: Դոքա մեծ մասամբ բաց թո-
ղած տառեր են, ինչպէս են նաև՝ ուժեղու-
թեան, զրոյցք բառերի վերջի ն և ու, որ և Տ.
տեսակի ուրիշ ձեռագիրների մէջ նոյնպէս կան
բաց թողած (ինչպէս՝ ուժեղութեան № 1666
և Սարգիս եպիսկոպոսի): Իսկ Սամիսոնի ձեռ
միայն երկու անգամ՝ մի Ա. և մի Տ. ձեռա-
գրի մէջ է պատահում, որ և պատահական-
ութիւն է անշուշտ՝ արտասանութեան ազ-
դեցութեան տակ առաջացած: Արտասանու-
թիւնից է առաջացած անշուշտ և եղնգամ (բ)ք
բառի գրութեան խառնաշփոթութիւնը, բայց
և եղընկամբ, եղնգամբ (№ 1666, 1662, 615)
գտնում ենք նոյնպէս Տ. տեսակի մէջ, ուր և
ըղընկամբ, ըղընգամբ և ին:

Այսպէս Տ. տեսակին սլաականող երեք
ձեռագիրների սկզբնագիրը բնու կարող է Տուր-
քի հատուածի մէջ սրբազրուած լինել Ա. տե-
սակի ձեռագրի վրայ, որովհետև չենք կարող
ընդունել, որ սրբազրոզն այնքան տարբերու-
թիւններից միայն Տուրք բառը սրբագրէր,
իսկ մնացածներն անփոփոխ թողնէր: Պատա-
հականութիւն էլ չենք կարող համարել այդ,
որ բառի մէջ մի տառ աւելանար և յատկա-
պէս — տառը և կազմէր այդ անուան այն
ձեռ, որ կայ Ա. ձեռագիրների մէջ: Մանա-
ւանդ, որքան տառեր բաց թողնելը սովորա-
կան է, այնքան հաղորդակց տառ աւելացնելը:

Տուրք ձեռի ծագումն այդ երեք ձեռա-
գրի մէջ, ուրեմն, ուրիշ տեղ պէտք է որոնել:

Այդ ձեռը գալիս է անշուշտ Տ. տեսակի
այն սկզբնագրից, որի մէջ թէպէտ և դեղու-
թիւն տառասխալը մտած էր, բայց դեռ Տուրք

ունէր: Արտագրողի մէկն ապա այդ և տառը
բաց է թողել, որով կազմուել է Տուրք ձեռ.
մինչդեռ Տուրք ձեռ Տ. տեսակի մի ուրիշ օ-
րինակի մէջ մնացել է անփոփոխ: Եւ այսպէս
Տպագրի կամ «դեղութիւն» տեսակի ձեռա-
գիրները բաժանուել են երկու տեսակի, հե-
տեւալ պատկերով:

X (Տուրք, դեղութիւն)			
X1	X2 (Տուրք, դեղութիւն)		
X	X3	Տ. ձեռագիրներ	
Ա. ձեռագիրներ	№ 248, 1663,	X4	
(Տուրք, դեղութիւն)	1668		
	(Տուրք, դեղութիւն)	Տ. Բուն Խումբ	
		(Տուրք, դեղութիւն):	

Անշուշտ այս բաժանումների մէջ ուրիշ մի-
ջին աստիճաններ էլ պէտք է հասկացուին,
ինչպէս և Ա. և Տ. տեսակների ստորաբաժա-
նումներ:

Թէ երբ է Տուրք ձեռ Տուրք ձեռ փոխուել՝
չենք կարող տեսլ, բայց անուշադիր պիտի չը-
թողնել, որ Լամբրոնացու օրինակի մէջ ևս
Տուրք է, այլ և Ասողկի: Ուրեմն աւելի հին
օրինակների մէջ ևս Տուրք է:

Յօգուտ Տուրք ձեռ է վկայում և այն
հանգամանքը, որ հայոց մէջ կայ Տուրք անուն.
օրինակ, յիշուում է Բասենոյ եպիսկոպոս Տուրք¹:
Նոյն իսկ Խորենացու պատմութեան մէջ
(Բ. [սէ]) կայ Տուրք անունը, որից Տրուսիք: Այդ
երկու անունը, Տուրք և Տուրք, նոյնն ենք
համարում: Դա մի և նոյն տուր, տուրք հա-
տարակ անունն է՝ շնորհ(ք), պարք(ք) իմաս-
տով (տուրք պարգեաց, տուրք և պարգեք,
տուր և շնորհ), որ իբրև յատուկ անուն է
առնուած, ինչպէս անոր համանիշը նոյնպէս՝
Պարգե և Շնորհք իբրև յատուկ անուն գործ
ածուած գտնում ենք: ²

Պ. Խալաթեանը կասկածի է ենթարկում
Տուրք անուն հայերէն լինելը: Որովհետև
մտադրուած է ցոյց տալու Տուրքի առասպե-
լի շինծու լինելը, ուստի և «հակամէս» է են-
թադրելու, թէ Խորենացին Տուրք անունը
վերցրել է Եւսեբիոսի Բրոնիկոնի մի ըմբշի ա-

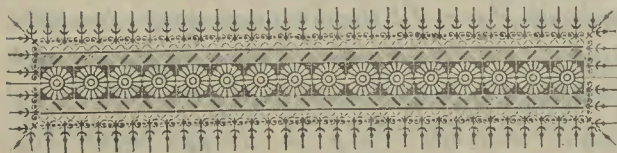
¹ Халат. Арм. Эпосъ, кт 328. բայց չի յի-
շուած աղբիւրը, որից վերցուած է:

² Խորենացի Գ. Ժ. Պարգեւ, Պարգեւայ Ամասունոյ:

նունից, որ յունարէնում Մուքոս է, իսկ հայ ձեռագիրների մէջ, հաւանօրէն, աղճատմամբ Տորքոս է դառել: Բայց այդ ենթադրութիւնը պ. Մալաթեանը ոչ մի բանի վրայ չէ հիմնում: Յախ քան այդ, Նա մեզ պէտք է տսէր թէ Մորենացին առասպել «սարքելիս» ինչո՞ւ անպատճառ Եւսերիոսից մի անուն պիտի վերցնէր և հայացնելու համար ու վերջաւորութիւնը դուրս ձգէր: Մի՞թէ հայ անուններ պահատում էին նորան, և կամ ինքը կարող չէր օրէն արմատից մի անուն շինել: Ասենք թէ Մորենացին անուն չէր գտնում և անպատճառ Եւսերիոսից էր կամենում վերցնել, բայց ապացուցել է պ. Մալաթեանը, որ Մորենացու ձեռքի տակ եղած Եւսերիոսի օրինակի մէջ Մուքոսն արդէն Տորքոս է դարձած եղել: Ասենք թէ այդ էլ եղել էր: Բայց այն ժամանակ ապացուցել է արդեօք պ. Մալաթեանը թէ Մորենացու բնագրի մէջ Տորք է եղել և ոչ Տուրք: Բայց այս ապացուցանելու մասին նա չէր էլ մտածել, քանի որ նորան միայն Լամբրոնացու օրինակն է յայտնի եղել Տուրք ձեռքի մէկ էլ Ասողկիւնը:

(Շարունակելի)

Մ. Արեղեան.

ԱՅԼ ԵՒ ԱՅԼ Ք

ԱՌՈՂՋԱՊԱՀԱԿԱՆ ԳԻՏԵԼԻՔՆԵՐ

ԴՐ. Կ. ՌԵԿԼԱՄԻ.

Ա.

ՈՐՏԵԼԻՔ ԵՒ ԸՄՊԵԼԻՔ.

(Շարունակութիւն) *

Կերակրի բնութիւն. Մանգարար և դիւրամարս կերակուր ուտելիս մենք աւելի քիչ ենք ուտում, քան երբ ուտում ենք դժուարամարսը: Մարտողութիւնն այն է, որ կերակուրը ստամոքսի և աղիքների

մէջ լիարկում է հիւթերի շնորհիւ և դառնում է արևն: Քանի կերակուրը հեշտութեամբ է մարսւում և որքան աւելի նիւթեր է պարունակում, որ նպաստում են արևն կազմելուն, այնքան նա աւելի դիւրամարս է և անդարար: Բոլորովին առողջ մարդը, եթէ միջակ աշխատող է և բաւականաչափ հանգստանում է, իւր քաղցն ու ծառաւը յազեցնելու համար օրուան ընթացքում կերակուր պիտի ընդունի այն հաշուով, որ նորա $\frac{1}{3}$ լինին պինդ նիւթեր (միս, ձու, պանիր) հաց, բանջարեղէն և լիւզ, իսկ $\frac{2}{3}$ կամ մինչև անդամ աւելին՝ ջրի (ջուր, կաթ, սուրճ, մսաջուր, դարեջուր և գինի):

Առողջութիւն պահպանելու համար պինդ կերակուրը ըստ կարելւոյն բազմատեսակ պիտի լինի. մեծ մասամբ դործ են ածում հաց և բուսեղէն կերակուր, իսկ դորս վրայ աւելացնում են՝ հաղկը պահանջած ժամանակ կամ հանդամանքներին նայելով, կենդանական թաղաւարութիւնից աւելի դիւրամարս բաներ (պանիր, ձու, միս, ճարպ կամ լիւզ): Կերակուրը համեղացնելու համար համեմունք են աղով, պղպեղով, մանանխով և այլն, ալ ինչպէս ցանկանում է: [Յիշեալ առարկաներից մարդու համար ամենից աւելի հարկաւորները նոքա են, որ նպաստում են մարմնի աճմանը, վերադարձնում են աշխատութիւնից կորցրած նիւթը և վերջապէս կազմուածքի համար անհրաժեշտ ջերմութիւնն են տալիս]:

Բուսեղէն կերակուրն անհրաժեշտ է, որովհետեւ միայն կենդանական կերակրով մենք չենք կարող ոյժ հաւաքել երկարատեւ և յաղնեցուցիչ աշխատանքի համար, բայց թերևս այն դէպքից, եթէ շատ մեծ քանակութեամբ ուտենք այդ կերակրիցը: Այս հանդամանքը աւելի է տուել կազմելու այն միանգամայն սկալ կարծիքը, թէ օգտակար է բացառապէս բուսեղէն կերակրով անունդ առնելը:

Բայց չպէտք է մոռանանք որ բուսակերները ծանրաբեռնում են իրենց կազմուածքը՝ չափազանց մեծ աշխատանք տալով իրենց ստամոքսին ու աղիքներին, որովհետեւ նոքա պէտք է աւելի մեծ քանակութեամբ կերակուր ուտեն, քան լատն կերակրով անուողները: Այս յառաջ է դալիս նորանից, որ բուսեղէն կերակրի մէջ եղած անդարար նիւթերը կամ դժուարութեամբ են մարսուում կամ ընտա չեն մարսուում մեր մարտողութեան գործարաններում, ուստի երկար են մնում ստամոքսի ու աղիքների մէջ և չեն տալիս այն օգուտը, որ կարելի էր սպասել նոցանից: Կենդանական կերակուրն, ընդհակառակը, հեշտութեամբ է մարսուում և առկա է մեզ իւր մէջ եղած բոլոր անդարար նիւթերը, բայց միայն այն ժամանակ, երբ լաւ են պատրաստում և

* Տես Արարատ 1900 թ. համար Ա. եր. 39:

կանոնաւորապէս ուսում. այս խոյ պատճառով նա մարդու աւելի շատ է ամբողջում և աւելի շուտ քան բուսեղէն կերակուրը:

Մարտոգործիւնն ուսուցում է բերանում հենց ծամելու ժամանակ, որի շնորհիւ կերակուրը ոչ միայն մանրանում է, այլ և լորձուկով ծածկուում և նախապատրաստուում է ստամոքսի և աղիքների կտարելիք գործողութեան համար: Ուստի ինչ-քան լաւ ծամենք կերակուրը, այնքան աւելի հեշտ է նա մարտուում և այնքան աւելի սննդաւոր նիւթեր է մատակարարում արեանը:

Այս պատճառով ամեն խելացի մարդ կերակուր ուտելիս պէտք է նստի և ոչ թէ ման դայ կամ կանգնած լինի, պէտք է ուտէ աւանց շտապելու, իսկ ուտելուց յետոյ պէտք է փոքր ինչ հանգստանայ, որպէս զի ստամոքսը անարգել կարող լինի կտարել իւր գործը և կերածը իրական օգուտ տայ, այն է՝ նոր ցանկութիւն և կարողութիւն աշխատելու:

Մարտոգործեան նպատեղու համար օգտակար է ուտելուց փոքր ինչ յետոյ մի բաժակ ջուր խմել: Ճաշելուց յետոյ մի կէս ժամի չափ կամ մինչև անդամ ամբողջ մի ժամ մարդկանց մեծ մասն գլուխը թեթեւ պոյտ է դալիս, քունը ասնում է և ծուլանում են աշխատելու. բայց բաւական է մի բաժակ ջուր խմեն և ահա մի քանի րոպէից յետոյ նոքա կրկին իրենց աւոյգ են դուռ և թարմացած:

Ուտելու համար պէտք է որոշեալ ժամեր նշանակուին և այդ ժամանակ պէտք է հուշտ ուտել. իսկ նշանակուած ժամանակի միջոցներում ուտելը շատ վնասակար է, որովհետեւ ստամոքսն ու աղիքները (ինչպէս և ինքը մարդը) աշխատելուց յետոյ պէտք է հանդիստ առնեն: Այն երեխաները, որոնց բան են տալիս ուտելու յաճախակի և անկարգ կերպով, շատ շուտ շուտ հիւանդանում են, նոյնպէս էլ մեծերն են նիհարում ու շուտ շուտ հիւանդանում:

Պինդ կերակրները (օր. քարթու հաց, կարտոֆիլ, պինդ միս) պէտք է աւելի լաւ ծամուին, որովհետեւ կերակուրը ինչքան լաւ մանրանայ, այնքան աւելի հեշտ է մարտուում և աւելի սննդաւոր է լինում: Պինդ կերակրին փոքր ինչ իւր կամ ճարպ աւելացնելը միշտ օգտակար է մանաւանդ լաւ է վրայիցը մի բան խմել:

Շատ փափուկ կերակրները (օր. ջրալի խաշիլ, երեսը քաշած կաթ) ոչ միայն աւելի համեղ են լինում, այլ և աւելի զիւրամարտ, եթէ մարդ ուտէ հացով և աղով: Եթէ կաթը գործ է ածուում աւանց հացի, ցաւ է պատճառում ստամոքսին, իսկ հացով շատ օգտակար է: Միւս կերակրները (օր. վարունդ, թթու կաղամբ,

կարտոֆիլի սալաթ, իւղալի տաւարի միս) դժուարամարտ են դառնում միայն այն պատճառով, որ սովորաբար կուլ են տալիս աւանց լաւ. ծամելու: Բայց եթէ այդ կերակրներն հետ միասին մարդ հաց էլ ուտէ և լաւ ծամէ, նոքա էլ մեծ մասամբ զիւրամարտ են դառնում և չեն ծանրաբեռնում ստամոքսը:

Մսեղէն կերակուր. Մսեղէն կերակրներն են միսը, ձուն և թարմ սպիտակ մածուակը (ալմարոզ), նմանապէս և իրենց բաղադրութեամբ նոյա մօտիկ պատեղուսը բոյսերը (լոբի, ոսպ և սիսեռ): Սորտ բոլորը միատիկ կազմում են մի առանձին խումբ և պարունակում են շատ «ձուր սպիտակուց» կամ ուրիշ նիւթեր, որ մօտ են նորան, օրին. «կաղէին» և «լեզումին»: Վանոնաւոր պարաստուած մսեղէն կերակուրը շատ զիւրամարտ է և ֆիզիքական ծանր աշխատանք ունեցողներին լաւ ամբողջում է, եթէ այն ուտում են ուրիշ կերակրներն հետ. մանաւանդ օգտակար է մսեղէն կերակուրը առողջացողներին համար:

Ձուն, հում կամ թերխաշ, պատուական սննդաւոր նիւթ է: Պինդ խաշած ձուն դժուարութեամբ է մարտուում ստամոքսի մէջ. բայց եթէ լաւ ծամուի, այն էլ զիւրամարտ կը լինի: Սպիտակուցը աւելի զիւրամարտ է, քան ղեղնուցը, առաջին 14 մասը քիմիապէս մաքուր սպիտակուց է և 86 մասը ջուր. երկրորդը բաղկացած է սպիտակուցից և մի քանի դուռաւորում իւղերից: Ձուն կեանք է տալիս իրենից դուրս եկող թռչնին, որին իրեն սնունդ ծառայում է կճեպի մեծ մասը՝ ջրկացած: Ձուն փոշիացրած կճեպի հետ միատիկ պատուական կերակուր է երեխաների համար, որովհետեւ նպատուում է առամսերի և ոսկրների աճմանը. հում կամ թերխաշ ձուն շատ օգտակար է սակաւաբուն և դժգունախտ ունեցող կանանց համար: Այն կերակրները որ պատրաստուած են ձուից, քիչ ալիւրից և շատ իւղից, դժուարամարտ են, մինչդեռ որոնց մէջ շատ ալիւր կայ և քիչ իւղ՝ սննդաւոր են և օգտակար, եթէ աւելացնենք նոցա և աղ ու պղպեղ: Հում ձուն եթէ խառնենք սուրճի, քաղցր ջրի կամ մսի արգանակի մէջ, կ'ստանանք մի պատուական զովացուցիչ և կաղզուրիչ կերակուր, մանաւանդ ճանապարհի համար, միայն անպատճառ պէտք է գործ ածել ամբողջ ձուն, այսինքն՝ դեղնուցն ու սպիտակուցը միատիկ:

Միսը, իրեն սննդաւոր նիւթ, զանազան արժէք է ունենում, նախելով թէ ինչին միս է և ինչպէս է պատրաստուած: Աշխարհի միսը, որտեղ միսը, թռչունները (աղաւնի, հաւ, կաքաւ) շատ զիւրամարտ են մինչև անդամ թոյլ ստամոքսի հա-

մար: Իւզալի ոչխարի միսը, խողի եղան և ձիու միսը ամենալաւ կերակուր են առողջ մարդու համար: [Խողի միսն առհասարակ պէտք է լաւ խաշուած կամ խորովուած լինի, այնպէս որ մէջը վարդադոյն չլինի, որովհետեւ միայն այդպէս պատրաստուած խոզենին կարող է դերձ լինել արտիկինից]: Հորթի միսը ամենից պակաս սննդաւոր է և շատ դժուարամարս է: Դանաւանդ եթէ շատ խաշուած կամ տապակուած է լինում իւզով, հորթի միսը պէտք է պինդ լինի, հիւթալից և կտրուած ժամանակն ունենայ բաց վարդի դոյն: Սաբն ու բաղն էլ շատ դժուարամարս են և երեխաներին ու հիւանդներին պէտք է տալ մեծ զգուշաւորութեամբ: Իսկ ամենալաւ ու զերամարս մսեղէն կերակուրը խաշած կամ ապխտած լեարդի (սև թոքի) երշիկն է (կալբասոս), եթէ միայն սա պատրաստուած է առանց ալիւրի, հորթի մսի, բրնձի և չն. խառնուրդի:

Լաւ խաշած միս պատրաստելու համար պէտք է առաջուց եռցնել ջուրը, որի մէջ ձգուում են արմախք, համեմունք և աղ. ջուրը եռ դալուն պէս՝ միսը ձգում են մէջը. այսպիսով ստացուում է ոչ թանձր մսաջուր և համեղ սննդարար խաշած միս (խաշլամայ): Իսկ թանձր մսաջուր ստանալու համար միսը ձգում են հենց սառը ջրի մէջ, միսն էլ առաջուց մանր մանր կտորուում են, որ ջուրը տաքանալիս մսի բոլոր սննդարար հիւթերն իւր մէջ առնէ, այս ձևով եփած միսը չոր է լինում, թել թել և սնհամ:

Մտաջուրը որ ամէնքն էլ սիրով են ուտում, պատճառն այն է որ տաք է լինում—ջերմացնում է ստամոքսն ու մարմինը, գրգռում է մարդու բաց բնաւ սննդարար չէ:

Տաւարի մսաջուրը (բուլիօն) այնպէս, ինչպէս որ սովորաբար պատրաստում են, աւելի վնասակար է, քան օդատկար. տաք տաք ուտելիս առամներ է փչացնում, ցու ու բորբոքում է յառաջ բերում ստամոքսի մէջ, բացի դորանից կարճ ժամանակով լցնում է ստամոքսը և ոչինչ սնունդ չէ տալիս արեանը, բացի դուցէ այն գէպքից, եթէ նորա մէջ ձու կամ այլ այդպիսի սննդարար բաներ ձգուին: Թանձր մսաջուրը պատուական կաղաւթի լի միջոց է երեխաների, ծերերի և առողջացողների համար: Համեղ և զերամարս է նմանապէս արորած և մաղի միջով անց կացրած կալթոֆիլից, արմախքներից ու պրալճաւոր պտուղներից պատրաստուած ապուրը, որ մինչև անդամ մտաջրից սննդարար է. այդ ապուրին մսաջրի համ տալու համար կարելի է աւելացնել մի փոքր մսի հիւթ: Սովորաբար ամեն բուլիօն աւելի համեղ ու սննդարար է լինում, երբ շատ կոնսերւէն են ձգում մէջը: Գարեջրի բուլիօնը շատ լաւ երեկոյեան կերա-

կուր է և երբ համեմուած է լինում տաք կոճով, լաւ ջերմացուցիչ միջոց է դառնում ձմեռային ճանապարհորդութեան ժամանակ: Բայց պէտք չէ մոռանալ որ նոյն իսկ ամենալաւ բուլիօնը թոյն է դառնում, երբ տաք տաք են ուտում:

Պանիր. Թարմ մաճառակը (տվարոգ), եթէ հետը խառնուում է աղ, ծեծած չաման և քիչ կաթ, դառնում է այնպիսի մի սննդարար նիւթ, որ ոչնչով պակաս չէ մսից, իսկ գլերամարսութեան կողմից նորանից էլ գերազանց է: Կարատֆիլի կամ ձաւարի հետ միասին մաճառակը պատուական կերակուր է: Թարմ պանիրը կարող է բոլորովին մսի տեղը տալ, իսկ հինգուրտ կանգնած պանիրը ծառայում է միայն որպէս համեմունք և ակորժակ գրգռող ճաշակելիք, այդպիսի պանիր կարող են ուտել միայն հասակաւորները, իսկ երեխաների համար վնասակար է:

Իւզեր. Իւզը (կաթի մէջ եղած ճարպը), կենդանիներից ստացուող ճարպերը կամ իւզալի միսը շատ կաղաւթիչ կերակուր է մանաւանդ այն մարդկանց համար, որոնք ծանր ֆիզիքական աշխատանքով են պարապում, երկար ժամանակ գտնուում են բաց օդում, ցրտի են ենթարկուում և ծանր կերակուր են ուտում: Իւզերի շորհիւ մարդու մարմնին յատուկ ջերմութիւնը միշտ մի և նոյն է մնում ամառ ձմեռ, որովհետեւ օդի միջից մեր ներշնչած թթուածինը միանում է արեան մէջ տճխածնի հետ, իսկ վերջնաւորեանը մատակարարում են գլխաւորապէս իւզերը և ապա միայն շաքարն ու ուրիշ նիւթեր, որոնք ալիւր են պարունակում:

Իւզերը նպատակում են նաեւ մարտողութեան մասամբ այն պատճառով, որ նորա ծառայում են մեղէն նիւթերը լուծելու համար, և մասամբ որ կերակրի կտորները իւզով պատուելով աւելի լաւ են միմեանց կպչում և դորանով հեշտանում է ստամոքսի պատերի միանունը դործը: Բոլոր իւզերից թարմ կարագը և գէյթունի (ծիթապտուղ) ձէթը ամէնից գլերամարսն են և գրեթէ երբէք չեն ծանրացնում ստամոքսը, նոյն իսկ եթէ մեծ քանակութեամբ ուտուին: Իսկ եթէ, ընդհակառակը, նորա տաքացրած և մանաւանդ դաղ արած լինին՝ շատ վնասակար են մարտողութեան գործարանների համար: Մի և նոյնը կարելի է ասել և կենդանիների ճարպի մասին. օր. բոլորովին սպիտակ և միջակ տաքութեամբ հալած խողի ճարպը բնաւ չէ ծանրաբեռնում ստամոքսը, մինչդեռ փոքր լինչ գեղին և աւելի մեծ տաքութեամբ պատրաստուած ճարպը վնասում է նորան: Հարաւային երկրներում գէյթունի ձէթը կարագի տեղ է բռնում, ձիթապտուղ չեղած տեղերում պէտք է աւելի ու լաւագործիւն դարձնել քնջութի, խաշխաշի

կառավարի թարմ ձեթի վրայ: Կենդանիները ճարպից և բուսական իւղերից (ձեթ) պատրաստուած արհեստական իւղը միանգամայն անվնաս է, եթէ խնամքով է պատրաստուում: Գորատուած վնասը միայն այն է, որ արհեստական իւղը կտվի իւղի աեղ և վերջնի պնովն են վաճառում:

Մենդառութեան տեսակետով մի և նոյն բանն է կենդանիների կամ բուսեղէն իւղ գործածելը: այդ միայն ճաշակի գործ է: Բուժական տեսակէտից խոյի կամ եղան ճարպը մի և նոյն ներգործութիւնն է անում: ինչպէս և յաճախ գովաբանուած շան, ողնու, եղջերուի և արջի ճարպը: Հասերը կարծում են թէ չեն կարող իւղալի կերակուր ուտել՝ առանց վրայից՝ մի քան պանակ օղի խմելու: բայց եթէ գորատ փոխարէն նորա ուտեն մի կտոր հաց աղ ու պղպեղով, ամենակն չեն զլուծի իւղալի կերակրներից: Աւելորդ չի լինիլ ասել, որ ամառն առհասարակ աւելի քիչ պէտք է գործածել իւղալի նիւթեր, քան ձմեռը, երբ մեր մարմնն աւելի է ջերմութիւն կորցնում:

Գաբարը (շաքարի եղէգնի հիւթից, իսկ մեծ մասամբ բազկից (ճակնդեղ) պատրաստուած) և մեղրը ոչ միայն քաղցը և ախորժելի համեմունք են մեր կերակրների համար, այլ և չափազանց զերամարս անդարար նիւթեր են: Դաքա վնասում են ատամներին ու ստամոքսին միայն այն դէպքում, երբ գործ են ածում ու առանց համեմունքի, օր. երբ ուտում են կարծր շաքար: Բայց այնու ամենայնիւ ամենայն օր քաղցրեղէն ուտող մարդը գորատ վնասակար հետեանքները կը նկատէ վերջ ի վերջոյ:

(Կը շաքարահեղուի)

ՄԱՆՐԱԼՈՒՐՔ

Քիմիական լուցիւ առաջին հետադր. — „Petit Temps“ թերթի խօսքերն նայելով, մի քանի ամիս արանից առաջ, Ֆրանսիայի Ժիւրա նահանգի Սան—Լորէր փոքրիկ քաղաքի հրապարակի վրայ մի համեստ արձան են կանգնեցրել ի յիշատակ Կարլ Մարկ Սոսիայի, որն ամենից առաջ գտաւ քիմիական լուցիկն:

Սոսիան զիւղական, հասարակ բժիշկ էր. սակայն վերոյիշեալ նահանգի բոլոր զիւղացիներին խիստ լաւ յայտնի անձնաւորութիւն: Նա զեռ 17 տարեկան հաղիւ կտր, երբ գտաւ քիմիական լուցիկը պատրաստելը:

Մի անգամ, 1830 թուին, Դոլի ուսում-

նարանի ուսուցիչը, որտեղ սովորում էր Սոսիան, իր աշակերտների առաջ մի այսպիսի հետաքրքիր փորձ կատարեց. սանդի մէջ քլորաթթուի տընկաղ, մի քիչ էլ ծծումբ լցրեց և երբ սանդի տուռով սկսեց ծծել խառնուրդը, բաւականին բարձր ձայն լսուեցաւ, սակայն առանց լոյս կամ կրակ արձակելու: Հէնց այս ջնշին հանգամանքը Սոսիայի հետաքրքրութիւնը շարժեց և զխաւոր առիթն եղաւ նրա անմահանալուն: Իր սենեակը վերադառնալով, նա սկսեց ինքն իրեն մտածել. «Եթէ այս խառնուրդի վրայ որ և է մի ուրիշ գիւրալառ նիւթ աւելացնելու լինինք, օրինակ լուստիկը կամ մի ուրիշ նման բան, որդեօք հարաւոր չի լինիլ կրակ էլ ստանալ: Եւ որպէս զի կարողանար լուստիկը, ինչպէս և ուրիշ հարկաւոր նիւթեր ձեռք բերել, Սոսիան որոշեց օգուտ քաղել առաջիկայ արձակուրդներից և մօտիկ բարեկամութիւն էլ հաստատեց իրենց քաղաքի գեղադործի հետ: Նա հասաւ իր նպատակին. բարի գեղադործը համաձայնուեցաւ նրան առանց գեղատոմսի ծծումբ և այլ անհրաժեշտ նիւթերը տալու: Այդ օրուանից Սոսիայի սենեակն իսկական դորձարանի փոխարկուեցաւ: Փորձերն անընդհատ կրէն ում էին, բայց ոչ միշտ էլ յաջող ու անվնաս: Մի քանի անգամ մեր անդգոյշ քիմիկոսը վտանգաւոր վերբեր էլ ստացաւ, սակայն դործից յետ կանգնել մաքրովն անգամ չէր ուղում անցկացնիլ, մանաւանդ որ փորձերը կարծես, բարեյաջող էլը էին խոտաւնում: Նա այդ միջոցում մի նոր միտք էլ յղացաւ. մտածեց թաթախել փայտի կտորի ծայրը իր պատրաստած խառնուրդի մէջ, յետոյ տաք քլորաթթուի շաղախի մէջ մօցնել և ապա շիւել պատին, որի վրայ առաջուց լուստիկը էր քոյլ: Նրա հիացմունքին չափ չկար, երբ յանկարծ վառուող լուցիկը բոցը տեսաւ: Նա շտապեց և շուտով մի քանի այդպիսի լուցիկներ էլ պատրաստեց: Նոյն այդ րոպէն սենեակի դուռը բացուեցաւ և նրա ընկերներից մէկը ներս մտաւ: «Նայել, աղաղակեց Սոսիան, ես կըտեմ այս փայտի կտորը պատին և նա իսկոյն կլաւուի»: Իսկ ընկերը չտեսնուած հրեայթից գլուխը կտրեցնելով, սենեակից դուրս թռաւ և սկսեց ամեն մի պատահողի պատմել ու ասել, թէ Սոսիան նոր տեսակի լուցիկ է գտել, որն ինքն իրեն վաւում է: Երկատարդ Սոսիան լուցիկի պատրաստելու արտօնութիւն աշխատեց ձեռք բերել, սակայն այնքան փող չունէր, որ կարողանար տէրութիւնից պահանջուած 1500 ֆր. տալ:

Երկու տարուց յետոյ արդէն ամէն տեղ այդպիսի լուցիկներ էին վաճառում, բայց ոչ իբրեւ ֆրանսիական, այլ գերմանական մաքր ու աշխատանքի արգիւնք: Լիւդուիկսբուրգ քաղաքի

ընտելի Փրեզերիկ Կամերէր գերմանացին ժամանակաւորապէս խնայ Սոսիալի փառքը. սակայն անաշուտ պատմութիւնը այդ գիւտն անողի առաջնութեան իրաւունքը Սոսիալին է տալիս. Իսկ ինչ վերաբերում է Սոսիալի ապագայ կեանքին՝ այսքանս յայտնի է, որ նա Դոյլի ուսումնարանն աւարտելուց յետոյ մտաւ Բեզմանտի բժշկական բաժնի, որտեղից ուսուցչապետի աստիճանն ստանալով, վերադարձաւ իր հայրենի քաղաքը: Նա իր ամբողջ կեանքը անցկացրեց ինքն ու աղքատ գիւղացիներէ ցուերն ու կարեքները հոգալով իսկ աղաւ ժամերն նուիրում էր փիլիսոփայական, զրահան և գեղարուեստական աշխատանքներին:

* * *

Արիքեանի հոյակաւոր ֆարսցած սկսաւր. — Այս դարերից ի վեր մեռած անտառը, որ այժմ իր ազատ ծառերով ներկայանում է մեզ իբրեւ ընտելեան մի սքանչելի հրաշալիք, շուտով անցնելու է Հիւսիսային Ամերիկայի վաղու թեան անմիջական ինամատարութեանը: Միայնակ նահանգներէ երկրաբանական ընկերութեան հեղինակաւոր անդամներից մէկը, ուսուցչապետ Լեստէր Ուօլըրդ, տէրութիւնից ստացած լինելով յանձնարարական և այլ պաշտօնական թղթեր, արդէն ուղևորուել է Արիզոնա, որպէս զի կարողանայ տեղնուտեղը ուսումնասիրել այդ կարեւոր խնդիրը: Հանքաբանական և երկրաբանական ընկերութեան կատարումը այդ անցեալածուէլի քայլն ընդհանուր կատարելալ համակրութեանն ու քաջալերութեանը կարժանանայ, աչքի առաջ ունենալով այն հանգամանքը, որ աշխարհիս այդ միակի իր տեսակում թանկագին գանձն ընդ միշտ ոչնչանալուց ազատ կմնայ, Բաղմաթիւ զէպերը ապացուցանում են այդ տխուր փաստը և ճշմարտ, Ամերիկայում և Յւրոպայում չկայ մի շատից քիչ այժմ ընկնող թանկարան, որ այդ առաւելական անտառի ծառերի ճիւղերից և կամ տոտերից մեծ ու վաւր կտոր ձեռք բերած չլինի:

«ԼՈՒՄԱՅ» ՀԱՆԳԷՍԻ ՄԱՏԵՆԱԽՕՍԱԿԱՆ ՅՕԴՈՒՄԵԻ ԱՌԹԻԻ.

Կարգացի «Լու մայի» մատենախօտական յօդուածը «Խորենացին քննադատութեան մէջ» (եր. 321—327. ա. գիրք 1900 թ.), Հառ քաղաքայա երևում է՝ որ պ. Ա. Տէր Միքէլեանի ցանկութիւնը չէ եղել քննել իմ գրքոյից «Խորենացուն Խորենացով պէտք է հասկանալ», այլ միայն ստացած զակագի համաձայն անապարտել է վաղ—վաղ գնահատել նորան, և իւր կողմից, իբրեւ վաղեմի «Արարատի առաւածաբանք», չէ՛ որ պէտք էր առիթը չփախցնել՝ պարտական լինձ չմնալու, չմոռանալով № 36 «Արձագանք» 1893 թ.:

Պարոնի շուտեւ աչքան լաւ-լաւ և հազիւ թէ վատ կարծիքներէ մասին անտարբեր եմ. սակայն պէտք է նկատեմ որ, ինչպէս երևաց, նա

չէ կարողացել ըմբռնել իմ գրածները: Օրինակ, նա ընդ ամենը մի բան է մէջ բերում և սխալ դանում, այն՝ որ «վերաբանութիւն» ես հասկանում եմ (քաղաքակրթ ի հարկէ) քննադատական ուսումն. փիլիսոփայութիւն, իսկ ինքը՝ առաւածաբանութիւն. մինչդեռ այդ մի և նոյն է՝ եթէ հասկանար որ այդ տեղ (իմ գրութեամբ) խնդիրը «վերաբանութեան» տեղի խնդիրն է, այսինքն իւր տեղումն է այդ բառը թէ՛ պէտք է յաջորդ ԿԲ. գլխի (Խորենացու) վերնագրի տեղում գնել և հասկանալ «վերաբանութիւն» բառ նորայր Բիւղանդացու և Ք. Պատկանեանի սրբազրութեան:

Բացի այդ, նա գրում է. «Խորենացու շորրորդ գրքի լինելութեան համար յիշեցնում է (ես), որ պէտք է Թ. Արծրունու պատմութեան մէջ յառաջ բերուածները ճշգրէ թէ սրտեղից են վերցրած» և քիչ յետոյ՝ «քանի որ իւր (իմ) բոլոր քննութեան ևսխապահաստարիւնը միմիայն հ. Ստեփանէի թարգմանութեան յառաջարկով է (տես յառաջաբան, էջ, Ժ.)»:

— Միթէ՛ ես այդպիսի բան ունիմ գրած, կամ իմ գրածներից այդ է հետևում. Պարոնը այդ տողերը գրելու ժամանակ ինքն իրեն հաշիւ չտուէր թէ ախար գրեք (իմ) շուտով և՛ շատերի ձեռքում և հրապարակում պիտի լինի . . .

Պ. Ա. Տէր Միքէլեանը պարտաւոր է պարզել գոնէ հետևալը: — Նոյն յօդուածում պարոնը գրել է. «Սահայն նոյն սղին (անշարժ պահել ճշմարտութիւնը) պէտք է ունենայ ամեն գիտութիւն, միայն թէ ճշմարտութեան տեղը լայնքով եւ ոչ թէ շահի կամ խղճի սեռակետով (տես էջ 71. ծանոթութիւնը)»:

Հառ մութն է պարոնի խօսքը, ես տեսնում եմ ահա թէ «Լու մայի» և թէ իմ գրքի 71 էջերը, այնու ամենայն ոչինչ չեմ գտնում, որ հապ ունենար կամ հասկանալի կացութեանը նորա խորհրդաւոր բառերը, որով կարող է շատ անապատ կարծիք տալ ընթերցողներին, մանաւանդ որոնք ձեռքում չեն ունենայ երկու գրքն էլ՝ թէ վերահասու լինէին որ ոչինչ չկայ «շահի կամ խղճի տեսակետով»:

Պարոնը պարտաւոր է պարզել իւր այդ աղեղ անխարիճ թէ ում կամ ընչի մասին է:

Բարդ. Վրդպ. Գեորգեան.

* Ի դէպ. անհրաժեշտ եմ հաւատարմ իտրեկացու «քոռիկի աւ Երգի» խօսքի բացատրական (հաս. Ժն.) մեջ բացարդաւոր ասկայն վճռական և շահական ինքնուրու մի ծանօթութիւն հաղորդել Արարատի միջոցաւ: Գիրքս ունեցողները, որոնց նորիսմ եմ պե՛տք եր. 43, տղ 4. «մի և նոյն դարում գրողների մօտ» բաներից յետոյ ղնեն 1: և համապատասխան տեղում—նոյն երկուստ որեւ գրին մանր մեղադրով հետևեալ ծանօթութիւնը. —

Ծան. 1. «Արիսդեկոս . . . քոռիկի աւ Երգի» Արայն զեղեցիկ՝ Արամեայ, Հարմեայ, Դեղարմեայ, Ամասեայ, Արամիսեայ, Արամեանայ:—Սա . . . ծնակի նմա գիւրսաւոր, և այլ բազումս զորս ոչ կարևոր հաւանեցաւ այժմ անոռաւոր քոռիկի (նոր. ա. ե. և բ. Ժ.):

Ծ Ա Ն Ո Ւ Յ Ո Ւ Մ Ն

Տպագրութեան համար արդէն պատրաստուած է «Աստմութիւն Ազունից» Ա. հատորն: Բ. հատորին (որ բովանդակելու է Ազունից երկրի Մելիքութեան պատմութիւնը իւր ծագումից մինչև վախճանը) ձեռնարկելուց առաջ, սեպտեմբեր ամիսը համարեցինք կանխագործարար գիմել Դիւղակի, Աւետարանոցի, Քոչիզի - Ծովատեղ գիւղի, Խաչենի, Ջրաբերդի, Վիւրաւանի, Գետաշէնի, Գանձակի Ոսկանապատի, Բանանց ձորի, Փիւի գիւղի, Ղարա-Մուրադի, Ղաղախի, Հուլաւիցի, Վազենի գիւղի, Ղաղախի և Նուխու Գաղաղաւոր գիւղի յարգելի մելիքազուն բէկերին, որ շնորհք անեն գրաւոր հաղորդել մեզ՝ իւրեանց տոհմի ծագումը և պատմութիւնը՝ ուշ դարձնելով հետեւեալ ամենակարեւոր պայմաններին, որք են:

Ա. Ճշմարիտ լինելու է մեզ հաղորդելիք տեղեկութիւններն և ստոյգ՝ պատմութիւնն և պարզ գրուած գրութիւններն:

Բ. Ժամանակագրական կարգաւ դասաւորած լինելու են Մելիքների գահակալութիւններն, յաջորդութիւններն, անուններն, գործերն, պատմութիւններն և վախճանած տարեթիւներն, և, եթէ հնարաւոր է, գերեզմանների տապանաքարերից ստուգել Մելիքների վախճանած տարեթիւերը: Միջանկեալ յայտնենք որ մեզ համար ամենակարեւոր են Մելիք-Իսրայէլեանների, Ջալալեանց մելիքների, Մելիք-Մանգալեանների, Մելիք-Մասթոսեանների, Մելիք-Արայեանների, Մելիք-Հախնազարեանների և Մելիք-Սարգսեանների հանգուցեալ մելիքների տապանաքարերի արձանագրութիւններ և տոհմային պատմութիւններն ճշտիւ. մնացեալների պատմութիւնները և տապանաքարերի արձանագրութիւնները ունինք մեզ մօտ:

Գ. Մելիքների հաստատութեան համար Հասերից շնորհուած հրովարտականքի (Ֆիւման) գրուած տարեթիւը, ամսաթիւը, հրովարտականքի համառօտ բովանդակութիւնը, Մելիքի իշխած գիւղերի անունները, զանազան անձինքներից մելիքին գրուած նամակները պատմութեան արժանաւոր հատուածների պատճէնները, եթէ գտնուում են հուլայ մնացած այսպիսի նամակներ:

Դ. Հաղորդել մեզ թէ ի՞նչ հանգամանքից Մեծ-Ղարամուրադից Հուլաւիցի փոխադրուած են Մելիք-Սարգսեաններն և ո՞ր թուին, իւրեանց սեպհական գաւառն յետ դարձողներ եղան, թէ ամբողջապէս մնացին Հուլաւերում այնուհետև:

Ե. Հաղորդել մեզ Մելիքութեան իշխանութիւնն վերջանալուց յետոյ, թէ ո՞ր մելիք, ինչ անուն ժառանգ. թողած է, որ կենդանի է այժմ: Այս հաղորդելու շնորհքը խնդրում ենք ոչ միայն

իւրեանց հայրենիքում բնակող յարգելի Մելիքազուն բէկերից, այլ և այժմ զանազան հեռաւոր և մերձաւոր քաղաքներում բնակողներից:

Զ. Ղաղախի Վազեն գիւղի Մելիք-Ջահանկիրե աղաւ Ուաի եղած է թէ հայ, Իրանից առաջ և յետոյ ուրիշ մելիքներ նստած են Վազենում թէ ոչ: Մելիք-Ջահանկիրե տոհմից ո՞վ կայ այժմ: Նմանապէս Ղաղախի Թովուզ Ղալա գիւղի եկեղեցու արձանագրութեան մէջ յիշուած Մելիք-Ղորխմազն 1, Միւսիւր գիւղի Մելիք-Արա և Թոռն իւր Մելիք-Արա 2, Փիւի գիւղի եկեղեցի, փայտեայ սիւնի վերայ՝ Մելիք-Հախնազարե 3, Բանանց գիւղի կողմերում Սիմեոն (Սիմաւոն) Մելիք 4, Մելիք Ովանես, որդին Մելիք-Մասթոսե 5, թոռունք Աղաճան և Սարգիս, որոց մասին ևս կարեւոր են տեղեկութիւններ:

Մինչև առաջիկայ հոկտեմ. ամսի վերջն կը սպասենք պատասխաններին, յուսալով որ մեր ռիւբլի հայրենակից մելիքազուն բէկերն նախանձանքիւր լինելով՝ կը փութան անմահացնել իւրեանց հայրերի և պապերի անունները մեր ձեռնարկելիք պատմութեան էջերում:

Մեր այս խնդրածները ճշտիւ կատարող ազնիւ հայրենակիցներն մեզինց կըստանան երկու երկու գիրք Բ. հատորիս տպագրութիւնից յետոյ:

Մակար Եպիս. Բարխուտարեանց

6 Փետ.

1900 ամի

Ի Ս. Էջմիածին

„Լ Ո Ւ Մ Ա Յ“

ԳՐԱԿԱՆ ՀԱՆԴԷՍ

Ե. տարի

Հրատարակուում է տարեկան երկու գիրք

ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳԻՆՆ Է Յ ՐՈՒՅԻ

Իւրաքանչիւր գիրքն առանձին Զ ր.

Հասցէն՝ Тифлисъ, Редакция „ЛУМА“ կամ Прот. Гюта Аганьянцу.

1 Արցախի եր. 330:

2 Ջախարեա ասրիաւագ Ա. Հաս. եր. 24—26:

3. Արցախի եր. 298:

4. „ „ „ 45:

5. „ „ „ 282:

Ա Ր Ա Ր Ա Տ

1900

Ս. ԷՋՄԻԱԾՆԻ ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԱԹՈՌԻ ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ

Ա Մ Ս Ա Գ Ի Ր

Լ Ո Յ Ս Կ Յ Ե Ս Ն Է 1900 Թ Ո Ւ Ի Ն

Ն Ո Յ Ն Ո Ւ Ղ Ղ Ո Ւ Թ Ե Ա Մ Բ Ե Ի Ն Ո Յ Ն Ժ Ր Ա Գ Ր Ո Վ

Բ ա ժ ա ն ի ռ ղ ա գ ի ն ն է { Ռուսաստանում 4ր.
Արտասահմանում 5ր.

Խնդրում ենք բաժանորդներին յայտնել իրենց ձեռք հասցեները.

Հասցեն՝ Св. Эчмиадзинъ, Типографическому Комитету,

• Արտասահմանի համար. Rédaction du Journal „Ararat“. Etchmiadzine
(Caucase)